

T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI

Irak Petrolü: Bugün, Geçmiş ve Gelecek

KHALİDA AWAD MOHAMMED MOHAMMED

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ

Çankırı - 2023

T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI

Irak Petrolü: Bugün, Geçmiş ve Gelecek

KHALİDA AWAD MOHAMMED MOHAMMED

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ

Çankırı – 2023

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
TEZ KABUL VE ONAY	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
KISALTMALAR	vii
TABLO LİSTESİ	viii
ŞEKİL LİSTESİ	xi
HARİTA LİSTESİ	xiii
1. GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Amacı	1
1.2. Çalışmanın Kapsamı	2
1.3. Çalışmanın Sınırlıkları	2
1.4. Çalışmanın Yöntemi	2
1.5. Irak'ın Tarihi, Kuruluşu ve Güç Mücadelesi	3
1.5.1. Güç mücadelesi	4
1.5.2. Kurulduğu Tarihten Bu Yana Irak'a Yapılan Askeri Müdahaleler	8
1.5.3. Baas Partisi Döneminden Bu Yana Irak'ın Coğrafi Özellikleri	12
1.5.4. 1990'dan Beri Irak'ın İnsani Özellikleri	15
1.5.5. Nüfusun Coğrafi Dağılımı	19
2. PETROLÜN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ	30
2.1. Petrol Bileşimi	37
2.1.1. Toprakta Petrol Oluşumu ve Görünümü	37
2.1.2. Irak'ın Jeolojik Bileşimi ve Petrol Rezervlerinin Ortaya Çıkışı Üzerindeki Etkisi	40
2.1.3. Günlük Yaşamda Petrol Kullanımının Tarihsel Gelişimi	46
2.2. Irak Ekonomisi: Özellikleri ve Zorlukları	52
2.2.1. Irak Ekonomisinin Doğası	52
2.2.2. Petrol Fiyatlarındaki Çöküşün Yansımaları	58
2.2.3. Petrol ile İlişkili Petrokimya Endüstrileri	60

2.3. 1969'dan Günümüze Petrol Sektörünün Gelişimindeki Konumu ve Rolü	71
2.3.1. Petrol Sektörünün Kalkınmadaki Konumu ve Rolü	71
2.3.2. Gelişimin Gerçekliği ve Ana Biçimleri	79
2.3.3. Irak ve Ham Petrol Piyasası	88
3. IRAK'TA PETROL SAHALARININ COĞRAFİ DAĞILIMI	87
3.1. Irak'taki Petrol Rezervlerinin Dağıtımı	87
3.2. Petrol Sahalarının Coğrafi Dağılımı	90
3.2.1. Kuzey Havzasındaki Sahalar	91
3.2.2. Güney Havzasındaki Alanlar	95
3.3. Petrol Üretiminin Coğrafi Dağılımı	99
3.4. Petrolün Tükenmesi Terimi ve Irak'a Yansımaları	101
3.5. Irak Petrol Bakanlığı Tarafından Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımları Kategorileri	104
4. BÖLÜM	109
4.1. 2003 – 2030 Yılları Arasında Irak'ta Petrol Endüstrisi	109
4.2. Irak'ta Madencilik Endüstrisinin Evrimi	109
4.2.1. Irak'ta Petrol Rafineri Endüstrisinin Gelişimi	112
4.2.2. Petrol Endüstrisinin Gerçekliği	113
4.3. Irak'taki Petrol Rafinerilerinin Coğrafi Dağılımı	118
4.4. Irak'taki Petrol Rafinerilerinin Dağılımını Etkileyen Faktörler	123
4.4.1. Yerellik Faktörleri	123
4.4.2. Lokalize Faktörler	128
4.5. Irak'taki Petrol Boru Hatlarının ve Petrol Pazarlama Noktalarının Genişletilmesi	130
4.5.1. Kuzey Boru Hatları	132
4.5.2. Stratejik Hat	133
4.5.3. 2003 Sonrası Petrol Boru Hatları	135
4.6. Irak Limanları	137
4.6.1. Umm Qasr Limanı	138
4.6.2. Irak Ticari Limanları	139
4.7. Irak Petrolünün Dünya Ülkelerine Pazarlanması	139

4.8. Petrol İhracatının Irak'a Ekonomik Etkileri	140
5. BÖLÜM	141
5.1. Irak'ta Petrolün Geleceği	141
5.2. 2023–2030 Yılları Arasında Irak'ta Petrol Endüstrisi	142
5.3. Irak'ın Önündeki Seçenekler	145
5.4. Ulusal Yatırım ve Yabancı Yatırımlar	148
5.5. Kısa Vadeli Öncelikler	149
5.6. Irak'ın Gelecekteki Üretim Kapasitesi	150
6. SONUÇ VE ÖNERİLER	151
KAYNAKÇA	153
ÖZGEÇMİŞ	165

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “*Irak Petrolü: Bugün, Geçmiş ve Gelecek, Gelecek*” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

25 /10/2023

KHALİDA AWAD MOHAMMED MOHAMMED

TEZ KABUL VE ONAY

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

KHALİDA AWAD MOHAMMED MOHAMMED tarafından hazırlanan “*Irak Petrolü: Bugün, Geçmiş ve Gelecek*” başlık bu çalışma, 25/10/2023 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda [oy çokluğuyla] başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Coğrafya Anabilim Dalı*’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Danışman: Prof. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ

İmza :

Üye : Doç. Dr. Murat TANRIKULU

İmza :

Üye : Doç. Dr. İlker YİĞİT

İmza :

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 19.10.2023 tarih ve 2023/46-01-A sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Coşkun POLAT

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

“*Irak Petrolü: Bugün, Geçmiş ve Gelecek*” adlı bu tez, Irak’ta bulunan petrolün geçmiş zamanda ve günümüzde durumunu değerlendirerek, petrolün geleceği için yapılan adımları analiz ederek bunlara öneriler sunmaktadır. Ülkenin en önemli ekonomik kaynağı olan petrol, Irak nüfusunun geleceği için oldukça önem arz etmektedir.

Bu çalışmamda bana doğrudan ya da dolaylı olarak yardımı olan herkese teşekkür ederim. Bu tezin her aşamasında bana daima yardımcı olan ve yol gösteren değerli danışmanım sayın *Prof. Dr. Osman Gümüşçü*’ye bütün katkılarından dolayı minnetlerimi ve saygılarımı sunarım.

Ayrıca bu süreçte bana yardımcı olan diğer tüm hocalarıma da en içten teşekkürlerimi sunarım. Son olarak çalışmam boyunca bana motivasyon sağlayan aile üyelerime teşekkür ederim.

25/10/2023

KHALİDA AWAD MOHAMMED MOHAMMED

ÖZET

Tezin Başlığı : Irak Petrolü: Bugün, Geçmiş ve Gelecek
Tezin Yazarı : KHALİDA AWAD MOHAMMED MOHAMMED
Danışman : Prof. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ
Anabilim Dalı : Coğrafya
Tezin Türü : Yüksek Lisans
Kabul Tarihi : 25/10/2023

Petrol, dünya genelinde en önemli doğal kaynaklardan biri olarak kabul edilir ve hem büyük hem de küçük ülkelerin ekonomisinde hayati bir rol oynar. Irak, dünyanın en büyük petrol ihracatçılarından biri olarak bilinmekte ve dünyanın en büyük üçüncü petrol rezervlerine sahiptir. Başlangıç noktası Irak'ın Babil bölgesinde bulunan ilk petrol kuyusunun keşfedilmesi ile 1927 yılına kadar uzanır ve o zamandan beri petrol, Irak ekonomisinin temel kaynağı haline gelmiştir. Daha sonrasında ülkedeki petrol endüstrisini yönetmek için 1954 yılında Basra Petrol Şirketi ve 1961 yılında Kuzey Petrol Şirketi kuruldu. Geçtiğimiz on yıllar içerisinde, Irak'taki petrol endüstrisinde birkaç dönüşüm yaşanmıştır. 1970'lerde üretim artırılmış, 80'lerde ise iç savaşlar ve çatışmalar nedeniyle üretim azalmıştır. 2003 yılında Amerikan savaşı sonrasında petrol endüstrisi tamamen yeniden inşa edildi. Şu anda, Irak hükümeti, ülkenin petrol endüstrisini geliştirmek ve verimliliğini artırmak için çalışmalar yapmaktadır. Birçok petrol sahası yeniden yapılandırılmakta ve üretim süreçleri iyileştirilmektedir.

Hükümet ayrıca, petrol endüstrisine daha fazla yatırım yapmak için uluslararası şirketleri çekmek için ekstra çaba sarf etmektedir. Bu hamle için uygun bir yatırım ortamı sağlamakta ve endüstri altyapısı iyileştirilmektedir. Bu çalışmaların uzun vadede Irak ekonomisini güçlendirmesi ve vatandaşların yaşam standartlarını yükseltmesi beklenmektedir. Irak'taki petrolün geleceği yabancı yatırımlar, teknolojik gelişmeler ve küresel ekonomik değişimler gibi birçok faktörden etkilenmektedir. Yakın gelecekte petrol talebinin devam etmesi beklenirken, talebin yenilenebilir enerji ve diğer alternatiflere doğru yavaş yavaş değişmesi de öngörülmektedir. Bu da Irak'ın ekonomisini çeşitlendirmesi ve diğer gelir kaynaklarını geliştirmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Öte yandan, Irak petrol sektöründe birçok zorlukla karşı karşıya kalmakta, bunlar arasında yolsuzluk, güvenlik dalgalanmaları ve çevresel zorluklar yer almaktadır. Ancak, güvenlik durumunun iyileşmesi ve yabancı yatırımların artmasıyla, Irak petrol sektörü içerisinde ilerleme kaydedebilecek ve üretimini artırabilecektir.

Anahtar kelimeler: Irak, Petrol, Enerji, Ekonomi

ABSTRACT

Thesis Title : Oil in Iraq: Past, Present, Future
Author : KHALIDA AWAD MOHAMMED MOHAMMED
Supervisor : Prof. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ
Department : Geography
Thesis Type : Master's Thesis
Date : 25/10/2023

Oil is considered one of the most important natural resources worldwide, playing a vital role in the economies of both large and small countries. Iraq is known as one of the largest oil exporters and possesses the world's third-largest oil reserves. The origins date back to the discovery of the first oil well in the Babylon region of Iraq, leading up to the year 1927, and since then, oil has become the main source of the Iraqi economy. Subsequently, in order to manage the country's oil industry, the Basra Petroleum Company was established in 1954, followed by the North Petroleum Company in 1961. Over the past decades, Iraq's oil industry has undergone several transformations. Production was increased in the 1970s, but decreased in the 1980s due to internal wars and conflicts. Then, after the American war in 2003, the oil industry was completely rebuilt. Currently, the Iraqi government is making efforts to develop the country's oil industry and enhance its efficiency. Many oil fields are being restructured, and production processes are being improved.

The government is also making extra efforts to attract international companies and encourage more investment in the oil industry. It aims to create a favorable investment environment and improve industry infrastructure. These efforts are expected to strengthen the Iraqi economy in the long run and improve the living standards of its citizens. The future of oil in Iraq is influenced by various factors, such as foreign investments, technological advancements, and global economic changes. While the demand for oil is expected to continue in the near future, a gradual shift towards renewable energy and other alternatives is also anticipated. This implies the need for Iraq to diversify its economy and develop other sources of income. On the other hand, the Iraqi petroleum sector faces several challenges, including corruption, security fluctuations, and environmental difficulties. However, with improved security conditions and increased foreign investments, Iraq can make progress within the petroleum sector and enhance its production capacity.

Keywords: Iraq, Oil, Energy, Economy

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
API	Amerikan Petrol Enstitüsü
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
BM	Birleşmiş Milletler
GATT	Tarifeler ve Ticaret Genel Antlaşması
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasılat
INOC	Irak Ulusal Petrol Şirketi
ISO	Genel Kalite Spekülasyonu
İŞİD	Irak ve Şam İslam Devleti
KBY	Kürdistan Bölgesel Yönetimi
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OPEC	Petrol İhracat Eden Ülkeler Örgütü
SOMO	Irak Uluslararası Petrol Şirketi
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

TABLO LİSTESİ

Tablo	No
Sayfa	
Tablo 2.1: 1990'dan itibaren Irak'ın petrol üretimi	34
Tablo 2.2: Ekonomik sektörlerin GSYH içindeki göreceli önemi (2003-2015)	54
Tablo 2.3: Kamu harcamalarının ve GSYH'nin yıl içindeki gelişimdeki eğilimleri (2004-2015)	54
Tablo 2.4: Irak'taki petrokimya endüstrisi devlet şirketinin 2000- 2012 dönemi için gerçek üretim hacmi ve ton cinsinden büyüme oranları	62
Tablo 2.5: Irak'ta 2004-2007 dönemi sabit fiyatlarla toplam sabit sermaye oluşumu	66
Tablo 2.6: İhracatın Irak'ın dönem için toplam mal ihracatına oranı (2003- 2010)	67
Tablo 2.7: Ana ekonomik faaliyetlerin gayri safi yurtiçi hasıladaki göreceli önemi	68
Tablo 2.8: Irak'ta 2004-2017 petrol rezervleri (milyar varil)	70
Tablo 2.9: Irak'ta petrol ihracatının geliştirmesi (1969-2003)	74
Tablo 2.10: Dönemindeki sektörel uzmanlıklar (1970-1980) milyon	75
Tablo 2.11: Barış fonu tarafından 2005-2008 yılları için yayınlanan başarısız devletler sıralamasında Irak endeksinin bileşenleri	81
Tablo 3.1: 2017 yılında kuzey ve orta bölgedeki petrol rezervlerinin coğrafi dağılımı	93
Tablo 3.2: 2017 yılı Erbil sahaları için petrol rezervlerinin coğrafi dağılımı	95
Tablo 3.3: 2007 yılında üretilen ve güney sahalarında bulunan rezervlerin üretimi	95
Tablo 3.4: 2017 yılında güney petrolü şirketinin petrol üretiminin coğrafi dağılımı	99
Tablo 3.5: 2017 yılında orta ve kuzey petrol şirketinin petrol üretiminin coğrafi dağılımı	100
Tablo 3.6: Erbil sahalarındaki petrol üretiminin coğrafi dağılımı	101

Tablo 3.7:	2018 yılında Irak'ın petrolünün tükenme süresi	104
Tablo 3.8:	Günlük üretim miktarını ve varil başına üretim maliyeti	109
Tablo 4.1:	Irak'ta kanıtlamış petrol rezervlerini ve bunların OPEC ve dünya rezervlerine oranını (2003-2015)	111
Tablo 4.2:	Irak'taki rafineri kapasitesini ve bunun OPEC ve dünyaya oranı (2003-2015)	113
Tablo 4.3:	Irak'ın petrol ihracatının değeri ve miktarı (2004-2006)	117
Tablo 4.4:	Rafinerilerin ve üretim yerlerinin tarihsel gelişimi	120
Tablo 4.5:	1970-2005 yıllarında Irak'ta rafineri kapasitesinin, petrol ürünlerinin üretiminin ve tüketiminin evrimi	122
Tablo 4.6:	1995 yılında Irak'taki petrol ürünleri boru hatlarının uzunlukları ve kapasiteleri	132
Tablo 5.1:	Yıllara göre petrol üretimi ve ihracat kapasitesine ilişkin temel performans göstergeleri - hacimler ve üretim kapasitesi (2015-2030)	143

ŞEKİL LİSTESİ

<u>Şekil</u>	<u>No</u>
<u>Sayfa</u>	
Şekil 2.1: 2007 yılında kanıtlanmış rezerv hacminde büyük ülkelerin sıralaması	30
Şekil 2.2: 1990-2023 yılları arasında Irak petrol üretimi	36
Şekil 2.3: Ekonomik Sektörlerin GSYH içindeki göreceli önemi (2003-2015)	53
Şekil 2.4: Yıl içindeki kamu harcamalarının ve GSYH'in gelişimdeki evrimi (2004-2015)	55
Şekil 2.5: Irak'taki petrokimya endüstrileri devlet şirketi için 2000-2012 dönemi için gerçek üretim hacmi ve ton cinsinden büyüme oranları	63
Şekil 2.6: Irak'ta 2004-2007 dönemi için sabit fiyatlarla toplam sabit sermaye oluşumu	66
Şekil 5.1: Yıllara göre petrol üretimi ve ihracat kapasitesinin temel performans göstergeleri	144

HARİTA LİSTESİ

<u>Harita No</u>	<u>Sayfa</u>
Harita 1.1: Irak'ın Lokasyon Haritası.....	7
Harita 1.2: Irak'ın Fiziki Haritası.....	12
Harita 2.1: Irak Petrol Sahalarının ve Rafinerilerinin Dağılımı.....	32
Harita 3.1: Irak'taki Büyük Petrol Sahalarının Coğrafi Dağılımı.....	90
Harita 3.2: Irak'taki Petrol Sahaların Dağılımı.....	108
Harita 4.1: Irak'taki Stratejik Boru Hatları.....	137

1. GİRİŞ

1864'te Edwin Drake'in adının tarihe yazılmasını sağlayacak olan ilk petrol kuyusunun açılışı, ayrıca yeni bir enerji kaynağı serüveninin de başlangıcı oldu. Günümüzde dünyanın kullandığı enerjinin içte birinden fazlasında petrol kullanılmaktadır. Uzak ve kontrolü zor olan kaynaklardan sağlanacak kaynaklara bağımlı olmak, her ne kadar riskli görünse de gelişen teknoloji aletleri için en iyi enerji kaynağı olmuştur. Ancak petrol zengini ülkeler genellikle sanayi ve teknolojik yönden gelişmiş ülkelere göre her zaman daha basit ve etkilenmeye açık bir ekonomiye sahip olmuştur. Bu da bazı araştırmacılar tarafından "petrolün laneti" olarak adlandırılmaktadır.

Irak demografik ve coğrafi olarak karmaşık bir ülkedir. Toprakları tarih boyunca önemli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Pek çok huzursuzluğa ve iktidar mücadelesine sahne olmuştur. Özellikle son yüzyılda işgale ve sivil kargaşaya maruz kalmıştır. Irak etnik ve dini farklılıklarla karakterize edilmektedir. Irak, mezhep çeşitliliği nedeniyle dış etkilere ve kaosa açık, sorunlu bir bölge olarak görülmektedir. Geçtiğimiz yüzyılın başın Britanya, Irak'ı işgal ederek petrolünü çıkarmaya ve zenginliğini kontrol etmeye başlamıştır. Irak'a ilk Amerikan müdahalesi 2003 yılında başlamış ve ardında günümüzde harap olmuş bir ülke, bölünmüş bir halk ve geleceği göremeyen insanlar bırakmıştır.¹

1.1. Çalışmanın Amacı

Sanayi devriminde kömürün kullanılmasından sonra yeni keşifler ile ortaya çıkan en değerli enerji kaynaklarından biri olan petrol, tarih boyunca stratejik güç açısından ülkelerin elde etme arzusu ile sayısız savaş ve yaptırımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ortadoğu'nun fiziki açıdan petrol oluşumuna elverişli yapısı ve mevcut/olası petrol rezervleri bu bölgenin dünya üzerinden en çok savaş meydana gelen alanlarından birisi olmasına neden olmuştur. Ortadoğu ülkelerinin teknolojik olarak görece geride olmaları batılı ülkelerin yardım adı altında sömürülerine ve siyasi baskılarına maruz bırakmıştır. Buradan anlaşılması gereken konularından birisi petrolün varlığı kadar yönetimi ve kullanımının da son derece önemli olduğudur.

¹ D. Durand. 1966. Milletlerarası Petrol Politikası, Kitapçılık Ticaret Yayınları, s.47.

Petrol üzerine yapılmış olan diğer çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada, bir Ortadoğu ülkesi olan Irak üzerinde yoğunlaşarak, ülkenin fiziki yapısı, tarihi, ekonomisi, petrol rezervleri ve ülke üzerinde geçmiş, günümüz ve gelecek etkileri bütünlük şeklinde değerlendirilmiştir.

1.2. Çalışmanın Kapsamı

Bu çalışmada, Irak'ın tarihi ve farklı yönetim dönemleri boyunca yapılan güç mücadelelerinden giriş kısmında bahsedilmektedir. Petrolün somut yapısından dolayı Irak'ın fiziki yapısı, petrol oluşum alanları ve fiziki yapının bu alanlar üzerindeki etkisi hakkında bilgi verilmiştir. Ülkenin ekonomisi ve petrolle olan ilişkisi, madencilik endüstri evrimi, petrolün sektörel gelişimi, dünya ülkelerine petrolü pazarlama yöntemleri çalışma içerisinde açıklanmıştır. Son bölümde, Irak'ın ekonomisi üzerinde petrolün geçmiş ve günümüz etkileri düşünülerek gelecekte petrolün ekonomi üzerindeki etkisi hakkında çıkarımlara ve önerilere yer verilmiştir.

1.3. Çalışmanın Sınırlıkları

Ülke üzerinde tarih boyunca değişen farklı ülke müdahaleleri ile birçok kaynak kayıt altına alınmamış veya kaybolmuştur. Her gelen ülkenin kendi sistemini oluştururken bir öncekini göz ardı etmesi, veri seti oluşmasını ve bizlere kadar ulaşması önünde en büyük etkendir. Ayrıca ülkenin etnik, dini yapısındaki farklılıklar ve yönetim kadrosunun bilimsel açıdan eksikliği çalışmamız açısından veri elde etmemizde ve çıkarım yapmamızda engel teşkil etmektedir.

1.4. Çalışmanın Yöntemi

Araştırma yöntemi, araştırmanın amacına uygun olarak verilerin toplanmasını, bilgi edinme de belirli kural ve yollardan düzenli bir şekilde yararlanmayı ifade eder. Bilimsel araştırmalar amacına, hitap ettiği kesime, zaman boyutuna, veri toplama ve değerlendirme tekniklerine göre tasnif edilmektedir.

Araştırmanın sosyokültürel boyutunun bir diğer yansıması da Hermeneutik yöntem ile araştırılacaktır. Felsefi ve edebi metinlerde sıklıkla kullanılan bu metot, beşeri bilimlerde oldukça yaygın olarak kullanılmakla beraber, yorumlama üzerine inşa

edilmiştir. Kelime köken olarak da bir fikrin yorumlanması tercüme edilmesi anlamına gelmektedir.

Kullanılacak bir başka yöntem *döküman analizidir*. Döküman analizi, yazılı belgelerin içeriğini titizlikle ve sistematik olarak analiz etmek için kullanılan bir nitel araştırma yöntemidir. “Belge incelemesi” olarak da geçen döküman analizi, basılı ve elektronik materyaller olmak üzere tüm belgeleri incelemek ve değerlendirmek için kullanılan sistemli bir yöntemdir. Nitel araştırmada kullanılan diğer yöntemler gibi döküman analizi de anlam çıkarmak, ilgili konu hakkında bir anlayış oluşturmak, ampirik bilgi geliştirmek için verilerin incelenmesini ve yorumlanmasını gerektirmektedir.

Konu bağlamında, CBS kullanılarak hazırlanacak haritaların, gelecek çalışmalar için bir temel oluşturması amaçlanmıştır. Döküman analiziyle bağıntılı olarak literatür taraması yöntemi de kullanılmıştır.

1.5. Irak'ın Tarihi, Kuruluşu ve Güç Mücadelesi

Modern Irak, 1920 yılında I. Dünya Savaşı'nda Osmanlıların yenilgisinden sonra İngilizlerin yeni bir siyasi varlık olarak Osmanlı'nın Musul, Bağdat ve Basra vilayetlerini değiştirmesiyle kurulmuştur. Bölge Akdeniz ile İngiliz Hindistan'ı arasında olduğundan, İngilizler Basra Körfezi'ndeki etkileriyle baskın güç olmayı hedeflemiştir.²

İngiltere, kendi çıkarlarını güvence altına alarak bölgedeki mandayı sona erdirmek istemiştir. Irak'ın 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye olmasından sonra yirmi beş yıllık bir süre içinde İngiltere'ye Askeri Tesisler Sağlanması Antlaşması yürürlüğe girdi ve kısa bir süre sonra kral öldüğünde bağımsız ülkelerden biri haline geldi, yerine oğlu Gazi geçti, ancak zayıf bir yönetici olduğu için genç bir ulusal subay ordusu iktidarı ele geçirdi. 1936 yılında iç huzursuzluk sorunu ortaya çıkmış, ardından İngilizler ve destekçileri Nuri Said'i yönetim için atamışlardır. Nuri Said ülkede yirmi yıl boyunca İngiliz desteği ile Kuzey Irak'ta petrol keşfi ile emperyalizm açısından Irak'ın önemi

² W. Harris. 2000. "Modern Irak'ın Stratejik Konumu", Avrasya Dosyası, cilt 6, No 3, Ankara, s.50

arttırmıştır. Bu nedenle dünyada yükselen yeni süper güç olan Amerika Birleşik Devletleri'nin yeni çıkarları Irak'ta ortaya çıkmaya başlamıştır.³

Manda döneminde Irak, dış politikada İngiliz egemenliği altındaydı. Bu dönemde Irak'ın diğer Arap ülkeleri ve Türkiye ile yakın ilişkiler kurması desteklenmekteydi. Ayrıca yine İngilizler, Suriye ile Irak arasında bir federasyon kurarak Fransa'yı bölgeden çıkarmak istemişlerdir.⁴

1.5.1. Güç mücadelesi

Irak, kaynaklarının jeopolitik etkileri nedeniyle içeriden ve dışarıdan ortaya çıkan birçok güç mücadelesine mücadeleleri her zaman tanıklık etmiştir. 1920 yılında gerçekleşen Amerikan işgalinden günümüze kadar bu kaos ortamı devam etmektedir. 1920 yılında Kral Faysal, Arap Müslüman nüfusun çoğunluğu için yapılan referandum sonucunda 1921 yılında Irak Başbakanı olmuştur. Arapların ve Müslümanların üçte ikisinden oluşan bir toplumun başına böyle bir yönetimin getirilmesi, bir anlamda o dönemde Türkiye ile ilişkileri kesin olarak kesmeyi amaçlamaktadır.⁵

İngiltere, yeni krallığa bir süre yardım ettikten sonra kendi çıkarlarını güvence altına alarak mandayı sona erdirmek istemiştir. Iraklı Arap milliyetçileri, İngiliz çıkarlarına karşı çıktığı için bir öncekine benzer bir anlaşma imzalanamamıştır. İngiltere'ye yirmi beş yıl boyunca askeri kolaylıklar sağlayan antlaşma, 1932 yılında imzalanmış ve bağımsız devletlerden biri haline gelen İngiliz Mandası'nın Irak ülkesindeki egemenliğine son vermiştir. Irak, kralının bağımsızlıktan sonra öldüğü aynı yıl Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştur. Kısa bir süre sonra, oğlu Gazi onun yerine geçmiş, ancak yöneticinin zayıflığı nedeniyle, genç ulusal subay ordusu iktidarı ele geçirmiştir. Böylece 1936'da iç huzursuzluk patlak meydana gelmektedir.⁶

Bundan sonra İngilizler, destekçilerini Nuri Said Nuri Said olarak atadılar ve İngiltere'nin desteğiyle yirmi yıl ülkeyi yönettiler. Bu yıllarda Kuzey Irak'taki petrol rezervlerinin beklenenden çok daha yüksek olduğu anlaşılmış ve II. Dünya Savaşı

³ D. Durand. 1966. Milletlerarası Petrol Politikası, Kitapçılık Ticaret Yayınları, s.48.

⁴ A. Çeçen. 1998. Kemalizm, Çağdaş Yayınları, İstanbul, s.16.

⁵ A. Çeçen. 1998. Kemalizm, s.14.

⁶ P. Mansfield. 1975. Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası, s.98.

nedeniyle emperyalist ülkeler için artan petrol ihtiyacı nedeniyle ikinci Irak'ın önemi daha da artmıştır. Bu nedenle dünyada yükselen yeni süper gücün olan ABD'nin Irak'ta olan çıkarları ortaya çıkmıştır. Bu dönemlerde Irak'ın dış politikası tamamen İngiliz kontrolü altındaydı. Irak'ın diğer Arap ülkeleri ve Türkiye ile yakın ilişkiler kurması desteklenmiş, ayrıca İngilizler Suriye ile Irak arasında bir federasyon oluşturarak, bölgeden Fransa'yı kovmak istemiştir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngilizler, hegemonyalarının bölgede kalıcı olabilmesi için tüm Ortadoğu ülkelerinin güvenilir bir yapıya sahip olmasını istemişlerdir.⁷

İtalya'nın 1935'te Habeşistan'a saldırmasından sonra, Yemen ile bir anlaşma imzalayan İtalya'nın Kızıldeniz'in girişinin kontrolünü ele geçirmesiyle, tüm Ortadoğu ülkelerinde güvenlik konusunda endişelenmelere yol açmıştır. İtalya'nın Kuzey Afrika sonrası Ortadoğu'ya kayması da Türkiye için büyük bir tehlike oluşturmaktadır. İtalyan saldırganlığı Türkiye'yi İngiltere'ye yaklaştırırken, İngiltere Sadakat Paketi'nin imzalanmasına itiraz etmemiştir. Bağlılık Paketi, II. Dünya Savaşı'ndaki düşman taraf olan Almanya, İtalya, Türkiye ve Irak ile imzalanmıştır.⁸

Bağdat Paketi'nin imzalanmasından sonra ortaya çıkan siyasi gelişmeler Irak konusunda Alman-İngiliz çatışmasını gündeme getirmiştir. 1941'de Irak'ta Nazi yanlısı bir darbe girişimi yaşanmış, ancak darbe İngiliz güçlerinin yardımıyla bastırılmıştır. Irak 1943'te Almanya ve İtalya'ya savaş ilan etmiş, ancak II. Dünya Savaşı girmemiştir. Buna rağmen Irak iç kargaşadan kurtulamamıştır. Almanya ve İtalya Irak'ı İngiltere'nin hegemonyasından çıkarmak için bölgede sürekli iç huzursuzluk yaratmış ve darbeye neden olmuştur. Bu darbeden sonra Irak'ta yeni hükümet kurulmuştur.⁹

Savaştan sonra Arap ülkeleri, 1945 yılında bir araya gelerek Arap Devletleri Ligi Teşkilatı'nı kurmuştur. Arap Ülkeleri Ligi'nin Arap dünyasındaki milliyetçi hareketleri hızlandırarak Irak, Suriye, Ürdün ve Lübnan'ın tek bir Arap devleti olduğu fikrini ortaya atmıştır. Ancak Arap dünyasının en büyük ülkesi Mısır konumunu korumak için bu öneriyi karşı çıkmıştır. Bağdat Paketi'nin sonuçlarından

⁷ A. Çeçen. 1998. Kemalizm, Çağdaş Yayınları, s.16.

⁸ Ş. Koçsoy. 1991. Irak Türkleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, s.28.

⁹ F. Sönmezoğlu. 1996. Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, Der Yayınları, İstanbul, s.223.

biri, anlaşmaya katılan tek Arap ülkesi olan Irak'ın Arap ülkeleri arasında izolasyondan dolayı, Arap davasına ihanet ettiği görüşlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu anlaşma Irak'ta ortaya çıkacak olan devrimin tohumlarını ekmıştır.¹⁰

1958'de Sovyetler Birliği'nin desteklediği genel darbe ile Batı'dan uzaklaşan Irak, devrimle birlikte çöktü. Irak'ta krallık sona erdi ve artan Sovyet etkisiyle cumhuriyet ilan edildi. Darbeyle birlikte giderek kendi etrafını saran Türkiye, Ortadoğu'nun en önemli ülkesi Irak'ın üzerindeki etkisini kaybetmesi sonucu Batı'ya yakınlaştı. Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere, Türkiye ve İsrail'e daha fazla önem vermeye başladı. ABD, Ürdün'deki huzursuzluğu bir bahane olarak göstererek, Lübnan'a askeri müdahalede bulundu ve askerlerini bu ülkeye gönderdi. Irak'taki askeri yönetime yeterince güvenmeyen Batılı ülkeler, Türkiye'nin NATO çerçevesinde bu ülkeye müdahale etmesi gerektiğini savunmuştur. İlerleyen yıllarda Türkiye'nin, Irak ve Suriye'ye yönelik askeri operasyonuna yönelik planların hazırlandığı ortaya çıkmıştır. Özellikle bölgedeki yeni bir devlet olan İsrail, Irak'taki askeri devrimden ayrıldığında Batı'nın desteğiyle Ortadoğu'da artan Sovyet etkisine karşı kendini güvence altına almak istemiş, ancak daha zor durumda kalmıştır.¹¹

Irak'ta askeri darbeler birbirini takip ederken ve Irak gibi bir petrol ülkesinde Batı-Sovyet gerginliği yaşanırken, bu kez ordunun farklı kanatları, birbirini izleyen devrimlerde farklı ülkelerin ve sektörlerin etkilerine müdahale etmeye çalışmıştır. Petrol şirketleri arasındaki rekabet de Irak'taki yönetimlerin belirlenmesinde önemli bir faktördü ve Irak petrol destekli yönetimlerden daha büyük pay almak isteyen uluslararası petrol şirketleri, iktidara gelmek için kendilerine yakın yönetimlerle gizli planlamalar yapmıştır. Irak'taki bu gelişmeler Suriye'yi de etkilemiş ve Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru aynı dönemde bu ülkede art arda darbeler gerçekleşmiş, bu ülkeler sıkı askeri yönetimlerle istikrara kavuşmuştur.

¹⁰ Ö. Kürkçüoğlu. 1978. Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926), Ankara, s.67-73.

¹¹ A. Çeçen. 1998. Kemalizm, s.19.

Harita 1.1: Irak'ın Lokasyon Haritası

Geçen yüzyılın ikinci yarısında Mısır'da iktidarda olan Nasır, Irak ve Suriye ile Arap milliyetçiliğini güçlendiren bir Birleşik Arap Cumhuriyeti kurmaya çalışmıştır. Bu birleşme, Batı'nın Ortadoğu'ya hakim olma planlarının, Arapların bölünmesi ve birbirleriyle çatışması üzerine kurulu olduğu sürece uzun sürmemiştir. Şubat 1963'te General Kasım ve takipçileri Baas Partisi yetkilileri tarafından gerçekleştirilen bir darbeyle idam edilmiştir. Aslen Suriyeli Hristiyan Arap Michel Iflak ve Sünni Müslüman Salah el-Din el-Bitar tarafından kurulan Baas Partisi, Arap milliyetçiliğine dayanan sosyalist bir partidir. Irak'taki Baas Partisi yönetimi altında

Ahmed Hasan el-Bekir, Devrim Komuta Konseyi'nin başkanlığını ve başbakanlığını üstlenmiş, Saddam Hüseyin'i yardımcısı olarak atamıştır.¹²

Bu dönemde Saddam Hüseyin, partinin genç bir üyesi ve Irak Baas rejiminin en önemli figürü olarak acımasız bir figür olarak ortaya çıkmış ve Mişel şahsen Saddam'ı desteklemiştir. Saddam'ın ilk kez Devrim Komuta Konseyi'nde başkan yardımcılığı görevini üstlenmesinden sonra Saddam, Sünni Arap kenti Tikrit'ten gelmiştir. Saddam 1979'da İslam Devrimi'nden sonra bölgedeki en büyük müttefikini kaybeden ABD'nin desteğini alarak, Cumhurbaşkanı Ahmed Hasan el-Bekir'i beyaz bir darbeyle devirmiş ve iktidara gelmiştir. ABD, Irak'ta bu kez Saddam Hüseyin'i destekleyerek yönetimdeki etkisini artırmış, Saddam'ın kendisine karşı çıkan Baas yöneticilerini idam ettirmesine yol açmıştır.

1.5.2. Kurulduğu Tarihten Bu Yana Irak'a Yapılan Askeri Müdahaleler

Irak devletinin kuruluşunun ilk yıllarında ve Irak Temsilciler Konseyi'nin kurulmasından önce, Kurucu Meclis 21 Mart 1925'te Irak'ın ilk anayasasını ilan etmiş ve yürürlüğe girmiştir. Söz konusu Anayasa'nın VI. Maddesi, Iraklıların milliyet, din veya dil ne olursa olsun yasa önünde eşit olduğunu doğruladı ve XII. madde, Iraklıların görüşlerini ifade etme, toplantı yayınlama, toplantı yapma, dernek kurma ve derneklere katılma özgürlüğüne sahip olduklarını öngörmektedir. Bir önceki madde aynı zamanda partilerin kendi dillerinde eğitim almak için okul açma hakkına sahip olduklarını da öngörmüş, bir yıllık anayasada sadece Irak halkı ve onların anayasal haklarından bahsedilip isimleri zikredilmeden eşitlik ilkelerine vurgu yapılmıştır. 1943 yılında yapılan bir değişiklikle bu anayasa, Iraklıların ırk, din veya dil ayrımı gözetmeksizin eşit medeni ve siyasi haklara sahip olduklarını teyit eden diğer hükümlerle güçlendirilmiştir. 1931 yılının başında İngiliz hükümeti, dayattığı manda sisteminin kaldırılması için resmi bir talepte bulunmuştur. Milletler Cemiyeti ve Irak Devleti'nin Milletler Cemiyeti'ne kabulü için bazı siyasi ve yasal taraflara bu başvuruyu incelemek ve karar vermek adına iki yıllık bir süre verdi. O

¹² A. Manaz. 2003. "Geçmişten Bugüne Kuzey Irak", Stradigma Dergisi, Sayı 1.

sırada, 27 Ekim 1943 tarihli Anayasa Değişikliği Hakkında Kanun'un VIII. Maddesi uyarınca bu konuda Milletler Cemiyeti'nin üç daimi komitesi kurulmuştur.¹³

Milletler Cemiyeti, Birleşik Krallık'ın Irak başvurusunu incelemek üzere yukarıda belirtilen üç komitenin koordinatörünü ve Birleşik Krallık'ın bir temsilcisini içeren bir komite kurmuştur. İngiltere'nin sunulan raporların Irak'ın bağımsızlığı için yeterli koşullar olmadığı iddiasına rağmen, komisyonda önemli bir belirsizlik durumu bulunmaktaydı (manda sisteminin kaldırılmasından sonra yürürlükte olan yasaların uygulanmaya devam etmesinin garantisi nedir?). Komisyon, Irak Hükümeti tarafından bu yönde bir taahhütte bulunulması gerektiğini vurgulamış ve iki bölüm halinde derlenen bu garanti belgesinin içeriğini belirlemiştir:

- Devlet ve vatandaş arasındaki ilişki.
- Devletin, Milletler Cemiyeti üyesi devletlerle ilişkisi.

Irak hükümeti bu ilkeleri bir raporda toplayarak, Irak Kurucu Meclisi'ne sunmuş, burada Kurucu Meclis bu ilkeleri kabul etmiş ve hükümet, Milletler Cemiyeti'nden bir taahhüt aldıktan sonra, 3 Ekim 1932'de Irak manda sistemini kaldırmaya ve Irak devletinin Milletler Cemiyeti'ne üyeliğini kabul etmeye karar vermiş ve böylece Irak, Milletler Cemiyeti'nde yerini alan ilk Arap ülkesi ve hatta tek Arap ülkesi olmuştur. Uluslararası toplumda tanıdığı taahhüt ve haklar; Mutabakat Zaptı'nın I. Maddesinde, bu Kanunda beyan edilen hükümlerin Irak'ın temel kanunlarını oluşturduğunu ve Irak'ta o zaman veya gelecekte her türlü kanun, yönetmelik, resmî usul ve talimatın çıkarılabileceğini kendinden emin bir şekilde taahhüt ve beyan edilmiştir.

1958 tarihli ikinci anayasa, Irak'ta yaşayan halkların varlığı ve siyasi haklarının korunması açısından gelecekte ciddi siyasi yansımaları olacak bir değişikliğe tanık olmuştur. "Irak'ın yapısı ve varlığı vatandaşlar arasında dayanışmaya dayalıdır, vatandaşların hak ve özgürlükleri dokunulmazdır, Araplar ve Kürtler ortaktır ve Anayasa Irak'ın toprak bütünlüğü ilkesi çerçevesinde ulusal haklarını korumaktadır" maddesi, bu Anayasa'nın XVII. maddesinde "vatandaşlar kanun önünde eşittir, farklı etnik kökenler, diller, dinler ve inançlar nedeniyle vatandaşlar ayırt edilemez" şeklinde düzenlemiştir. Bu maddede Irak milletini oluşturan Araplar ve Kürtler hariç,

¹³ H. Hürmüzlü, "Irak'ın Hukukî Yapısında Türkmenlerin Yeri", Irak Dosyası, s.128.

Irak nüfusunun %15'i ve milleti oluşturan Türkmenler göz ardı edilmiştir. Bu da hukuk ve eşitlik ilkesi açısından büyük bir kayıp ve demokrasi düzeyinde büyük bir geri adım teşkil etmektedir. Anayasanın bu maddeleri ile Irak Türkmenleri, yeni cumhuriyet döneminde de (yani 1958 yılındaki devriminden sonra) orada varlıklarını kanıtlayan yeni rejimde hak ettikleri konumu almaları açısından büyük bir kayıp yaşamışlardır. Cumhuriyet döneminde Irak devleti, zaman zaman siyasi kargaşa ve askeri devrimlerle gelen farklı sistem ve akımlara dahil olmuştur. Şubat 1963'te Başbakan'a karşı bir devrim örgütlenmiştir. Cumhuriyetin başında bulunan Abdülkerim Kasım ve 1958 devrimini birlikte gerçekleştirdikleri silah arkadaşı Albay Abdulselam Aref, kraliyet ailesini devirerek Irak'ın ilk cumhurbaşkanının görevlerini üstlenmiştir.¹⁴

Yeni rejim, anayasayı tekrar değiştirme ihtiyacı görmüş ve 29 Nisan 1964'te yeni ve geçici bir anayasa ilan etmiştir. 1964 geçici anayasasına uygun olarak, 1958 anayasası yürürlükten kaldırılmış ve bu anayasanın 19. maddesi Irak halkına tanınan haklarda 1958 tarihli kanundan farklılaşmıştır. 1958 anayasasında Araplar ve Kürtler açıkça ülkenin ortakları olarak ortaya çıkmış ve 1964 anayasasında Iraklılar cinsiyet, ırk, dil, din veya diğer sebeplerle ayırım gözetmeksizin, belirtilen hak ve yükümlülüklerde eşittir.

Irak'taki siyasi kargaşa, ülkenin iç dinamikleri ve Kürt gruplara yönelik silahlı temizlik operasyonlarının sonuçları ve başarı oranı, ordu sayesinde birkaç yıl içinde iktidara gelen rejimlerin açıkladığı anayasalara yansımış, bu anayasalar temel hak ve özgürlükler ile ulusal hakların tanınmasında dalgalanmalara yol açmıştır. 17 Temmuz 1968'de patlak veren askeri devrim sonucunda Baas Partisi Irak'ta iktidarı ele geçirmeyi başarmıştır. Baas rejimi 21 Eylül 1968'de bir önceki anayasayı kaldırmış ve yeni bir geçici anayasa yayınlamıştır. Bu anayasanın konumuzla ilgili 21. maddesi şöyledir: Iraklılar hak ve görevlerde kanun önünde eşittirler ve aralarında cinsiyet, ırk, dil ve din ayrımı yoktur ve Araplar ve Kürtler de dahil olmak üzere vatanın korunmasında iş birliği yapmaktadırlar.

¹⁴ H. Hürmüzlü, "Irak'ın Hukukî Yapısında Türkmenlerin Yeri", Irak Dosyası, s.128.

Bu anayasanın ilanından yaklaşık iki yıl sonra, Irak devleti ile Kürt gruplar arasında yapılan görüşmeler sonucunda, hükümetin 11 Mart 1970 tarihinde yayınladığı ve Kürtlere bu olaydan hemen sonra üç ilde özerklik hakkı tanıyan deklarasyonu açıklanmıştır. Anlaşma sonucunda 1968 anayasası mevcut taslağa dahil edilmiş ve bu anlaşmanın doğal bir sonucu olarak "Irak Anayasası" yeniden ilan edilmiş, 1968 Anayasası'nın yukarıda belirtilen 21. maddesi revize edilmiş ve 1970 Anayasası'nda V. Madde olarak yer almıştır. Bu Anayasa, Irak'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde Kürt ulusunun ulusal haklarını ve tüm azınlıkların meşru haklarını tanımaktadır. Öte yandan, 7. Madde, Kürtçe bölgelerinde Arapça ile birlikte resmi dil olarak Kürtçeyi de eklemiştir.

Tüm bu anayasal hükümlere toplu olarak baktığımızda şu tablo ortaya çıkmaktadır: Irak Anayasası, Irak Türkmenlerinin, Irak milletlerinden geldiğini belirtmiş, ancak açıkça teyit edilmemiş veya açıkça ifade edilmemiştir. İki milyondan fazla Irak nüfusunun %13'ünü oluşturan Türkmenler anayasal programda göz ardı edilmektedir. Irak anayasalarının yapısı ve konumu, Irak hükümetine yeni rejimde uluslararası topluma katılma fırsatı veren 1932 Deklarasyonu'nun hükümleriyle açıkça çelişmektedir. Hükümet, geçici hükümet ve yasama organı bu gerçeği dikkate almalı ve Irak halkının tüm kesimlerinin ulusal ve siyasi haklarını güvence altına almalıdır. Aksi takdirde yeni yapının devletin uluslararası yükümlülüklerinin anayasal temelini ve BM'nin İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ni açıkça ihlal ettiği anlamına gelecektir.¹⁵

Türkmen bölgelerindeki ilkokullarda Türkçe eğitimi verilmesi ve Irak Türkmen Edebiyat Birliği ile Türkmenistan Kültür Müdürlüğü'nün kurulması öngörülmüştür. Ayrıca Irak Enformasyon Bakanlığı tarafından Türkmenlere Türk gazete ve dergisi çıkarılması gibi bir takım kültürel haklar tanınmıştır. Bu karar siyasi nedenlerle alınmasına rağmen, kısa bir süre sonra karar doğrultusunda açılan Türkçe eğitim veren okullar zorla kapatılmış ve Türkmen kurumları etkisiz hale gelmiştir. Kanun gücü ve geçerliliği olan bu karar, Türkmenlerin haklarının tanınması açısından bugün

¹⁵ H. Hürmüzlü, "Irak'ın Hukukî Yapısında Türkmenlerin Yeri", Irak Dosyası, s.133.

büyük önem taşımaktadır. Ayrıca bu karar iptal edilmediği için hala hukuki varlığını korumaktadır.¹⁶

Harita 1.2: Irak'ın Fiziki Haritası

1.5.3. Baas Partisi Döneminden Bu Yana Irak'ın Coğrafi Özellikleri

1.5.3.1. Irak'ın Doğal Bölümleri

Irak'ın doğal topraklarında birbirinden farklı olan birkaç parçayı açık farklılıklarla ayırt edebiliriz ve bu bölümler şunlardır:¹⁷

a. Tortul Ovası: İki büyük nehir Dicle ve Fırat bölgeye ulaştığında (Hit- Samarra) deltaları Dicle Vadisi ve Fırat'ın bulunduğu yerden başlar, orta ve güney Irak'ta tortul ovayı oluşturur. Nehirler zikzak şeklinde akış göstermektedir. Bu alanda sel ve rotanın yönünü değiştirme olgusu, tortul ovalarda akan dolambaçlı nehirlerin karakteristik olgusudur. Felluce bölgesindeki tortul ovanın başlangıcında- Bağdat,

¹⁶ Ş. Yamaner. 2000. Misak-ı Milli ve Musul Sorunu, İstanbul, s.204.

¹⁷ N.M. Farhan. 2012. Coğrafi Çevrenin Mezopotamya Uygarlıklarının Ortaya Çıkışına Etkisi. Anbar Üniversitesi, s.2.

Fırat Vadisi'nin Dicle Vadisi'ne göre daha çok yükseldiğini ve Dicle'ye doğru eğim oranının (7-10 m) değiştiği görülmektedir. Bu fenomenin ile birlikte Fırat'tan Dicle Nehri'ne doğru birçok sulama nehri yapılmış ve Dicle Vadisi'nin Fırat'a doğru yükselmeye başladığı bölgedeki ovanın güney kesiminde (Kut- Nasiriye) ise durum değişerek Dicle Nehri'nden Fırat Nehri'ne kadar sulama projeleri kurulabilmiştir. Bu fenomen, tortul ovasındaki insan yerleşimi ve ilk medeniyetlerin ortaya çıkması üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Çünkü nüfusun yerleşimi nehirlerin yakınında ve iki nehrin deltasının güney kesiminde, Irak yüzeyinin ayrı bataklık alanlarında yoğunlaşmıştır.

b. Badia (Batı Platosu): Bu bölge, Irak bölgesinin neredeyse yarısını kaplar ve Fırat Nehri'ne bitişik konumdadır. Ürdün, Suudi Arabistan ve Kuveyt sınırlarına bağlandığı ve Badia el-Şam ile sınır paylaştığı için büyük mesafeler boyunca uzanmaktadır. Çakıl ve kumdan oluşan bu çöl, Wadi (Hauran) gibi bir grup uzun vadi tarafından geçilir ve bu vadiler, tarihin en uzak çağlarından beri Bedevi (ada) halklarının Mezopotamya'ya göç kaynağı olmuştur.¹⁸

c. El Cezire: El Cezire terimi Arap coğrafyacılar ve tarihçiler tarafından Mezopotamya topraklarında başlatılmıştır ve bu terim Yunanca isme Mezopotamya'ya karşılık gelmektedir. Ada alanı, Fırat'taki Felluce'den başlayarak, en geniş alana (250 mil) sahip bir ova olan Dicle Nehri üzerindeki Samarra ile başlamakta ve bu ovada birçok kanal ve vadi uzanmaktadır. Tarih öncesi çağlardan beri alanın gelişmesini sağlayan yeraltı suyu olduğu için tarım ve sulama için düzenli yağış yeterli olmaktadır.

d. Dağlık ve yarı dağlık bölge: Dağlık bölge, kuzey ve kuzeydoğu taraflarında yer alır ve Irak bölgesinin yaklaşık beşte birini kaplamaktadır. Irak'ın İran, Türkiye ve Suriye ile ortak sınırı boyunca uzanmakta ve bölgeye yakın tortul ovanın sınırlarında tepeler şeklinde gelişim göstermektedir. Eski Iraklı adam (El-Fatha) tarihi çağlar boyunca mağaralarda yaşamıştır. Irak dağları maksimum yüksekliğe 8000 m'de ulaşmış ve vadilerle serpiştirilmiş bir yay şeklinde olduğunu, Dicle'nin kollarının kesintiye uğradığı yaşama ve su akışına yardımcı olan su kaynaklarının bolluğuna

¹⁸ A. Raouf. 2012. Irak Coğrafyası. Arapça Ansiklopedi.

sahip olduğunu belirtmektedir. Dikey biçimde sıradağlar bu doğal fenomen, barajların yapımında büyük önem taşımaktadır. İkincisi: Irak'ın konumu, iklimi ve tarihin akışı üzerinde hissedilen, Irak tarihini etkileyen coğrafi olaylardan biri olan iklimini, ekonomik yaşamını, nüfus yoğunluğunu ve komşu ülkeler ve diğer ülkelerle temaslarını etkileyen coğrafi konumudur. Irak, Asya kıtasının güneybatı kesiminde yer alır ve Asya, Afrika ve Avrupa'nın üç kıtasını birbirine bağlamaktadır. Bu konum, Akdeniz ile Hint Okyanusu arasında bir iletişim aracı olduğu için ticari faktörler için stratejik öneme sahiptir.

1.5.3.2. İklim: İklim açısından Irak, ılıman bölgenin güney kesiminde yer alır ve doğal coğrafyada, batı Asya'da bulunan Irak gibi kıtaların batısında yer alan bölgelerin geçiş iklimine sahip ve Irak'ta üç tür iklimin bulunduğu bilinmektedir.¹⁹

- a. Dağlık bölümün iklimi: Genellikle ılımandır ve kışın soğuk, yazın ısı ile karakterize edilen Akdeniz iklimi tipindedir.
- b. Tortul ovanın ve batı platosunun iklimi: Tortul ova, Irak'ın merkezini ve güneyini temsil eder ve Bawadi bölgesine, Irak'ın hakim iklimi olan çöl ve yarı çöl iklimi tarafından istila edilir, çünkü plato Irak'ın yarısını kapsamaktadır.
- c. Bozkır bölgesinin iklimi (dalgalı bölge): Bu bölgenin iklimi çöl iklimi ile Akdeniz iklimi ve içindeki ortalama yağış oranı (40-20 cm) arasındadır ve bu ülkedeki yağmurla beslenen tarım için yeterlidir. Irak'ın konumu ve iklimi tarih boyunca bakıldığında, özellikle eski Irak nüfusunun bileşiminde önemli bir etkiye sahiptir. Kuzey ve kuzeydoğusunda dağlık arazilerle, batı, kuzeybatıda kaynak bakımından fakir vadiler ve çöllerle sınırlandığı için yoksulluk ve doğal kaynak eksikliği açısından benzer iki coğrafi alan arasında yer almaktadır. Irak'tan sadece Fırat Nehri ile ayrılmayan bölge Arap Yarımadası'dır ve ekili siyahlık toprakları ile Badia arasındaki sınırdan oluşmaktadır. Arapların güneyde, Irak ovasını yeşillikleri içinde siyahlıklar ülkesi olarak adlandırmalarına neden olan keskin bir renktir ve iki nehir arasındaki arazi, tortul olarak nispeten iki fakir bölge arasındaki verimli bir havzaya benzetilebilmektedir. Bu durum da onları birçok

¹⁹ A.W.H. Rashid. 2004. Mezopotamya Medeniyeti: Dini Doktrin. Sosyal yaşam. Felsefi Fikirler, Kültür ve Yayıncılık, Dar Al-Mada, Şam.

halkın ilgi odağı haline getirmiş ve göç almasına neden olmuştur. Arap Yarımadası'ndan ve kuzeybatı vadilerinden, tarihin çeşitli dönemlerinde Mezopotamya'ya göç etmişlerdir. Ada (Sami), doğu ve kuzeydoğu eyaletlerinden Irak'a göç ettirilen Hint-Avrupa kökenli gruplar da dahil olmak üzere birçok halk için Irak açık bir bölgedir. Irak tarihini karakterize eden önemli medeniyet olgusu, Mezopotamya medeniyetinin diğer halklarla entegrasyonunda kültürel kaynaşma sürecinden kaynaklanmaktadır.

1.5.4. 1990'dan Beri Irak'ın İnsani Özellikleri

1.5.4.1. Resmi Nüfus Sayımı Verileri

Genel nüfus sayımları, ülkedeki nüfusun durumu hakkında en önemli veri kaynaklarıdır, ancak Irak nüfusu, I. Dünya Savaşı'nın sonunda İngiliz işgali ile sona eren Osmanlı döneminde resmi bir nüfus sayımı yapılmadığı için yaklaşık bir sayım olarak bilinmektedir. Bunun nedeni, Osmanlı otoritesine duyulan güvensizlik ve Amali'nin hükümet tarafından yapılan herhangi bir nüfus sayımına karşı isteksizliği ve bunun üzerlerindeki vergileri artırmanın bir bahanesi veya zorunlu askerliğin başlangıcı olacağı korkudur. Ayrıca halkın büyük bir yüzdesinin bir yere yerleşmeyen, ancak ülkede bir bölgeden diğerine ve bazen de yılın bazı mevsimlerinde Irak sınırları dışına taşınan göçebe bir yaşam sürdüğü ve böylece nüfusun kapsamlı bir resmi sayımının yapılmasının mümkün olmaması durumudur. Dolayısıyla resmi kaynaklarca bildirilen nüfus rakamları yaklaşık ve spekülatiftir.²⁰

On dokuzuncu yüzyılın ortalarında Irak'ın nüfusunun 1,25 milyon olarak tahmin edildiği, 1884'te 1,4 milyona yükseldiği ve 1897'de 1,55 milyon olduğu tahmin edilmekte ve I. Dünya Savaşı'ndan (1913) önce 2.371 milyona ulaştığı düşünülmektedir.²¹ İngiliz kuvvetleri I. Dünya Savaşı sırasında Irak'ı işgal ettiğinde, 1920'de Irak'ın nüfusunu 2,84 milyona çıkaran bir nüfus sayımı açıkladılar.²²

²⁰ M.A. Selman. 1989. Mithat Paşa döneminde Irak 1872-1869, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sanat Fakültesi, Bağdat Üniversitesi.

²¹ T. Faruqi vd. 2007. Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt II 1914-1600, çeviren: Qasim Abdo, Al-Madar Al-Islami, Beyrut.

²² T. Toseph. 1920. Marvellous Mesopotamia: The worlds wonderland, s.w. partridge & Co., ltd., London, 1920, s. 15.

Modern devletin 1921'de kurulmasından bugüne kadar, Irak'ta yedi nüfus sayımı yapılmış, bunlardan ilki 1934 nüfus sayımı olmuştur. Bu nüfus, seçilenler tarafından bilgi sağlamak için özel komitelere çağrılmış, ancak sonuçları uzun süre askerlik hizmeti ve seçimler amacıyla vatandaşlık kitaplarının verilmesinde kullanılmıştır.²³

1947 nüfus sayımında bazı yabancı uzmanlar kullanılmış ve kapsamlı nüfus sayımı 19 Ekim 1947'de yapılmıştır. Ancak nüfus sayımı özellikle köylerde, kırsalda, göçebe klanlarda ve yurtdışındaki topluluklarda tüm nüfus için kapsamlı değildir ve teorik nüfus sayımı yönteminin veya sözde gerçekçi sayım yönteminin kullanılması, elde edilen sayının küçümsenmesine neden olmakta ve bazı gerçek dışı insanların, özellikle de kadınların, kaydedildiği tek nüfus sayımı olduğu için kaydedildiğine inanılmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sırasında bir yandan bazı gıda maddelerinin kartlarla dağıtılması nedeniyle kadın sayısı erkeklerden daha fazla çıkmaktadır (2.257 milyon erkeğe kıyasla 2.559 kadın). Öte yandan, erkeklerin zorla askere alınma korkusu nedeniyle nüfus sayımlarında eksiklikler bulunmaktadır.²⁴

1947 nüfus sayımından sonra yapılan 1957 nüfus sayımı, Irak'ta yapılan nüfus sayımlarının tarihinde önemli bir kayıttır ve 12 Ekim 1957'de gerçekleşmiştir. Üçüncü nüfus sayımı olmasına rağmen, en doğru ve kapsamlısıdır. Bilimsel gerekçelerle yapılmış ve ülkenin tüm nüfusu için oldukça kapsamlıdır. Ancak bu nüfus sayımının sonuçlarında bazı hatalar gerçekleşmiştir. En önemli hatalar yaşları kaydederken, ekonomik faaliyetleri, meslekleri ve eğitim durumunu sınıflandırırken meydana gelmiştir. Dördüncü nüfus sayımının 1967'de yapılması gerekmesine rağmen, siyasi amaçlar bunu hızlandırmıştır. 1965'te hükümet, Irak ile Birleşik Arap Cumhuriyeti arasındaki birleşmeyi takip ederek, seçimlere hazırlıklı bir şekilde nüfus sayımını gerçekleştirdi ve 14 Ekim 1965'te sayımı tamamladı. Bununla birlikte, sayımla ilgili olumsuz çıktılar şunlardır:²⁵

- Askeri operasyonlar nedeniyle başta Kuzey Irak olmak üzere her alanda nüfusun tamamını kapsamamaktadır.

²³ A.H. Zaini. 1974. Nüfus Sayımı, 2. Baskı, Matbaa Özgürlüğü Evi.

²⁴ M. El-Rawi. 1989. Irak'ta Nüfus ve Kalkınma Çalışmaları, Yüksek Öğretim ve Bilimsel Araştırma Bakanlığı Yayınları, Bağdat.

- Yetkililerin hazırlıkları yapmak için yeterli zamanları yoktu ve aniden yapılmasına karar verilmiştir.
- Nüfus sayımı sonuçlarının hazırlanması ve yayınlanması süreci gecikmiştir.

1967 nüfus sayımına göre 17 Ekim 1977 yapılan nüfus sayımı, Irak'taki nüfus sayımı süreci boyunca nitel bir sıçrama oluştuğunu ortaya çıkartmıştır. Çünkü anket, kalkınma planının gereklilikleriyle tutarlı bir şekilde tasarlandı ve uluslararası karşılaştırmaların sağlam bilimsel gerekçelerle ve Birleşmiş Milletler Nüfus Kesimi tarafından önerilen modellere dayanarak yapılmış, olasılıklara uyacak şekilde tasarlanmış ve ön sonuçları sadece bir hafta sonra ortaya çıkmıştır.

İran-Irak savaşının (1980-1988) koşullarına rağmen, 1987 nüfus sayımı zamanında yapılmış ve büyük başarı elde edilmiştir. Çünkü nüfus sayımı formu 75 alan içermektedir ve bu form selefi ile karşılaştırıldığında, özellikle iç göç hesaplamalarını ve sonuçlarını gösterme hızında bir gelişme olduğu belirtilmektedir.

1997'deki nüfus sayımına gelince, Irak'ın tüm valiliklerini içermiyordu, ancak İkinci Körfez Savaşı'nın yankılarından ve hükümetin otoritesine boyun eğmemesinden kaynaklanan özel bir statüye sahip olan Duhok, Erbil ve Süleymaniye valiliklerinin nüfusu tahminleri yapılmıştır. Bu nedenle Kürdistan'ın nüfusu doğrudan sayılmamış, bu da içinde önemli bir eksiklik oluşturmuştur. Ancak nüfus sayımı, biçiminin genişliği ve yeni soruların dahil edilmesi ile ayırt edici bir veri sağlamıştır. Ön sonuçları sadece bir gün sonra ortaya çıkmış, bu da veri dökümü ve sonuçların çıkarılması sürecinde nitel bir sıçrama oluşmasını sağlamıştır.

2009 nüfus sayımında Irak, nüfus ve konut sayımı sürecinde, 2003 olaylarından ve siyasi sistemin değişmesinden sonra büyük demografik, ekonomik ve politik dönüşümlere tanık olmuştur. Genel nüfus sayımlarının uygulanmasının periyodikliğinin korunmasının önemi ile sekizinci nüfus sayımının 2007 yılında gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. Ancak siyasi sistemdeki değişimden kaynaklanan istisnai durumlar, nüfus sayımının hedefleri ve sonuçlarının siyasi istihdam olanakları konusunda artan şiddet yoğunluğu ve siyasi anlaşmazlık, zamanında veya daha sonra onaylanan tarihlerde tamamlanmasını engellemiştir. Irak Hükümeti'nin onayıyla, Nüfus ve İskan Genel Sayımı Yüksek Komisyonu nüfus,

konut ve işyerlerinin numaralandırılması sürecine ilişkin prosedürlerin devam etmesini onaylamış ve 2009 yılı sonunda uygulanmıştır. Bu sayımda nüfus, konut ve işyeri sayısı ve en küçük idari ve yerel oluşumlar düzeyinde konut birimlerinin özellikleri ile ilçeler, valilikler, kentsel ve kırsal alanlar düzeyinde mevcudiyeti hakkında da ayrıntılı veriler verilmiştir.

1.5.4.2. Nüfus Büyüklüğünün Evrimi

Irak'taki nüfus artışı mutlak, sürekli ve düzenli bir gelişmeye tanık olmuş ve nüfus artışlarının mutlak sayısı, Irak ekonomisinin tanık olduğu ilerleme veya gerilemeden ya da zamanın birbirini izleyen aşamalarında yaşadığı savaş ve çatışmalardan etkilenmemiştir. Bu durum, 1934'te Irak nüfusunun yaklaşık 3,38 milyon kişiye ulaştığını belirtmekte yeterli olduğu için, nüfusun beş genel nüfus sayımının sonuçlarıyla doğrulanmaktadır. 1947'de nüfus 4.82 milyondur ve 1957'de 6.5 milyona yükselmiştir. 1977'de nüfus yaklaşık 12 milyona ulaşmış, yani çeyrek yüzyıl boyunca nüfus artışı yaklaşık 7 milyon artmıştır. Yüzyılın sonunda (1997), nüfus yaklaşık 22 milyona ulaşmış ve nüfusun yirminci yüzyılda on iki katına çıktığı göstermektedir. Her ne kadar 2007 yılı için planlanan nüfus sayımı uygulanmamışsa da, yapılan sayım ve sayım işlemlerinin sonuçları 2009 yılında nüfusu 31,6 milyon kişi olarak tahmin edilmektedir. Ayrıca valilik ve ilçeler düzeyinde ön göstergeler sağlamış olup, mutlak nüfus rakamlarındaki artışın, nüfus artış oranlarının demografik geçişin doğal örüntüsüne paralel olarak azalma eğiliminde olduğu gerçeğini gizlemediğini belirtmekte fayda vardır.²⁶

1.5.4.3. Irak'taki Nüfus İçin Tek Yaş Verileri

Nüfus sayma süreci, birçok kayıt sorunuyla karşı karşıyadır ve "yaş tercihi" olarak adlandırılan olgudan sonra, bireyler bazen, özellikle yaşla veya yaşı kolay bir sayı ile ifade ettiğini hatırlamaya olan ilginin azalmasına eğilimli olduklarından, kayıtlarda hatalar meydana gelmektedir. Irak'ta sayımlarda iyileşme, bir nüfus sayımından diğerine geçişle birlikte görünen yaş değişkeninin daha gerçekçi bir kaydıyla başladı, 1997 nüfus piramidindeki yatay uzantılar 2011'de daha fazla gerilediği ve azaldığı için tek yaşlar için nüfus piramidi daha tutarlı hale geldi. Ya da verilere verdikleri iyi

²⁶ A.H. Zaini. 1974. Nüfus Sayımı, 2. Baskı, Matbaa Özgürlüğü Evi.

yanıtta halk, Irak'taki istatistiksel çalışma sürecinin değerlendirilmesinde kaydedilen bir miras olan nüfus sayımlarına ve anketlere önem vermeye başladı. 1958 yılında monarşiden cumhuriyete geçiş gerçekleşti ve buna kentlere göçü de içeren kolektif dönüşümler ve toplumsal dönüşümler eşlik etti. Ayrıca zorunlu askerlik çağındaki (1980'li yıllarda) bu yaş grubu (1958 doğumlu), İran-Irak savaşına katılmış ve insan kurban etme yükünün büyük bir kısmını üstlenmiştir.

1.5.5. Nüfusun Coğrafi Dağılımı

İnsanlar doğayla yakından bağlantılıdır, toprağın yerleşim noktalarını ve ekonomik faaliyet modellerini doğa belirler. Nüfus, kaynaklar, özellikle de doğal çevrenin kendilerine sağladığı toprak ve su üzerinde yaşar ve kaynaklar genellikle nicelik ve nitelikleri, istikrar örüntüsü ile belirlenir. Nüfusun yoğunluğu nehirlerin ve su kaynaklarının batısında yoğunlaşır. Toprak ve iklim bilincine ek olarak, ülkedeki ticaret, yönetim sistemleri, hizmetler ve sermaye yatırımları gibi diğer faktörler nüfusun coğrafi dağılımını ve bu dağılımın nüfus yoğunluğunu etkiler. Buna bağlı olarak coğrafi dağılımdaki ters varyasyon, bölgelerin ve şehirlerin sosyal yapılarının kendi aralarındaki tarihsel işlevlerindeki farklılıklar temelinde çeşitlenmesini belirler. Ortak özelliklere sahip olmalarına rağmen, Musul gibi ticari bir şehrin özelliklerinin, Necef gibi kutsal bir dini şehirden Souk al-Shuyoukh gibi çölün kenarındaki bir aşiret kasabasından veya uzun zamandır merkez ve başkent olan Bağdat'tan farklı olduğunu görmek kolaydır. Diğer ülkelerde olduğu gibi Irak'ta, nüfusunun dağılımını etkileyen faktörler doğal, tarihsel ve idari olarak ayrılabilir.²⁷

a. Su: Irak uygarlığı, tarihin başlangıcından bu yana suyun varlığı ile ilişkilendirilmiş, nüfus Mezopotamya'da daha fazla yoğunlaşmıştır. Dicle ve Fırat nehirleri boyunca uzanan dar şerit, alüvyon yatakları sayesinde yavaş yavaş bu zengin toprakları oluşturmuş ve eski zamanlardan beri göçebe kabileleri, nüfusun Mısır, Hindistan ve Çin'in delta nehirlerindeki yerleşimine benzer bir düzende pastoralizm hayatından yerleşim hayatına geçmeye teşvik etmiştir. Yaşanabilir hale geldiğinden beri Mezopotamya topraklarına yerleşen ada şehirler inşa etmiştir. Endüstriyel amaçlar, evler ve yamaçlar inşa etti. Bu amaçlar, tarım

²⁷A.A. Al-Douri. 1995. Irak'ın Dördüncü Yüzyılda Ekonomik Tarihi AH, 3. Baskı, Arap Birliği Araştırmaları Merkezi, Beyrut.

alanlarını nasıl sulanacağını, kanalları nasıl kuracağını ve ülkeye yerleşen, zenginleştiren birçok insana ve ardışık medeniyetler inşa eden sulama makinelerinin nasıl üretileceğini gösterdi. Dicle ve Fırat nehir sistemi, yüksek ve sağlam plajları ve akış hızı yüksek su yolları ile Dicle'nin Mart ayı başında taşması, Mayıs ayının ilk günlerinde zirveye ulaşması ve Haziran ayı ortalarında bataklık kıyılarıyla sona ermesi nedeniyle nüfusun yerleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Fırat'a gelince, suyu kitlesi iki kat daha düşüktür, çünkü yaklaşık on beş gün geç taşmaya başlar ve Eylül ayından önce taşkınlar sonlanmaz. Akarsu bankaları daha az yüksek olduğu için ovada kolayca yayılır ve verimli sularla birlikte alanda sel oluşur. İlk yerleşimciler, şehirlerini kurmak için akarsu bankalarını tercih ederler ve Fırat'ın şu anki seyrinde çoğu antik kentin kalıntılarına ulaşamaz. Babil ve diğer şehirler ovada, batıya biraz mesafede bulunur. Kuzeybatıdaki ada alanı, birkaç nehir ve ticaret yolunun buluştuğu coğrafi geçiş yolunu temsil ettiği için büyük stratejik öneme sahiptir. Ninova, eski Asur medeniyetini benimsemiş ve İslami dönemde tarımsal üretimi, ünlü Bedevi endüstrisi ve kervan ticareti nedeniyle net bir refahla yerleşim gerçekleştirmiştir. Ancak on üçüncü ve on sekizinci yüzyıllar arasında nüfus düşmüş ve adanın birçok yeri gerçek bir çöl haline gelmiş ve göçebe klanların göçü bu dönüşümde önemli bir rol oynamıştır. Su kaynakları, nüfusun büyümesinde, dağılmasında ve bu bölgedeki toplanmalar için belirleyici faktör olduğu için her iki tarafında da istikrarlı bir nüfusu desteklemek için yeterli suya sahip bir üçgen olarak hayal edilebilir. Üçgen, yalnızca sınırlı bir nüfusa dayanabilecek kuru bir alanı temsil eder. Göçebe klanlar, on dokuzuncu yüzyılda bu bölgenin çoğunda yaşadılar. Pastoral yaşam tarzları, Badia'nın sınırlı kaynaklarını tatmin edici bir şekilde sömürüyordu ve adada iki farklı türde sakin yaşıyordu: Suriye çölünün ve diğer kuru bozkırların geniş kesimlerini işgal eden göçebe Araplar ve Dicle, Fırat, Habur ve Balikh kıyılarında sabit tarım klanları kurarak Fuwa grubunun kuzey adasının tepelerinin eteklerinde yaşayan Kürtler.²⁸

Nüfusun ve şehirlerin hayatı, ticaret gemilerinin yelken açtığı iki nehir olan Dicle ve Shatt al-Arab'ın kıyılarında merkezlenmişti. Ticaret gemilerinin ulaşmadığı nüfusun

²⁸ J.F. Williamson. 1999. The Arab Shammar Tribe, Its Status and Political History, çeviren: Mir Basri, Dar Al-Hikma, Londra.

kesimleri kendine üretimleri ile yaşamaya devam etti ve kendi kasabalarına ve pazarlarına sahiplerdi, tıpkı şehirlerin kendi yaşam döngülerine sahip olması gibi. Şehirleri, nehirlerden uzak nüfus gruplarından ayıran geniş bir uçurum ortaya çıktı ve iki farklı tarza sahiptirler. Bu uçurum, ekonomik ve sosyal alanda yoksulluk, yoksunluk ve insani gelişme oranlarındaki eşitsizliğe ilişkin son istatistiksel anketlerle gösterilen mevcut bir gerçeklikten bugüne kadar uzanmaktadır. Nüfusun ekonomik faaliyeti, sulama yöntemine göre iki tür tarımda yoğunlaşmıştır: Dima ve Sihi, Kuzey Irak'taki Dima topraklarında yağış oranları, yıllık mahsullerin üretim seviyeleri için belirleyici bir rol oynamaktadır (buğday), ancak ülkenin merkezinde ve güneyinde turist modelini benimseyen bölgelerde, çoğunlukla sebze yetiştiriciliğine yoğunlaşan yaz mahsulleri hakimdir. Burada nüfusun iç denetiminin, toprağın doğası ve nehirlerden veya akarsulardan sulamaya dayanan tarım sistemi ile ilgili olduğunu görürsünüz. Yakındaki nehir yataklarından sağlanan yeraltı suyu ve tarım ilişkisine dayanan nüfusun yaşamı, ekonomik ve sosyal kalıpların buralarda oluşmasına neden olmuştur. Bu nedenle yerel sosyal yapılar, sel olayının kuzey bölgelerinin hayatta kalması için veya doğal nedenlerden dolayı her zaman meydana gelmeyen kuraklığın etkileri karşılığında, Irak'ın güney ve orta bölgelerinde yıkıcı sellerin tekrarlanması gibi doğal gerçeklerin etkilerine direnebilmeyi başarmıştır. Örneğin, Türk su projeleri ve iklim değişikliği, doksanlı yıllarda Dicle ve Fırat nehirlerindeki su kısıtlaması, ülkede üretim düşüşüne katkıda bulunmuştur. Bu oran tarım için mevcut sınırlı su kaynaklarının yanı sıra gerçek ihtiyaca kıyasla hazine enerjisinin eksikliğinde %31 ve %47 arasındadır.²⁹

Ayrım gözetmeyen kullanım ve su rehberliğinin eksikliği, tarla sulamanın rasyonelliğinin olmaması, özellikle de arıtılmamış atık suların nehir yataklarına ve evlere boşaltılması sonucu oluşan kirliliğin yanı sıra yaklaşık 9 milyar metreküp olarak tahmin edilen su kütlelerinden ve rezervuarlardan ulaşım ve buharlaşma atıkları nedeniyle, su sorununun özellikle kuraklık yıllarında ciddi olumsuz etkileri olması beklenmektedir. Yaklaşık 2,7 milyon dönüm tarım arazisinin yok olacağı, çölleşme alanının artışı, bunun yanı sıra geçim kaynaklarını kaybetmenin bir sonucu olarak kırsal nüfusa verilecek zarar, su kıtlığının 2004 yılında başlayan bataklık

²⁹ H. Batatou. 1995. "Irak: Osmanlı Döneminden Cumhuriyet'in Kuruluşuna Kadar Sosyal Sınıflar ve Devrimci Hareketler", 1. Kitap, Arap Araştırmaları Vakfı, Beyrut, 2. Baskı.

canlanma projesini olumsuz etkileyecektir. Bataklık alanları tekrar kuraklığa maruz kalması ve tüm bu faktörlerin doğrudan veya dolaylı olarak tarımsal üretimi etkileyeceği için büyük insan dalgalarını kırsal alanlara göç etmeye ve tarihsel olarak göçmenleri çeken şehirlere doğru ilerlemeye itecektir. Bağdat, Basra ve Kerbela gibi vilayet merkezleri gelen göç dalgaları için tercih edilecek alanlarda başta gelmektedir.³⁰

b. Çevre: Irak'ın toplam coğrafi alanı, Arap dünyasının yüzölçümünün% 3,2'sini oluşturan 434.128 km²'dir. Ancak Irak'ın alanının %39,2'sinin çoğu Anbar, Muthana, Necef, Dhi Qar ve Basra valiliklerinde bulunan çöller ve yaklaşık %21'i Kürdistan bölgesi valiliklerinde bulunan dağlardan oluşmaktadır. Irak, coğrafi çevresinin çeşitliliği ile karakterize edilebilir. Tortul ova alanı ile karakterize edilen, alçak bir ova olarak nitelendirilen, ağır yüklerini bırakan ve toprağın ortaya çıkmasına yol açan devasa nehirler tarafından kesilen geniş bir ovayı oluşturan dört bölge vardır.

Ova alanı, Irak yüzölçümünün üçte birini (132.500 km²) oluşturur ve dikdörtgen şeklinde (650 km uzunluğunda ve 250 km genişliğinde) uzanmaktadır. Dicle Nehri üzerindeki Balad şehri ile kuzeyden Kurat Nehri üzerindeki Kara Tepe bölgesindeki Ramadi şehri, doğudan İran sınırı ve batıdan bataklıklar ve göller alanı da dahil olmak üzere çöl platosu arasında uzanmaktadır. Bu bölgelerdeki yağış kıtlığı ve iç kesimlerdeki yüksek sıcaklıklar nedeniyle, belirli flora ve fauna türlerine uygun kuru iklimler oluşmuştur. Yiyecek bolluğu ile birlikte, bu ortamlara adapte olabilen ve yaşamaya devam edebilen toplulukları, farklı sosyal ve ekonomik kalıplar altında hayatta kabilen popülasyonları çekmiştir. Bu bölgedeki nüfus, genellikle nehirlerin yakınında yoğunlaşmıştır. Ülke nüfusunun büyük kısmının, tortul ova bölgesinde olduğunu ve yerleşimlerinin Bağdat, Samarra, Tikrit, Kut Diyala şehirleriyle sınırlı olduğu bilinmektedir. Felluce; Kerbela, Divaniye Tepesi Nasiriye, Basra Necefi İkinci bölge, batı Irak'ta bulunan ve ülke alanının yaklaşık %39'unu (168.552 km²) kaplayan ve yüksekliği 100 - 1000 metre arasında değişen platodur. Ada bölgesi olan üçüncü bölgeyi içerir ve yağmur süresi kıtlığı ve miktarlarının eksikliği ile

³⁰ İ. Ahmed. A.S. Al-Jawahiri ve R.A.J. 2009. al-Shammari, Irak'ta Su Sorunları, Gerçeklik ve Önerilen Çözümler, Al-Qadisiyah Hukuk ve Siyaset Bilimi Dergisi, sayı 1.cilt 2.

karakterize edilmektedir. Kurak iklim, hareketli ve göçebe bir yaşam tarzı yaşamayı zorunlu kılmaktadır. Irak'ta yaşayan ve devlet politikaları tarafından zorlanan göçebe kabileler için de durum böyledir. Osmanlı yerleşimi ile göçebe yaşamdan uzaklaşması, ulus-devlet altında istikrara kavuşma eğilimi yirminci yüzyılda güçlenmiştir. Göçebe nüfus, Ramadi, Kerbela, Samawah, Nasiriye ve Musul gibi çöle bitişik şehirlerin eteklerinde yoğunlaştı. Dağlık dördüncü bölge, ülkenin kuzey ve kuzeydoğu kesiminde yer alır ve batı, kuzey ve doğuda Suriye, Türkiye ve İran ile ortak sınırlarına kadar uzanmakta ve bu alan, Irak alanının %21'ini kaplamaktadır (92.000 km²). Süleymaniye, Erbil ve Duhok valiliklerini içerir ve yüksek dağlık alanın nüfusu, soğuk çevre ve su bolluğundan farklılaşan kırsal, kentsel ve Bedevi yaşam kalıplarının ortaya çıktığı yerlerdir. Şehirler artık bu bölgede nehir kıyıları ile ilişkili değildir. Bölgenin doğası nüfus için izolasyon ortamı yaratmıştır. Bu da etnik ve ulusal özgünlüklerinin korunmasına ve onları Irak'ın diğer bölgelerinin sakinlerinden farklı olmasına neden olmuştur. Bir yandan zor koşullara dayanabilme kabiliyeti ve bazı ülkelere komşu coğrafi konumu nedeniyle çevre ile (İran, Türkiye ve Suriye) dil ve kültürlerinin çeşitlendiği, onlarla rekabet gücü ve canlılık kazandıran kültürel bir ortam yaratmıştır. Diğer yandan güneydeki alçak ovalar ile uzak kuzey ve kuzeydoğudaki yüksek dağlar arasında, dağlık bölgenin yüzölçümünün yarısını veya 67.000 km²'sini (dağlık çevrenin 42.000 km² dışında) kaplayan dalgalı bir geçiş bölgesi bulunmaktadır. Alanı bölge içinde 100-200m ve 25.000 km² arasında değişmektedir. Dağlık alanların yüksekliği 200-450 m arasındadır.

c. İklim: İklim, nüfusun coğrafi dağılımını etkileyen önemli doğal faktörlerden birisidir. İnsanın organik fonksiyonları üzerindeki etkilerinin yanı sıra toprağın kalitesi ile doğal ve tarımsal bitkilerin kalitesi üzerinde de etkilidir. Irak, genel olarak soğuk ılıman kışlar ve çok sıcak kurak yazlarla karakterize subtropikal bir karasal iklime sahiptir. Ayrıca Kuzey Irak'ta ılıman kış ve yaz aylarında Akdeniz iklimi etkili olmaktadır. Irak iki yağış hattından (250 mm çizgisinden ve 100 mm hattından) geçer ve ilk hat güneyden geçen Fırat bölgesidir. 100 mm'lik yağmur hattı, Deyrizor'un güneyindeki Fırat'ı geçer, güneydoğudan küçük Zab ve Diyala nehirleri arasında Hajla'ya doğru ilerler, daha sonra güneye doğru ilerler ve

Bağdat'ın batısından geçer, Basra Körfezi'ne ilerler ve çölün başlangıcını işaret eder.³¹

d. Kışın sınırlı yağış miktarı: (Ekim-Mart), nüfusun ovalık alanda tarım için yüzey suyu kaynaklarına ve plato bölgesindeki yeraltı suyu kaynaklarına güvenmesini zorunlu kılmıştır ve Irak'ta toplam dört ayrı ekolojik bölge bulunmaktadır:³²

- Kurak ve yarı kurak bölgeler, yaklaşık dokuz ay boyunca tarımsal kışlar, yılda 400 mm'den fazla kış yağmurları ve ılıman ve ılık yazlar ile Kürdistan bölgesinde yer almaktadır.
- Bozkır bölgesi, kışları yağışlıdır ve yazın yüksek sıcaklık, kışın düşük sıcaklık ile karakterizedir.
- Çöl bölgesi, yüksek sıcaklıklarla karakterize edilmektedir. Bağdat'ın hemen kuzeyinden Suudi Arabistan ve Ürdün sınırlarına kadar uzanmaktadır. Az sayıda insanın yaşadığı bir bölgedir.
- Dicle ve Fırat nehirleri arasında Bağdat'ın kuzeyinden Basra şehrine kadar uzanan sulanan alan, ekilebilir arazinin %40'ından fazlasına ve nüfusun yaklaşık %60'ına ev sahipliği yapmaktadır. Ancak zayıf drenaj ve tuzluluk, ülkenin sebze ve pirinç üretiminin çoğunun kaynağı olan bu bölge için ciddi riskler oluşturmaktadır.

1.5.5.1. Şehirlerin Ortaya Çıkışı ve Nüfus Dağılımı Modelini Şekillendirmedeki Roller

Irak, konum olarak önemli bir noktada bulunmaktadır. Akdeniz havzasını İran ve Orta Asya'ya bağlayan ticaret yolu Bağdat'tan geçmektedir. İslam döneminin ortaya çıkışından bu yana Irak, mallarını vadinin sakinleriyle değiştirmek için adadan gelen Bedevilerin ticareti için bir pazar alanı olmuştur. Basra Körfezi'ndeki kıyıları, bir yandan Çin ve Hindistan'dan, diğer yandan Kızıldeniz'den ve adanın güneyinden gelen deniz yollarının bitiş noktasıdır. Ayrıca Kurat'ın deniz limanlarını Avrupa'ya

³¹ A.A. Al-Douri. 1995. Irak'ın Dördüncü Yüzyılda Ekonomik Tarihi AH, 3. Baskı, Arap Birliği Araştırmaları Merkezi, Beyrut.

³² F. Bishai. 2003. Irak'ta Sürdürülebilir Tarımsal Kalkınmaya Doğru: İnsani Yardım ve Yeniden Yapılanmadan Kalkınmaya Geçiş, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü, Roma.

açan Levant'a bağlandığı gibi, Irak toprakları, tarihsel olarak çeşitli ve dinamik olan nüfus için önemli bir yer olmuştur.³³

Modern çağda, ekonomik gelişmeler, artan dış ve iç ticaret oranları, kentleşmenin refahı ve bazı şehirlerin göreceli istikrarı nüfusu kendilerine çeken faktörler önemli rol oynarken, diğer yandan istikrarsızlık ve savaş yılları, nüfus için sınır dışı edici faktörlerin ön planda tutulması gibi birçok faktör şehirler arasındaki nüfus dağılımının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.³⁴

1.5.5.2. Nüfusu Çeken Faktörler

a) Ekonomik faktör, Irak'ta bir dizi şehrin ortaya çıkmasına ve refahına katkıda bulunmuştur. XIX. yüzyılda başlayan ticari faaliyetin refahı, tahıl depoları, yünler, kafeler ve camiler inşa edilmesine yardımcı oldu ve Badia'nın sınırlarında, yerine getirdiği ekonomik işlev üzerine adını değiştiren şeyhlerin pazarı da dahil olmak üzere bir dizi şehir ortaya çıkmasını sağladı. El-Muntafaq, şeyhleri sık sık ziyaret etti, bu yüzden Bedevi ticaret pazarı ve büyük bir merkezi konuma ulaştı. Ayrıca Nasiriye ve Hamisiyah, kabilelerin ihtiyaç duydukları ürünleri elde etmek için akınlar düzenlemesi, kuzey Necid'ye tedarik sağlamak için bir dizi yeni şehir kurulmasına neden oldu. Kervan yolunu koruma ihtiyacı, XIX. yüzyılın başlarından beri yol hanlarının etrafında genişleyen ve onları Mahmudiye, İskenderiye ve Mahawil gibi ticari köylere dönüştüren küçük köylerin refahına yol açtı.³⁵

b) XIX. yüzyılda Amara, Salih Kalesi, Ali Al-Gharbi, Şeyh Saad, Sukkar Kalesi, Şamiye, Ebu Sakhir, El-Masab ve El-Mahmudiye gibi bir dizi nehir kentinin kurulmasında ticari faktörün rolü vardı ve bu şehirlerin ortak özelliği, daha önce idari olduğu kadar ticari merkezler olmalarıdır. Osmanlı egemenliğinin son döneminde trafik ticareti (transit) merkezleri haline geldiklerinde ve hatta Süveyş Kanalı'nın açılmasından ve Irak ticaretinin etkisinden sonra bile Bağdat ve Basra nüfusunun refahında ve büyümesinde önemli bir rol oynamışlar, Irak'ın dış ticaretini kontrol ederek ayrıcalıklı bir ticari pozisyonda kalmasını sağlamışlardır. Diğer şehirlerin

³³ A.A. Al-Douri. 1995. Irak'ın Dördüncü Yüzyılda Ekonomik Tarihi. AH, 3. Baskı, Arap Birliği Araştırmaları Merkezi, Beyrut.

³⁴ H.H. Al-Saadoun. El-Muntafiq Emirliği ve Irak tarihi ve bölgesel bölge üzerindeki etkisi 1546-1918.

³⁵ H.H. Al-Saadoun. El-Muntafiq Emirliği ve Irak tarihi ve bölgesel bölge üzerindeki etkisi 1546-1918.

işlevi, onları yerel olarak dağıtmaktı. Musul, Halep üzerinden Avrupa'dan ithal edilen malları alırken ve Musul tüccarları, yeni mallar sağlayan Bağdat'a yöneldi, Musul'un ticaretinin de buna eklenmesiyle Bağdat'ın önemi daha da arttı. Sanayi işletmelerinin ortaya çıkışı, Bağdat, Basra ve Musul'un büyük şehirlerinde sanayi tesisleri yoğunlaştığından, sanayi tesisleri ile özellikle kentsel nüfusun dağılımı arasındaki yazışmalar netleşinceye kadar nüfusun şekillenmesinde de önemli bir rol oynamıştır.³⁶

c) Nüfusun kutsal şehirlere (Kerbela, Samarra ve Necef) doğru dağılımında dini etken önemli bir rol oynamaktadır. İlk iki şehrin ortaya çıkışı, Necef şehrinin genişlemesinde ana faktör olarak kabul edilebileceği ölçüde, içlerindeki kutsal türbelerin bilgisi ile açıkça bağlantılıdır. Geçen yüzyılın yetmişli yıllarında Kerbela vilayetine bağlı bir ilçeden bir vilayete dönüşmüştür.³⁷

1.5.5.3. Nüfus İçin İtici Faktörler

Belki de tarihi gerçeklerden biri, Irak'ın, Doğu'ya hükmetmek isteyen büyük güçler için bir savaş alanı haline gelen topraklarındaki, modern çağda birbirini izleyen işgalcilerde bir istisna olarak istikrarı bilmemesidir. Yüzyıllar boyunca Osmanlı ve Pers imparatorluklarının onu kontrol etmek için rekabet etmiş ve yirminci yüzyılda İngiliz kuvvetleri tarafından yeni bir işgale maruz kalmıştır. Bu nedenle Irak'ın 1914-1921 döneminde yıllarca kargaşa ve kriz yaşaması, böylece yeni ortaya çıkan ulusal devletin bu topraklara istikrar getirememesine de yol açmıştır. Yönetim çağındaki, ulusal istikrarsızlık, yaşam koşulları, özellikle de coğrafi dağılımları üzerinde açık bir etkisi olan siyasi krizler, askeri darbeler, hatta bazı siyasi istikrarlara tanık olan (II. Dünya Savaşı sonrası dönem için), yüksek yaşam maliyeti ve ekonomik krizin yoğunlaşması ve hükümetin halkın çektiği yoksulluk yükünü hafifletmek için bir çözüm bulmaya çalışmaması, savaştan sonra normal hayata devam etmesi nedeniyle ekonomik koşullar azalmaya başladı. 1947 yılında yerel pazarı vuran gıda maddelerinin kıtlığı ve o dönemde bir takım sosyal ve ekonomik faktörlerin etkileşiminin artması üzerine vatandaşlara gıda temini talep etmek feodalizmin ve yaşlıların adaletsizliğinden kaçmak için köylü göçünün artmasına neden oldu.

³⁶ S.K. 1980. Al-Shamma, Irak Sanayi Bölgeleri, Kültür ve Enformasyon Bakanlığı, Bağdat.

³⁷ J.B. Mahboub. 1986. Necef'in Dünü ve Bugünü, cilt 1, 2. baskı, Al-Adab Press, Necef.

İşverenler tarafından sömürülen işçilerin koşullarının ihmal edilmesi ve yeni gelenlerin onlara rekabeti nedeniyle işsizlik oranları yükseldi. Kırsal kesim, hükümetin emrine verdiği gibi kendi alanlarındaki geniş yetkileri sonucunda, yaşlıların ve ağaların artan gücü ile nüfus için itici bir yer haline geldi. Geniş tarım arazilerindeki bazı kanunlar, çiftçinin borçlu olduğu tüm borçları ödemediği sürece feodal toprakları terk etmesini engellemiştir.³⁸

Savaş yılları ve zayıf istikrar, özellikle sekiz yıllık savaş (1980-1988) döneminde, çatışma alanlarının yakınındaki bir dizi şehir, köy ve kasabanın nüfusunun yerleşiminin değişmesine sebep olmuştur. Nüfusun daha güvenli yerlere göç etmeye ve önceki sosyal ve ekonomik koşullarını feda etmeye zorlayan bu durum, diğer yandan güney ve merkez şehirleri bu bölgelerden yerinden edilmiş çok sayıda Iraklıyla dolmasına neden olmuştur. Basra nüfusunun oranının 1977'de %8'den, 1987'de Irak'ın toplam nüfusunun yaklaşık %5'ine düştüğü belirtilmektedir. 1987 nüfus sayımı sonuçlarına göre, Basra'dan Necef'e gelenlerin sayısı 48.703'e ulaşmış ve Necef'e gelen toplam nüfusun %47'sini oluşturmuştur.³⁹

2003 yılında ülke, güvenlik bozulmasının ağırlığı altında benzeri görülmemiş bir nüfus hareketine yol açmıştır. Binlerce aileyi ikamet alanlarını terk etmeye ve güney-kuzey Irak'taki daha güvenli bölgelere taşınmaya zorlayan istisnai koşullara tekrar maruz kalmıştır. 2009 yılında güney bataklıklarını besleyen akarsu kollarının kesilmesi, İran topraklarından başlayıp Karun Nehri'nden geçen rotasının saptırılarak Shatt al-Arab'a akıtılması, Basra ve Maysan vilayetlerinde ciddi çevresel etkilere yol açmıştır. Geçim kaynaklarının yok olması sonucu nüfus kaybolmuş ve bütün aileler suyun bulunduğu diğer bölgelere göç etmeye başlamıştır.⁴⁰

1.5.5.4. Cazibe Merkezleri ve Sınır Dışı Edilme Arasındaki Bataklık Sakinleri

Güney Irak'ın bataklıkları, Güneybatı Asya'nın en büyük sulak alanlarıdır ve 15.000 km²'den fazla bir alanı kaplamaktadır. Üç ana bataklık içerir: Hawizeh, Hamar ve Kurna. Bu bataklıklar başta balıklar ve kuşlar olmak üzere pek çok su canlısı için

³⁸ M.H. el-Caferi. Irak'taki Naip Darbesi, s.21.

³⁹ A. Hannoush. Irak: Mevcut Sorunlar ve Gelecekteki Seçenekler, s.215.

⁴⁰ H.C. Kazım. 2009. "Hor Al-Hawizeh Sakinlerinin Acıları", s. 2-3, Çevre Bakanlığı, Teknik Departman, Bataklıklar Departmanı.

doğal bir sığınak görevi görmektedir. Çevresel, hidrolojik ve meteorolojik koşulları nedeniyle suda yaşayan organizmaların gelişmesine olanak sağlayan eşsiz bir ekosistem oluştururlar. Milyonlarca kuşun kalıcı evi ve Sibiryaya ile Afrika arasında göç eden milyonlarca kuşun ise göç yolu olmuştur. Doğa açısından önemli bir alan olmasının yanı sıra, insan yaşamı içinde oldukça önemlidir. Bölgede biyolojik sistemi temsil eden sekiz adet ikincil veya mevsimlik bataklık bulunmaktadır. 1990'larda balık üretiminin yaklaşık %60'ını sadece bataklıklar sağlıyordu. 1970-2003 döneminde Basra, Zikar ve Maysan vilayetlerindeki bataklıkların yaklaşık %90'ı kurutulmuş veya yok edilmiştir. Özellikle Hawizeh bataklığında yaşayan insan toplulukları ve onların sakinleri (yaklaşık 170.000 kişi), başka bölgelere yerleşmek zorunda kalmıştır. Dini nedenlerle kalmaya karar veren grupların bir kısmı bölgede kalmayı tercih ederken, çoğu da yoksulluk ve zor koşullar altında yaşamlarını sürdürmeye devam etmiştir. 2003 yılından sonra bataklıkların kurtarılması teşvik edilmiş ve birçok topluluk, kurum ve uluslararası kuruluş, bataklıkların yeniden canlandırılması hareketine destek vermiştir. Söz konusu bataklık alanlarının %38'inde başarılı bir yenileme gerçekleştirilmiştir. 1970 yılında bataklık alanının yaklaşık %70'inin yeniden canlandırılmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır.

Geçtiğimiz otuz yıl boyunca, Mezopotamya'nın bataklıkları yeni hidrolojik projeler de dahil olmak üzere çeşitli sorunlarla boğuştu; Türkiye, Suriye, İran ve Irak'taki 30'dan fazla büyük baraj, Dicle ve Fırat nehirleri ve bunların kollarından sulama ve taşkın amacıyla suyun yönünü değiştirdi. 1980'lerdeki İran-Irak Savaşı'nda su askeri kontrol amaçları, hidroelektrik enerji amaçlı kullanılmış ve İran sınırındaki Hawizeh Bataklıkları'nda birçok baraj yapısı inşa edilmişti. Savaşın büyük bölümünde kullanılan tankların yürüyüşlerin tahrip edilmesine büyük katkısı oldu. 1990'larda bataklık alanlarını çevreleyen büyük nehirlerin yön değiştirmesi yoluyla drenaj sistemlerinin inşası ve drenaj operasyonları güney bataklıklarını etkilemiş ve uzun süredir güney Irak'ın bataklık biyotası olarak bilinen doğal su florası ve faunasında önemli bir kayıp yaşanmasına yol açmıştır. 2002 yılında, 1973'te tarif edilen kalıcı bataklıkların %85'i ekolojik olarak yok edildi. Shibaish bataklığının yalnızca %3'ü, Doğu Hamar bataklığının %14,5'i ve İran sınırı yakınındaki Hawizeh bataklığının %35'i kaldı. Bataklıklar ve orada yaşayanlar, 1980'lerin başından bu

yana üç savaşa tanık olmuş ve büyük drenaj çalışmaları ve yukarı yönde baraj inşaatı da dahil olmak üzere kurutma operasyonlarına maruz kalmış ve bunun sonucunda 1991 yılına gelindiğinde tamamen kurumuşlardır. Bu kurutma operasyonları su kaynaklarında köklü değişikliklere yol açmıştır. Bataklıkların çevresi bugün de zarar görmeye devam ediyor (Örneğin; kumulların eski bataklıklara yayılması).⁴¹

1.5.5.5. İdari Faktörler

İdari merkezler, nüfusu cezbeden noktalardır. İdari faktör, özellikle Osmanlı yönetimi sırasında, idari merkezler olarak bir dizi şehrin kurulmasında güçlü bir etken olmuştur. Örneğin, Diwaniyah, XVIII. yüzyılda Fırat Nehri üzerinde, Khazael klanının liderleri için bir misafirhane olarak kurulmuş ve ajanları vergi toplamak için içinde ikamet etmiştir. Daha sonra Memluk hükümeti, XIX. yüzyılın başında, Hilla'dan Basra'ya kadar uzanan bir alanda toplamayı denetleyen vali yardımcısının bu alanda kurulması için idari bir merkez olarak bu liderlere meydan okumuştur. Ayrıca Kojed, Shahrzor ovasındaki konumu nedeniyle küçük bir köyden bir şehre dönüşmüştür. Kut, Numaniye ve Samawa mahallesinin şehirleri, özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Şeyh El-Kıbli kalesi etrafında kurulan küçük köylerden şehirlere dönüşen yerlerdendir.⁴²

Osmanlı makamları, Mithat Paşa döneminde (1872 yılında) askeri hanların ve kışlaların inşasını emreden ve ilçe merkezi haline gelen Ramadi şehrini kurmuştur. Mithat Paşa saltanatı sırasında, Nasiriye şehri de El-Müntafık'te inşa edilmiş ve tugay için bir merkez yapılmıştır. Bu bölgede ayrıca hükümet konağı, hanlar, kafeler ve pazarlar inşa edilmiştir. XX. yüzyılda, devletin yönetim sisteminin değişmesi ve gelişmesiyle birlikte, il merkezlerinin refahında ve devlet kurumlarının bulunduğu idari merkezler olarak yükselmelerinde, idari faktörün önemi artmıştır. Bu durumda merkezler, idari rolü azalan şehirlerin geri kalanı pahasına alanlarını genişletmiştir. Shamiya, Souq al-Shuyoukh ve Samarra gibi şehirlerin statüsü değişmiş, onların yerine diğer rakip şehirler olan Diwaniyah, Dhi Qar ve Salah al-Din eyaletlerinde büyük şehirler olarak anılmaya başlamıştır.

⁴¹ H.F.A. Al-Gburi. B.S. Al-Tawash ve H.S. Al-Lafta. 2017. Güney Irak'taki Al-Hammar Bataklığının Çevresel Değerlendirmesi. Heliyon, s.3.

⁴² Irak Tarihi ve Medeniyeti Çalışmaları. 1988. Şehir ve Sivil Yaşam, cilt. 3, Bağdat, s. 18-24.

1.5.5.6. Ekonomik Faktörler

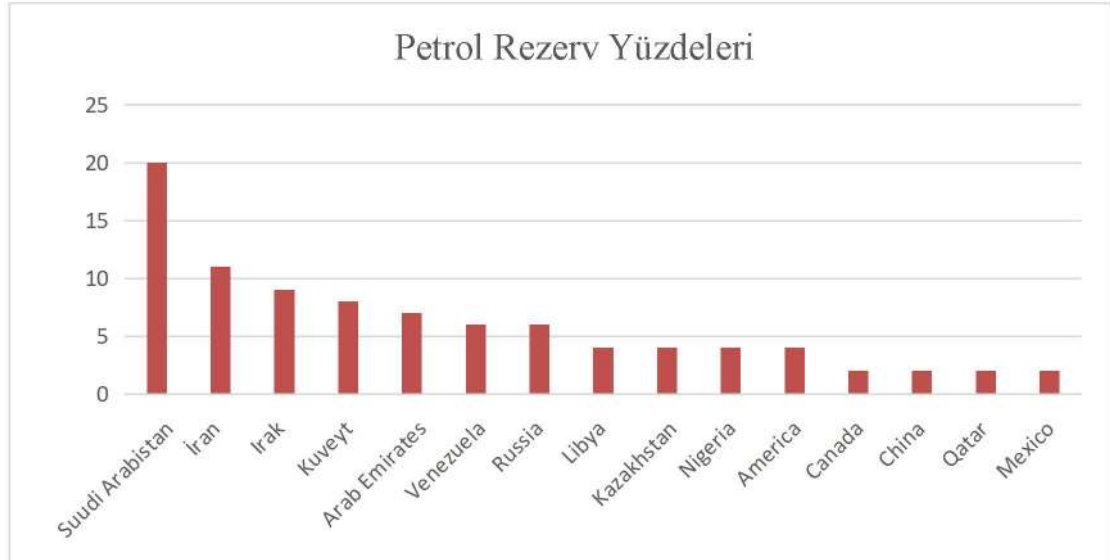
Irak'taki son 40 yıllık kalkınma planları, programları ve politikaları aracılığıyla, yatırımların sektörel ve coğrafi olarak tahsisi ve dağıtımı alanında çarpık merkezi mekanizmaların benimsenmesi durumu ortaya çıkmıştır. Bu durum yapısal dengesizliklerin derinleşmesine ve kalkınmanın olumlu sonuçlarının diğer yerler göz ardı edilerek, belirli vilayetlerde yoğunlaşmasını neden olmuştur. Ekonomik, sosyal ve kentsel gelişim düzeylerindeki eşitsizlik yoğunluğunun artması ve Irak'ta "mekansal ikilik" olgusunun oluşumunu iyice köklendirmiştir. 1970-1974 yıllarındaki kalkınma planının göstergeleri aracılığıyla, Bağdat Valiliği'nin toplam yatırım tahsislerinde üstünlüğünü gösteren model planlanmıştır. Ayrıca Basra vilayetinin de yatırım oranlarındaki %14,8 payı ile sadece iki bölgenin %38,7'lik bir yatırım oranına sahip olması, bu alanlarda mekansal tercih modelinin yoğunlaştığını göstermektedir. 1976-1980 planı boyunca, istisnalar olarak yeni büyüme kutupları ortaya çıkmaya devam etmiş ve bu aşırı yoğunlaşma 1986-1990 kalkınma planı sırasında da devam etmiştir.⁴³

⁴³ ⁴³ Ulusal Kalkınma Planı 2010-2014, Planlama Bakanlığı, 2010, s. 244-243.

2. PETROLÜN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ

Petrol, insanlık tarihi boyunca yapılan en önemli keşiflerden birisidir. Petrolün tarihi binlerce yıl öncesine dayanmaktadır ve insanın yaşamı içerisinde günümüzde dahil en önemli enerji kaynağıdır. Fars (İran) bölgelerinde, yıldırımla tutuşan yerdeki çatlaklardan sızan petrol gazlarının bol miktarda varlığı biliniyordu. Buradaki gaz kalıcı bir alev olarak yanmaya başladı ve ilk yangın oradan çıktı. Çin, eski zamanlarda petrol çıkarmak için kuyu açan tek ülkedir ve ilk petrol rafinerisini MS 950'de yapmıştır. Şam'da petrol öncelikle aydınlatma ve tıp alanında kullanılmış ve kullanım alanını genişletmek için damıtma kuleleri inşa ederek birincil kullanım alanlarını belirlemiştir. Ancak sanayi devriminin başlangıcı ile petrol tüm alanlarda kullanıma başlanmıştır. Petrol çıkarma amaçlı ilk sondaj kuyusu 1859'da Amerika Birleşik Devletleri'nde Teksas'ta açılmıştır. Burada sadece 21 m derinlikte Kaptan Drake tarafından çukur açıldı ve patlatıldı. Daha sonra çeşitli sektörlerde (tarım-sanayi ve diğerleri) kullanılmaya başlandı. O zamandan beri petrol, siyasi ve ekonomik haritaların çizilmesinde en önemli askeri hedeflerden ve ana kriterlerden biri haline getirildi ve sonrasında dünyada durdurulamaz bir istale serüvenini başlattı.

Şekil 2.1: 2007 yılında kanıtlanmış rezerv hacminde büyük ülkelerin sıralaması

Amerika ve Batılı ülkeler, petrolün gelişmiş ülkelerdeki en büyük askeri silahlardan daha fazla önemli olduğunu ve dünya pazarındaki stratejisini temel meta sayarak, ekonomik savaşın ana silahı olarak değerlendirdiler. Bu yüzden Arap ülkeleri de

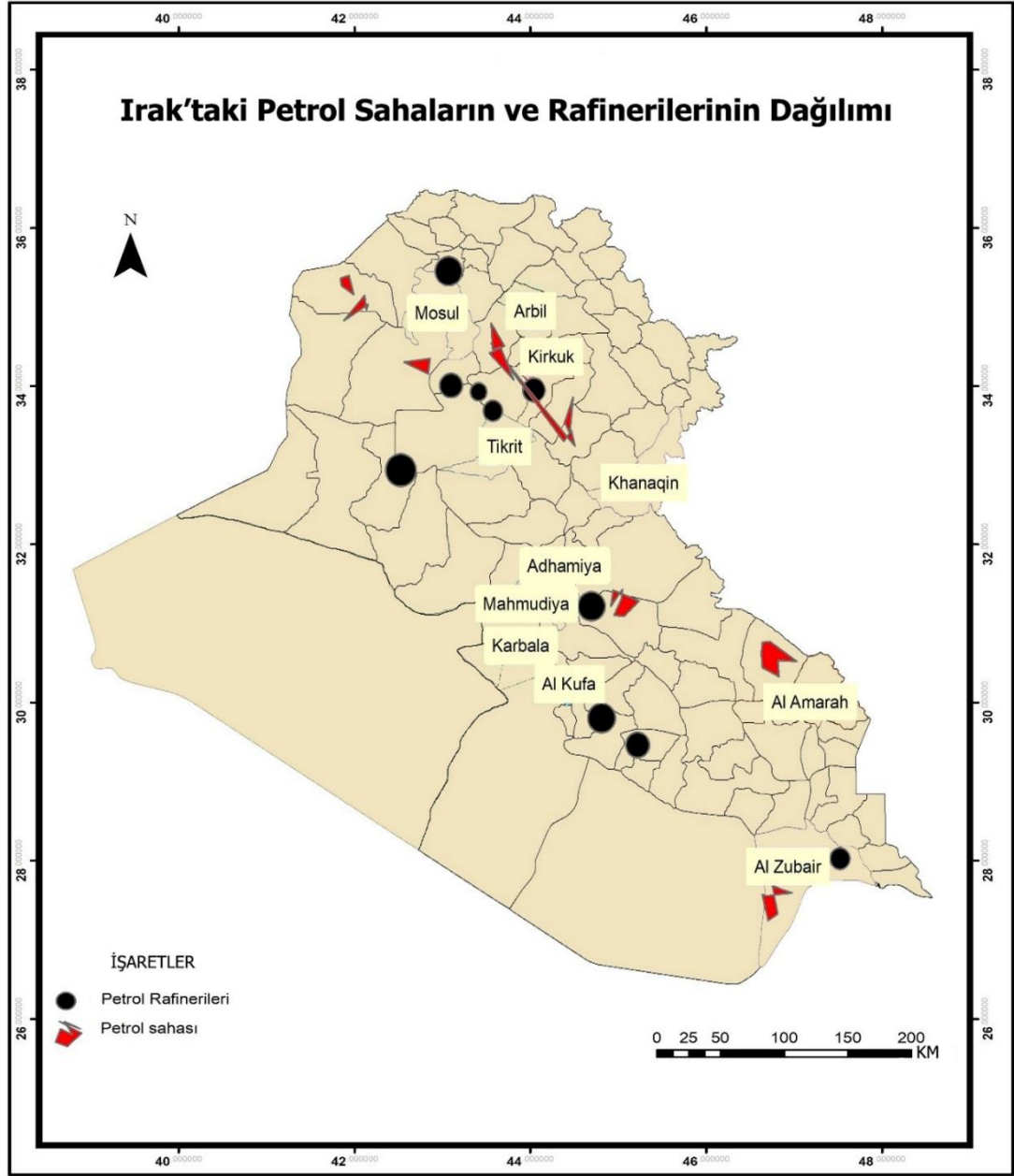
dahil olmak üzere OPEC'in petrol ürettiği, pazarladığı ve fiyatlandığı sürece bu silahı elinde tuttuğu fark edildi. Bu durum, Körfez Savaşı ve Irak'ın işgali gibi savaşlar yaparak küresel enerji piyasasındaki rolünü zayıflatmak için bu örgütü devirmeye çalıştı.

Petrol, 1895 yılında Amerika'daki ana endüstridir ve petrol endüstrisini ve petrol ürünlerinin aranmasını, üretimini, işlenmesini, nakliyesini ve pazarlanmasını içermektedir. Amerika'nın 2018'deki petrol üretimi günde yaklaşık 15.043.000 varile ulaşmış ve Amerika Birleşik Devletleri 2019'da dünyanın en büyük petrol üreticisi ülkesi olmuştur.

2010 yılı için Amerika'daki önde gelen petrol üretim alanı, günde yaklaşık 3,17 milyon varil ile Teksas, daha sonra günde 1,40 milyon varil ile Meksika Körfezi, daha sonra günde 1,09 milyon varil ile Kaliforniya'dır. Amerika'da kurulu petrol rezervi, 2014 yılında 36,4 milyar varil ham petroldür (rezerv petrol hariç). Amerika'nın 1975 yılında stratejik petrol için kurduğu rezerv alanı, Amerika Birleşik Devletleri Enerji Bakanlığı (POE) tarafından acil durumlar için temsil edilen petrol kaynaklarıdır. Ayrıca dünyanın en büyük acil durum kaynağıdır ve gelecekteki petrol arzının etkilerini hafifletmek için yeraltı rezervuarlarında tutulmaktadır.

Tüm envanterin kullanılması 144 gün sürer ve ham petrol, ABD başkanının onayından 13 gün sonra ABD piyasalarına ulaşabilir. Yalnızca, gelecekte büyük bir krize yol açabilecek ithal petrol oranında küçük bir düşüş durumunda miktarın 5 milyon varili geçmemesi koşuluyla petrol satma veya takas etme için kullanılacaktır.

Harita 2.1: Irak Petrol Sahalarının ve Rafinerilerinin Dağılımı

Rusya'da petrol, başlangıçta resim, savaşlar ve şehrin aydınlatıldığı yağ lambalarında ve cilt hastalıkları gibi tıbbi amaçlar için kullanılmıştır. Rus Baykal Gölü bölgesindeki keşiflerinin başlangıcında nehrin yüzeyinden yağ topladığı ve kuzey Rusya'nın Pechewar şehrinde petrol keşfedildiği bilinmektedir. 1745'te ilk petrol rafinerisini açmıştır. Eski zamanlardan 1748'e kadar petrolün hala yüzeyden toplandığı bilinmektedir.

Rusya, zamanla dünyanın en büyük petrol üreten ülkelerinden biri haline gelmiştir. 2022 yılı için Rusya'nın ham petrol üretimi günde ortalama 11 milyon varile ulaşmıştır.⁴⁴ Petrol, 2019 yılında Rus ihracatının %60'ını oluşturmuş ve fosil yakıt gelirleri o yıldan itibaren GSYİH'nin %14'üne katkı tek başına karşılamıştır.

Ukrayna savaşı ve artan olaylar ışığında, Rus petrolünün durumu nedir? diye sorulduğunda. Rus resmi verilerine göre, Moskova'nın normal oranlara göre üretim planlarında ilerlediği ve Avrupa'ya veya diğer yabancı şirketlerle petrol pompalamak için yaptığı tüm sözleşmelere bağlı olarak devam ettiği belirtilmiştir. Uluslararası Enerji Ajansı, Rusya'nın petrol ihracat gelirlerinin 1,7 milyar dolar arttığını tahmin etmektedir. Ayrıca Rusya'nın toplam petrol üretiminin 130 bin varil artarak 10,55 milyon varile yükseldiğini ve Rusya'nın 2022 yılı için Rusya'nın petrol ihracatındaki payının yaklaşık %22 olduğunu öngörmektedir. Pekin'e giden petrol, Ukrayna'daki savaşın bir sonucu olarak Moskova'ya yönelik yaptırımlara rağmen ham petrolü tercihli fiyatlarla sattı ve Rus petrol üretiminin büyük bir kısmının yaptırım ve ambargolarla vurulmasına rağmen, ülkenin ABD ve Suudi Arabistan'dan sonra dünyanın en büyük üçüncü petrol üreticisi konumunu koruduğunu belirtti.

Petrol, Arap ülkelerinin, özellikle de nüfusu koyun güderek çalışan fakir bir ülke olan Suudi Arabistan'ın tarihinde radikal bir değişiklik yapmıştır. 1938'de petrolün keşfi, çıkarılması ve aynı yıldan itibaren üretiminin başlaması sonucunda yabancı şirketlerin yatırımlara gelmesiyle birlikte, devletin koşulları değişmiştir. Bu durum Suudi Arabistan'ı güçlü bir ülke ve petrol ihracatında dünyanın ilk sırasında bulunan ülkelerinden biri haline getirmiştir. Gayri safi yurtiçi üretimi 2019 yılı için 792.967 milyon dolara ve ham petrol üretimi günde 9808 varile ulaşmıştır. Dünya ihracatındaki toplam payı %11.27 ve ham petrol ihracatı ise günde 7038 bin varil olmuştur. Aynı yıl için günde 174.460 milyon dolar değerinde kanıtlanmış ham petrol rezervleri 2019 yılı için 267,07 milyar varil, toplam dünya rezervleri ise %21,33 olarak belirtilmiştir. Petrol tüketimi ise 2019 yılı için 2269,7 bin varil petrol eşdeğeri/gün olarak gerçekleşmiştir.

⁴⁴ Rus Hükümeti İstatistikleri, Rosstat 2022.

Irak Devleti’de yukarıda bahsedilen ülkeler gibi petrolde dünyanın en zengin ülkelerinden birisidir. Ülkede ilk keşiflerin 1909’a kadar uzandığı ve 1934’te ilk üretimin başladığı bilinmektedir.

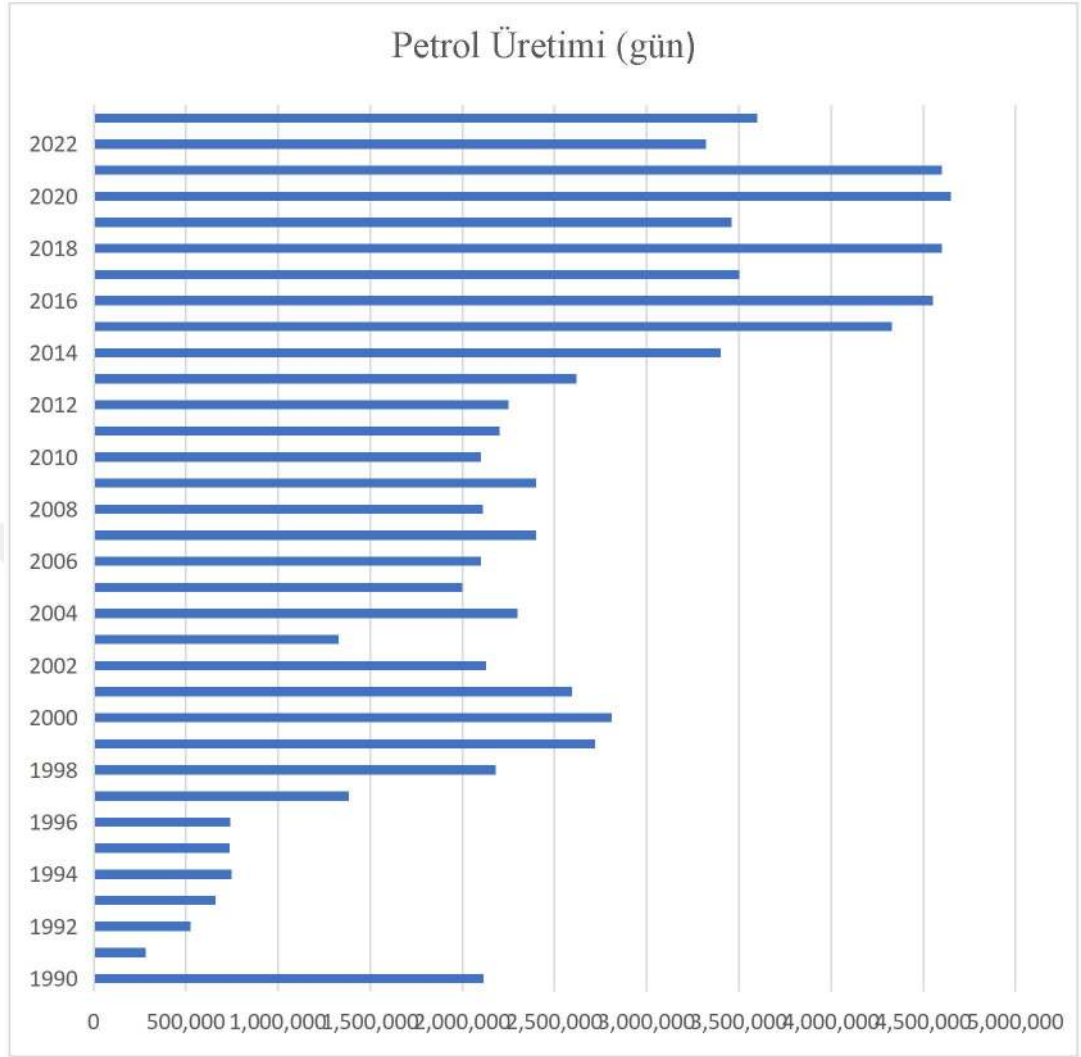
Tablo 2.1: 1990'dan itibaren Irak'ın petrol üretimi

Genel	Petrol Üretimi (günde)
1990	2,112,700
1991	281,800
1992	526,200
1993	659,500
1994	748,700
1995	736,900
1996	740,400
1997	1,383,900
1998	2,181,100
1999	2,719,800
2000	2,810,200
2001	2,593,700
2002	2,126,500
2003	1,328,000
2004	2,300,000
2005	2,000,000
2006	2,100,000
2007	2,400,000
2008	2,110,000
2009	2,400,000
2010	2,100,000
2011	2,200,000
2012	2,250,000
2013	2,620,000

2014	3,400,000
2015	4,330,000
2016	4,550,000
2017	3,502,000
2018	4,600,000
2019	3,460,000
2020	4,650,000
2021	4,600,000
2022	3,320,000
2023	3,600,000

Kaynak: Hüseyin, Ali.2006-2023 Irak petrol endüstrisinin finansmanının geleceği. Abu Dabi. Emirates Stratejik Çalışmalar ve Araştırma Merkezi.

Şekil 2.2: 1990-2023 yılları arasında Irak petrol üretimi

Ortadoğu'nun en önde gelen Arap petrol üreticisi ülkelerinden biri olan Irak, 2019 yılı için yerli üretimi 205.230 milyon dolara, ham petrol üretimi 4576 bin varil/gün, petrol türevleri üretimi 619,2 bin varil/gün, diğer petrol türevlerinin üretimi ise 55,6 bin varil/gün olarak gerçekleştirmiştir.

Suudi Arabistan'dan sonra dünyada beşinci, Arap dünyasında ikinci sırada yer almaktadır (2021 için küresel GFP'nin sınıflandırmasına göre). Irak'taki kanıtlanmış petrol rezervlerinin değeri en az 115 milyar varil petrol ve bu petrolün en büyük miktarı ülkenin güneyinde bulunmaktadır. Ancak uzmanlara göre, keşifler bölgenin sadece %10'unu kapsamakta ve derin petrol rezervuarları Batı Çölü'nde bulunmaktadır. Açıklanan 100 milyar varillik ek kaynaklara sahip verileri ise bazı uzmanlar doğru olarak değerlendirmemektedir. Bu rezervuarlar sadece 45 milyar

varil içermekte, ancak bu alanlar henüz keşfedilmemiştir. Kanıtlanmış rezervlerden ham petrol 148.40 milyar varil olarak belirtilmiş veya toplam küresel rezervlerin %11.85'ine ulaşıldığı ifade edilmiştir. Irak petrolü, niteliksel yoğunluk olarak 22 derece (ağır) ila 35 (orta hafif) arasında değişmektedir (Amerikan Petrol Enstitüsü API'sine göre). Ham petrol Rumaila ve Kerkük gibi iki büyük alandan, ihraç edilmekte ve kalitesi açısından değişim göstermektedir.⁴⁵

2019 yılı için ham petrol ihracatı 3527 bin varil/gün, petrol türevi ihracatı 78.527 milyon dolar değeriyle 109,8 bin varil/gün olurken, petrol türevi ithalatı 97,1 bin varil/gün, petrol tüketiminin ise 918,6 bin varil petrol eşdeğeri/gün olduğu tahmin edilmektedir. Jet yakıtı tüketimi 4,9 bin varil/gün, ham petrol boru hattı şebekesi sayısı 15'e, petrol türevleri boru hattı sayısı ise 9'a ulaşmıştır. Irak'ın küresel petrol piyasasında ihracatta ön plana çıkan en önemli ülkelerden biri olmasına rağmen, savaş ve abluka nedeniyle on yıllardır küresel pazardaki rekabet rolünden uzak tutulmasında koşullar güçlü bir rol oynamış ve 2003 savaşından sonra Irak'a yeniden canlanma hareketine başlamıştır.

2.1. Petrol Bileşimi

2.1.1. Toprakta Petrol Oluşumu ve Görünümü

Petrol kavramı: Muhammed Ahmed Al-Douri tarafından tanımlanan, kendine özgü bir kokusu olan, rengi siyah, yeşil, kahverengi ve sarı arasında kalan sıvı bir maddedir. Viskoz bir maddedir ve ham petrol malzemesinin spesifik yoğunluğuna göre değişim göstermektedir. Spesifik yoğunluk karbon atomlarının miktarına bağlıdır, yüzdesi ne kadar büyükse, yoğunluğu veya ağırlığı o kadar büyük olur ve bunun tersi de geçerlidir.

Petrol oluşum koşulları: Oksidasyon nedeniyle ayrışmadan önce yeraltında derin depolanmış organik maddelerin varlığı, organik maddenin derinliği, yüksek sıcaklıklara maruz kalacak şekilde olmalıdır. Aynı zamanda sıcaklıkların çok yüksek olması gerekmez böylece petrol, doğal gaz ve grafit dönüşmez. Rezervuar kayaları ayrıca içlerinde petrol rezervi için yeterli miktarda açıklık içerir ve petrolün kireçtaşı

⁴⁵ A.H. Mohammed. 2008. "Irak'ta Petrol Endüstrisinin Gerçekliği ve Gelecekteki Gereksinimleri", Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Bilgelik Evi, sayı. 20, s.17.

veya kumtaşı gibi örtü kayaları olarak bilinen ve üstte kaya örtüsünün varlığından oluşur. Kayalar, her organik maddeyi petrole dönüştürebileceğimiz bir miktar organik madde içermektedir. Örneğin, odun kömür ve metanı oluştururken, yosun kalıntıları petrole dönüştürülebilir.

Petrol bileşimi ve varlığı: Eski zamanlardan beri, insan petrolü farkında, ancak doğası ve nasıl var olduğu konusunda yeterli bilgiye sahip değillerdi. Ancak modern çağda, özellikle XIX. yüzyılın sonlarında, uzmanların petrol hakkında bir şeyin keşfini ve özellikle nasıl var olduğunu incelemesine ve analiz etmesine izin verildi. Bilgi ileri aşamalara ulaşmak için yayıldı ancak petrolün kökenini araştıran uzmanlardan bazıları, ortaya çıkış kaynağının organik kökenini desteklerken, diğerleri kaynağını inorganik kökenli nedenlerle doğrulayan iki grup olarak ayrıldı. Buradan şu sonuca varabiliriz. Petrol oluşumunun kökenini açıklamak için iki teori vardır.

- İnorganik teoriler: 1965'te Marx'ın dünya teorisi gibi IX. yüzyılın başlarına kadar uzanan en eski teorilerdir. Petrol maddesinin, hidrojen elementinin karbon ile birleşmesi ve etkileşimi, kükürt demir elementinin su ve diğer elementlerle birleşmesi ve etkileşimi gibi inorganik elementler arasındaki kimyasal reaksiyonların bir sonucu olarak toprakta oluştuğu konusunda hemfikirdirler. Bu grubun geçerliliğini destekleyen şey, benzin ve metan gibi bazı hidrokarbon ürünlerinin hazırlanmasına teorik ve laboratuvar erişimidir.
- Organik teoriler: Petrol, tortul kayaçların varlığı ile ilişkilidir. Bu kayalar, deniz yataklarında toplanan çamur ve kumdan oluşmaktadır. Tortul malzemeler başlangıçta denizlere yakın toprakların bir parçasıydı, daha sonra atmosferik olaylar parçalanmalarına neden oldu ve denize süpürüldüler. Denizin dibinde yavaş yavaş her yüz yılda bir birkaç milimetre oranında birikim sağladılar. Organik madde diğer tortularla birlikte tortu katmanları ve diğer ölü bitkilerin altına gömülmüş ve zaman geçtikçe basınç, sıcaklıktaki artış, oksijen yokluğu ile neredeyse organik madde olarak bilinen mumsu bir maddeye (kerojen) dönüşmeye

başlamış ve zamanla basınç ve sıcaklığın artması kerojeni hidrokarbonlara dönüştürmektedir.⁴⁶

Milyonlarca yıl önce petrolün bileşimi denizler ve okyanuslarda bugün gördüğümüz gibi değildir ve yeryüzünün yüzeyindeki toprak ve suyun dağılımı farklıdır. Bugün birçok kara alanı suyla doludur, çünkü dünya yüzeyinin özelliklerinde önemli değişikliklere neden olan jeolojik süreçlere maruz kalmıştır. Böylece bazı denizleri birbirine bağlanmış bazı denizleri ise birbirinden ayırmıştır. Su, karalar altına gömülmüş ve kıtalar, denizler mevcut halleriyle oluşana kadar yeni kara parçaları ortaya çıkmıştır.

Petrol Oluşumunun Aşamaları

Petrol, oluşumu sırasında aşağıdaki gibi birkaç aşamadan geçmektedir:

İlk aşama: Denizlerin ve okyanusların su kütleleri algler ve mikroorganizmalar bakımından zengindir ve öldüklerinde bu malzemeler denizlerin dibinde birirmektedirler. Zamanla üzerlerinde kalın bir tortul tabaka oluşmakta bu da bu malzemeleri aşırı basınca maruz bırakmaktadır. Bu basınç, sıcaklıklarının yükselmesine neden olmakta, bu nedenle malzemeler yüksek karbon yüzdesine (hidrokarbon) sahip sıvı malzemelere ayrılmaktadır.

İkinci aşama: Sıvı malzemeler aşırı basınç altında oluşum yerlerinden göç etmektedir. Bu nedenle mevcut gözeneklerden daha az basınçlı olan yerlere doğru bir hareket yapmaktadırlar. Bu hareket dikey veya yatay şekilde olmaktadır.

Üçüncü aşama: Tortul kaya katmanlarının bulunduğu ve toplandığı tabaka, molekülleri arasındaki boşlukların varlığı nedeniyle sıvıyı sünger olarak çekmekte ve magmatik kaya tabakasının, sıvının sızmasını önlemek için oluşturduğu tortul kaya tabakasının altına yerleştirildiği sızıntı sıvısını biriktirmektedir. Bu nedenle tortul tabakaların dibinde bir bariyer görevi gören alan bulunmaktadır. Bu duruma petrol tuzacı denilmektedir. Oluşum yerinden, kaya bileşimine olan mesafesi, bu tuzakların bulunduğu derinliği farklılaşması üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle bir bölgeden diğerine değişim göstermesi normal olarak adlandırılabilir.

⁴⁶ Afifi, Sadiq, Mohammed, “Petrol Pazarlama”, 1977.

2.1.2. Irak'ın Jeolojik Bileşimi ve Petrol Rezervlerinin Ortaya Çıkışı Üzerindeki Etkisi

2.1.2.1. Irak'ın Tektonik Çerçevesi

Irak'ın tektonik çerçevesini haritalamak için kayalarının kalınlığını ve derinliklerini belirlemek üzere, kaya ve kuyularda dedektörler aracılığıyla yerçekimi, manyetik ve sismik ölçüm veriler kullanılmaktadır.

Irak'taki temel kayalarda, El Hicaz tektonik sıkıştırmasının iki hareketinden de etkilenmiştir; bu sırada Nebitha'nın El Bari Cambri'deki hareketi, El Kaide'nin kayalarına hakim yönü kuzey-güney yönlüdür. Necid'in yoğun hareketi ile hakim yönü kuzeybatı-güneydoğu şeklindedir. Bunun ışığında, Irak üç ana (uzunlamasına) ve beş ana (enine) bölgeye ayrılmaktadır. Irak üssünün kayaları uzunlamasına ve enine çatlama sistemlerinden etkilenmiştir. Uzunlamasına ve enine kırılma sistemleri, yerçekimsel ve manyetik okumalardan (sapmalar), uydu görüntülerinden ve jeolojik araştırmalardan tespit edilmiştir. Büyük tektonik bölgenin ve sınırlarının, eski havzalarda ve Vanerozoy'daki bazı alanlarda ilerlemesi üzerinde bir etkisi olduğunu ve tektonik bölgenin sınırlarının temel kayaların yapısıyla önemli ölçüde örtüştüğünü bilinmektedir. Kırılma sistemleri taban kayaçlarının yapısını kontrol etmekte ve kütlelerinin bir kısmı Vanerozoy sırasında tortullaşma havzalarına yükselip ve tekrar oluşum göstermektedir. Vanerozoy'daki yer hareketleri sırasında, bu kırılma sistemleri periyodik olarak birkaç kez yeniden aktive hale gelmiştir. Alplerin de gerçekleşen hareketlenmeler ile Arap plakasının Avrasya ile yaklaşması bu aktivitenin nihai sonuç olarak değerlendirilmektedir. Yaklaşık olarak Geç Miyosende sona eren bazı sıkıştırma hareketi evresinden sonra basınç yönü kuzeydoğu-güneybatı olarak tespit edilmiştir.

2.1.2.2. Ana Yapı Üniteleri

Irak'ın ana ve ikincil yapı taşlarını sınıflandırmak için kullanılan iki önemli unsur bulunmaktadır. Bu unsurlar:

Ana unsur, plakaların tektonik tanımıdır ve uzunlamasına bölünmüş yapılardır.

İkinci unsur, süper kıta Gondvana'yı oluşturan Afrika hareketinin bir parçası olarak Hicaz tektonik hareketi yoluyla Arap formasyonunun oluşumu döneminde Prekambriyen kabuğu etkileyen çeşitli fay sistemleri ve Necid Şadiya hareketi sırasında gerçekleşen durumlardır.

Irak'taki iki ana tektonik platform bandı ve Zakrus'taki birleşik bant, doğudan batıya doğru alçalıcı hareket eden birimler arasındaki yakınsama alanlarındaki iki tektonik bant arasındaki sınırları oluşturmaktadır. Arap platformunun kireçtaşı yataklarını temsil eden hareketsiz (masif) birimleri temsil etmekte ve her aralığın diğer alanlardan farklı bir özelliği bulunmaktadır.

Çarpışma ve uyum aralığındaki ana yapısal formlar, Alp yapı hareketinin şekline göre iki ayrı yönde paraleldir: kuzeydoğu Irak'taki yön (kuzeybatı-güneydoğu) ve kuzey Irak'taki yön (doğu-batı).

Irak tektoniği, kuzeydoğu Irak'ın (Schleir) küçük bir bölümünü Avrasya plakasına yerleştirmekten daha karmaşık birkaç alana bölerken, Irak'ın diğer kısımları Arap platformunun bir parçası olarak kabul edilmektedir. Bu da onu iki bölüme ayırır: Fırat Nehri'nin batı kısmı istikrarlı platform olarak kabul edilmekte ve kalan kısım dengesiz platform temsil edilmektedir.

Tektonik bölgeler arasındaki sınır, Zagros Platolarındaki birleşme aralığı arasındaki sınırı tanımlamaktadır. Alçalıcı hareket olarak temsil edilen, doğudan batıya doğru hareket eden birimler arasındaki kısmı oluşturmaktadır. Alt kısımlardaki kalkerli birikintiler, platformunun üzerinde bulunan hareket etmeyen birimlere ek olarak magmatik kayalara sahip kretilere, üç tektonik bölgeye (kenetlenme, kararlı ve kararsız platform) ve alt bölüme ayrılmış etkili fay sistemlerine dayanmaktadır: İstikrarlı iskeledeki yön (kuzey-güney) ve ikincil alanları içerir: Rutba-Cezire; Selman; ve Mezopotamya havzası. Genel yönü kuzeybatı-güneydoğudur. Ayrıca Alp (doğu-batı) tektonik sürecinin bir sonucu olarak hem dengesiz yükseklikte hem de sürünme aralığında bulunmaktadır. Kararsız olan uzunlamasına platform aralığı dört ikincil alana ayrılmıştır: dağ etekleri, yüksek dağ silsilesi, Balmba-Tanjiro sıradağları ve kuzey aralığı (Aura). Sürünme aralığı ise üç tektonik banda (Plumbo-Tanjiro, Aura aralığı, Qalqala-Khawarkok, Penguen-Walsh ve Schler aralığı) bölünmüştür.

Enine fay sistemlerinin (kuzeydoğu-güneybatı) ve (doğu-batı) enine tektonik kütlelerinin aralarındaki sınırlar yukarıdaki fay sistemleridir. Çatlak bir yapıya sahip (Al-Batin, Takhadid-Qurna, Sirwan, Anah-Qal'at Diza, Sinjar-Herki), güneyden kuzeye doğru düzenlenmiş beş enine tektonize alan tespit edilmiştir: blok (Basra, Mezopotamya havzası, orta Irak bloğu, Deyrizor-Erbil ve Sincar-Abdul Aziz).

2.1.2.3. Kırma Sistemleri

Fay sistemleri çeşitli kaynaklar kullanılarak tanımlanmaktadır: uydu görüntüleri ve yerçekimi, manyetik ve sismik veriler. Fay sistemlerinin üç ana eğilimi, platformun Kambriyen kabuğunun inşası üzerinde önemli bir etkiye sahiptir ve özelliklerini şu şekildedir: çatlaklı alan (kuzeybatı-güneydoğu) Necd hareket fay sistemi benzer yapıdadır. Kırılma sistemi (kuzey-güney), enine kırılma sistemi(kuzeydoğu-güneybatı) ile benzer düzlemdedir. Geç Prekambriyende, Hicaz tektonik hareketinin ve Shadiya Najd hareketinin bir parçası olarak (tektonik jet hareketi tarafından) oluşturulan fay sistemleri ile bu çatlaklar, Fanerozoik dönem sırasında periyodik olarak birkaç kez yeniden aktif hale gelmiştir. Çatlak oluşum sistemleri, Irak'ın kuzeydoğu ölçeği üzerinde önemli bir etki oluşturmuştur. Yüzeydeki dışbükey kıvrımlarının yönü ve konumu, erken gelişimdeki büyük değişiklikler ve tortul triyas yüzeylerinin sırası büyük ölçüde Nejd hareket fay sistemlerinin (kuzeybatı-güneydoğu) enine fay yönü (kuzeydoğu-güneybatı) ile kesişmesiyle kontrol edilirken, Nabeetha kırılma sistemlerinin (kuzey-güney) etkisi Fanerozoik'in jeolojisi üzerinde etkilidir.

Enine oluşan fayların sistemi, batı ve kuzeybatı Irak'ta yaygın olan doğu-batı yönünü, doğu ve kuzey Irak'ta ise yaygın olan kuzeydoğu-güneybatı yönünü izlemiştir. Transvers faylar, Prekambriyen kırıklıkları yönünde (kuzeydoğu-güneybatı) ve (doğu-batı) Arap Kalkanı'nda çok az yaygın olan şekillerde oluşmuş olabilir. Ancak (kuzeydoğu-güneybatı) oluşan çatlaklar, Necd yarık hareketinin doğasında hareketi sonucu oluşmuş olabilir. Bu eğilim, Jura döneminde, enine bloklar oluştururken yeniden etkinleşmeye başlamıştır. Bu çatlaklardan bazıları, yanal hareketlerden etkilenmiş ve açıklık alanında çatlamak için en az 2 km (Anah-Qal'at Diza) civarında bir alanı aktif hale getirmiştir. Gerçekleşen hareketler, kıvrımların ekseninde bir eğriliğe ve bazılarının da parçalanmasına neden olmuştur. Ortaya çıkan çatlaklardan

bazıları büyük olasılıkla güney Tethis'in genişlemesi ve Kızıldeniz'in genişlemesi sırasında yeniden aktifleşmiştir. Oluşan çatlağın etkisi Arap plakasının ötesine Afrika plakasına kadar uzanmaktadır. Irak'ta bu durumla ilişkili, hatta neredeyse paralel olan Necd hareketinin kırılma sistemleri şunlardır: el-Batin, Takhd-Qarna, Kot-Dezful, Sirwan, Amij-Samarra, al-Hatra-Bakhma, Sincar-Harki ve Kujuk-Duhok çatlaklı yapıları.

2.1.2.4. Kambriyen Hareketlerinin Temel Kayalıklara Etkisi

Jetha Kırık Sistemi: Genel çatlağın yönü kuzey-güney şeklindedir. Çatlağın oluşumunda Prekambriyen ve Fanerozoik tortularının etkisi büyüktür. Bu sistem, çökeltme havzalarını belirlemektedir. Oluşan kırılma sistemi, genel olarak batı ve güney Irak'ta, daha az ölçüde kuzeybatı Irak'ta yaygınlık göstermektedir. Kambriyen öncesi ve Fanerozoik dönem, meydana gelen oluşumlar kalınlığını etkilemiştir. Ancak tüm kuzey-güney fenomenleri, temel kayaların bileşimindeki yanal değişiklikler ile olabilecek bu hareketten kaynaklanmamaktadır. Bu kırılma sistemi Arap Kalkanı'nda yaygınlık göstermekte ve bazı çökeltme havzalarının yönüyle aynı konumda bulunmaktadır. Şaft kohezyon bandı ve Halban bandındaki girişim sistemleri ile benzerlik göstermektedir. Kuzey-güney yarık sistemi ve buna bağlı oluşan havzalar, kuzey-güney yönünde bulunan dışbükey kıvrımlar ve çökeltme havzaları, Nabitha hareketinin doğu-batı sıkıştırması sonucu evrimleşmiştir.

Çatlama oluşum sistemi (kuzey-güney): Necd hareketinin genel yönüyle (kuzeybatı-güneydoğu) meydana gelen yeni hareketinden ve Necd hareketinin sol atılımlı hareketinden etkilenmiştir. Benzer yapılar, Fırat Nehri boyunca uzanan orta Irak masifinde de bulunmuştur. Ayrıca Necd'in kuzeybatı-güneydoğu yönlü hareketinin etkisiyle bu yapıların çekilmesi ve bükülmesi, kuzey-güney yönlü yapıların yönlerinin bir miktar genişlemesi, Geç Karboniferli Hersin'e hareketi sırasında yeniden aktivasyonun bir sonucu olabilir. Irak'ın merkez bloğunu oluşturan Selman bölgesinde meydana gelen erozyona ek olarak, Geç Kretase döneminde kuzey-güney genetiğinin Suudi Arabistan ve Kuveyt'teki bazı yapılar üzerinde zayıflama ve uyumsuzluk ile yeniden aktivasyona örnek gösterilebilir. Modern bir oluşum hareketi, orta ve kuzey Irak'taki Ebu Gir ve Tharthar kırılma sisteminin ve güneybatı Irak'taki Krabin el-Nukhayb'in aktivasyonunu da etkilemiş olabilir.

Necd Fay Sistemi: Irak'ta sadece Prekambriyen kayalarda değil, aynı zamanda tektonik bölgelerde (özellikle doğu, orta ve kuzeydoğu Irak'ta) yapısal sınırlarının kontrolünde yaygın bir fay sistemidir. Çatlak sistemi, Arap Kalkanı'nda, bir Nabitha hareketinden etkilenebilecek sol atılımlı bir çatlağı hareketi ile benzerdir. Bu çatlağın etkisi, belki de kesim aralığındaki (kuzey-güney) çatlakları etkileyen yapıların bozulması nedeniyle kuzeybatıda azalmaktadır. Necd hareketiyle ilişkili faylar: Tar al-Jamal, Ramadi-Musayyib, Fırat Nehri sınırları, Tikrit-Samarra, Mahul-Hamrin ve Kerkük'tür.

2.1.2.5. Kabuk Kalınlığı

Prekambriyen kabuğun en düşük kalınlığının, yarısı kuzeybatısından güneydoğusuna kadar olan Cezire bölgesinde 33 km, Fırat Nehri'nin batısında 34-35 km, Ürdün sınırında 34 km, Fırat Nehri'ne 27 km, doğu ve güneydoğuda ise 37 km kalınlıkta olduğu tespit edilmiştir.

Irak'ın Prekambriyen üssünün derinliği bölgeye göre değişim göstermektedir. Salman silsilesi, Orta Arabistan'dan kuzey-güney yönlü uzanan ve değişen kalınlıkta tortuları ile Harasini bariyerinin kuzey uzantısıdır. Selman Sıradağları'na bitişik ve batısındaki bir alanda, taban kayalarının dar ve derin bir alanı, muhtemelen doğusundaki Anfra Cambri'nin tuzu ile ilişkili aktif bir döneme (Paleozoyik) denk gelmektedir. Irak'ın batısındaki Rutba bölgesinde, taban kayaları 7-11 km derinliktedir ve tortu kalınlıkları 9 km olan ters çevrilmiş bir Paleozoyik havzasına işaret edebilir. Bu havza, geç Permiyen oluşumundan (yükseliş / yükselme) kuzey-güney yönünde Tithonian'a kadar olan ve yapıların (doğu-kuzeydoğu, batı-güneybatı) yönlerinde olduğu zaman tersine çevrilmiştir. Geç Kretase havzaları ters çevrilmiş Paleozoik havza içinde kuzey-güney, doğu-batı, kuzeybatı-güney-doğuda bulunmuştur.

Taban kayaçlarının derinliği doğuya doğru artarak (6-13 km) ve Geç Permiyen'den bu yana büyük bir tortu kalınlığına ulaşmaktadır. Irak'ın kuzeybatısında, kayalık alanlar çok derindir ve doğu-batı Sincar-Abdülaziz havzasını (Geç Kretase) temsil eder. Taban kayaları boyunca, Sincar'ın dışbükey kıvrımını oluşturan Pliyosen'deki oluşumlar, mevcut yönün tersine çevrilmesiyle ilişkili bir yükseliş oluşturmaktadır. Kuzeydoğu'da, Irak Zakros Sıradağları'na bitişik bölgede, taban 9 km derinliğindedir

ve büyük bir tortu (Kretase- Paleojen) kalınlığına sahiptir. Hem tepelerin eteklerindeki tabanın büyük derinliği hem de taban kayalarının Arap plakasındaki yükselim gösteren kenarı, Zacros'un yüksek dağları ile bağlantılıdır.

2.1.2.6. En Eski Volkanik Olay

Oluşan fay aralığının kuzeyinde gözlemlenen, yer yüzeyinde bir lav akışının eşlik ettiği çaptaki ana volkanik olay, Alt Kretase dönemine kadar uzanmaktadır. Bu olay, Zagros Havzası bölgesinin volkanik gelişiminin zirvesini işaret etmektedir. Aynı bölgedeki üst ve orta volkanik birikintiler, erken Alpin hareket fazının bir sonucu olarak oluşmuştur. Polimorfik ve üçüncül volkanlar, Kulkolh-Kwakork'un ikincil aralığından tanımlanabilir. Üçüncül volkanlar, genellikle sürünen fay aralığının kuzey ve kuzeydoğu bölgelerinde kurşun ve çinko stratigrafik birikintilerinin oluşumundan sorumludur.

Jeosenklinal havzasının orta kesiminde dağ oluşum hareketi ile güçlü termal dönüşüm, Paleojen Jeosenklinal volkanlarına gelince, temel ve orta volkanlarla Erken Kretase dağlarının ortaya çıkması aşamasında havzanın gelişmesinin bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Kretase dönemine kadar uzanan Jeosenklinal havzasındaki dönüşüm, eski kayaların dönüşüm süreçlerini de etkilemiştir. Bu süreçlerin erken Alpin evresinde yükselen termal kubbeler ve tektonik basınç koşullarıyla olan ilişkileri, dinamik dönüşümün çeşitli aşamalarında Jeosenklinal havzasının kayaçları üzerindeki etkisi nedeniyle gelişim göstermiştir. Kretase dönemi, evrim aşamasının bir sonucu olarak erken oluşumlu bir etkiye sahiptir. Diğerleri, Eosen'deki dağ oluşturuıcı hareketinin geç evresinde sürünme süreciyle ilişkilendirilmiştir.

2.1.2.7. Jeolojik Oluşumun Petrol Rezervuarlarının Ortaya Çıkışı Üzerindeki Etkisi

Petrol rezervuarları: Petrol, ısı ve basıncın etkisiyle oluşur ve aynı faktörlerin etkisi altında tortul tabakaların içine sızar ve toprak bölümü yer kabuğunun hareketlerinden dolayı herhangi bir bükülme ve kırılmaya maruz kalmaktadır. Bu hareketlerin yarattığı şiddetli basınç altında petrol başka yerlere göç yolu açmaktadır. Petrol, su

taşıyan gözenekli kayaların içine akmakta ve genellikle bu göçünü binlerce yıl sürmektedir. İçinde petrol hapseden Khan kayaçları olarak bilinen geçirimsiz kaya tabakaları, uzun yıllar boyunca onlarca kilometre uzunluğa sahip yapılardır.

XX. yüzyılda petrolün en önemli mevcut enerji kaynağı olması nedeniyle, gelecek yüzyılda petrol jeologlarının çalışmaları, petrol ve gazın dağılımını, yeryüzünün derinliklerindeki konumlarını tahmin etme etrafında döndüğü için, petrol ile ilgili en önemli unsurların varlığını gösteren çeşitli kanıtlar çıkarsayarak, kendi alanlarının geliştirilmesi ve üretilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Olgun kaynak kayaçları, göç yolu, tuzak, rezervuar ve geleneksel petrol birikimlerinin bir kanıtıdır. Bu elementler, yüksek miktarlarda petrol ve gaz elde etmek için doğru bir sırayla yürütülmelidir. Bu nedenle organik jeokimyacılara, havza analistlerine, sedimentologlara ve ek olarak, çeşitli jeolojik ve jeofizik alanlardan bilim adamlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Elbette en son teknoloji araçları ve uydu görüntüleri gibi yüksek çözünürlüklü üç boyutlu sismik verileri kullanarak, petrolün varlığını doğrulamak için uzaktan algılama ve sismik yorumlama için birlikte çalışılmaktadır.

2.1.3. Günlük Yaşamda Petrol Kullanımının Tarihsel Gelişimi

Petrol, küresel ve makro ekonominin en önemli direği olarak kabul edilmektedir. Wilson (1914-1921) gibi diğer Amerika Birleşik Devletleri başkanları da dahil olmak üzere birçok bilim adamının bulunduğu XX. yüzyıldan beri tüm alanlarda en önemli hammadde olarak kullanılmaktadır.

Ham petrol, toprakta bir alkan karışımından oluşur ve bu karışım; benzin, yağlama yağları, petrol ve bazı alkol türleri gibi çeşitli yanıcı yakıtlar, yağlayıcılar ve petrokimyasallar üretmek için damıtma şeklinde yapılır. Dünya’da en çok petrol üreten ülkeler sırasıyla Suudi Arabistan, Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri’dir. Dünya petrol rezervlerinin %80’i Orta Doğu’da bulunmakta ve dünyadaki milyonlarca insana iş sağlamaktadır. Petrol günlük hayatımızda çok sayıda endüstride girdi olarak kullanılmaktadır.

2.1.3.1. Geçmişte Petrol Kullanımları

İnsanların sanayiden fayda sağlamasının birçok yolu vardır. Bu yüzden petrol üretim yöntemlerine ilgi gittikçe artar hale gelmiştir. İlk hedef kömürün ham petrole dönüştürülmesidir. Bu, II. Dünya Savaşı'nda petrol ithalatı durduğunda Almanya'nın kömürden petrol çıkarmanın bir yolunu düşünmesiyle keşfedilmiştir. II. Dünya Savaşı sırasında Almanya'da kullanılan petrolün yarısı bu şekilde üretilmiştir. IV. yüzyılda veya daha önce Çinliler, tuz üretmek için tuzlu suyu buharlaştırmak için petrol yakmışlardır. VIII. yüzyılda, Bağdat'ta bitüm kullanılarak yeni yollar döşenmiş, X. yüzyılın başında, boruları tuzlu su kaynaklarına bağlamak için bambu borular kullanılmıştır. IX. yüzyılda Azerbaycan ilk defa ekonomik olarak petrol üretmeye başlamıştır. Bu sahalarda petrol elde etmek için sondaj yapılmıştır. Petrol ile ilgili bazı bilgiler X. yüzyılda coğrafyacı Mesudi ve XII. yüzyılda, bu kuyulardan çıkan petrolü yüzlerce geminin kargosu gibi tanımlayan Marco Polo tarafından kaydedilmiştir. Petrolün modern tarihi, petrolün damıtılması ve gazyağı elde edilmesi nedeniyle ile 1853'te Kaliforniya'da başlamıştır.

Petrol, yerden çıkarıldıktan sonra endüstrilerde doğrudan kullanılmaz, bunun yerine birden fazla amaç için kullanılacak diğer formlara dönüştürülmektedir. İlk önce etanol ve bütan gibi gazlar çıkarılmaktadır. Daha sonra dizel, gazyağı, benzin, kömür asfalt, kömür ve jet yakıtı gibi daha ağır türevler çıkarılır ve bu gazlar ısıtma, jet yakıtı ve sokak kaplamasında kullanılmaktadır.

2.1.3.2. Petrol Türevlerinin Günlük Hayatımızda Kullanımı

- a) *Benzin*: Kolay akan ve hızlı yayılan, ılımlı koşullarda birkaç saat içinde tamamen buharlaşan hafif bir madde olan benzin, araçlarda motor yakıtı olarak kullanılmaktadır. Rafineriler ve çeşitli firmalar benzine daha temiz olması ve hava kirliliği kontrolünün gerekliliklerine ve standartlarına daha uygun yanması için motorlarda kullanılmak üzere tasarlanmış farklı sıvılar eklemektedir.
- b) *Gazyağı*: Kolayca akan, yayılan ve buharlaşan hafif bir malzemedir. İnce ve şeffaf bir sıvı olan yakıt veya çözücü olarak kullanılmaktadır. Gazyağı geçmişte elektrik lambalarının yayılmasından önce yağ lambalarında yaygın olarak kullanılmıştır.

Gazyağı şu anda bir ısıtma yağı, jet motorları için yakıt olarak ve böcek ilaçları için bir çözücü olarak kullanılmaktadır.

- c) *Asfalt*: Asfaltın rengi, yağa benzer şekilde siyah veya kahverengidir. Viskoz sıvıdan katı cama kadar viskozitesi bakımından değişen bir malzemedir. Asfalt esas olarak asfaltların asfaltlanması, barajların kaplanması, kanalların ve tankların kaplanması kullanılmaktadır. Asfalt ayrıca çatılarda, boyamada, zeminlerin fayanslarla kaplanması, ses yalıtımında, su sızıntısının durdurulmasında, diğer inşaat konularında ve bataryalar gibi bazı endüstriyel ürünlerde kullanılmaktadır.
- d) *Dizel*: Çoğu yük kamyonunun, trenin, otobüsün, teknenin, tarım aracının, inşaat aracının, bazı otomobil ve minibüslerin dizel motorlara sahip olduğu dizel motorlarda yakıt olarak kullanılan yanıcı bir sıvıdır. Dizel ayrıca Alaska'daki birçok uzak köye elektrik sağlamak için kullanılan elektrik üretmek için dizel jeneratörlerde kullanılmaktadır. Birçok endüstriyel tesis, büyük bina, kurumsal tesis, hastane ve elektrik tesisi enerji sağlamak ve elektrik üretmek için dizel jeneratörlere sahiptir.
- e) *Bütan gazı*: Doğal gaz kokusuna benzer bir kokuya sahip renksiz bir gazdır ve oldukça yanıcı ve patlayıcıdır. Bütan, doğal gazda doğal olarak ve petrolde çok az miktarda bulunmaktadır. Yakıt ve kimyasal ortam olarak ve ayrıca diğer kimyasalların üretiminde de kullanılmaktadır.
- f) *Yağlayıcılar*: Birbirine bağlı mekanik bileşenler arasındaki sürtünmeyi, ısıyı ve korozyonu azaltmak için kullanılan petrol kategorilerinden biridir ve motorlu taşıtlarda kullanılmaktadır. Mineral yağlayıcılar, ham petrolden ekstraksiyonun düşük maliyeti nedeniyle günümüzde kullanılan en yaygın tiptir.

2.1.3.3. Yaşam Alanlarında Petrol Kullanımları

- **Petrolün enerjide kullanımı**: Petrol ve çeşitli türevleri elektrik alanında kullanılmaktadır. Isıtma, pişirme, su ısıtıcıları ve sobaların kullanımına ek olarak evlerde, fabrikalarda ve kurumlarda kullandığımız, bize ışık ve ısı veren elektrik enerjisi üretmek için kullanılmaktadır. Araçların işletilmesinde ve elektrik enerjisi

üretiminde, trenlerde, gemilerde, uçaklarda (askeri veya jet olsun, deniz, kara ve hava taşımacılığı alanında), gemilerde ve tanklar, savaş gemileri, zırhlı araçlar gibi savaş makinelerinde ve endüstrilerde kullanılır. Demir, hammaddeler ve çeşitli yapı malzemelerinde de değişen oranlar kullanılmaktadır.

- Endüstriyel alanlarda enerji kullanımı: Petrol, tamamen veya kısmen 350.000'den fazla sanayi ürününün imalatında kullanılmaktadır. En önde gelen endüstri ürünleri ise; naylon, böcek ilaçları, gübreler, tabaklar, kozmetik merhemler, masa örtüleri, oje, iç çamaşırı, diş fırçaları, lavabolar, damga mürekkebi, eyeliner, kozmetik, yapay çiçekler, balmumu ve sentetik süngerlerdir.
- Tarımda petrol kullanımları: Petrol, tarımsal gübrelerin imalatında ve tarımsal gübrelerde kullanılan temel bir azot kaynağı olan amonyak üretiminde kullanılmaktadır. Bu üretilen azotlu gübreler, organik gübrelerle kıyasla tarımsal mahsullerin oranını artırmaya yardımcı olmaktadır. Pestisit üretiminde kullanılan petrol, damıtılan böcek ilacı içinde %10'dan az ise, inert bir madde olarak sınıflandırılmaktadır. Çünkü bu şekilde topraktaki su akışını azaltmakta ve toprağın yağmura karşı direncini arttırmaktadır. Su damlacıklarından daha yavaş buharlaşması nedeniyle toprak erozyonuna karşı kullanılmaktadır. Ancak bu yağ damıtıcıları %10'dan fazla kullanılıyorsa, olumsuz sağlık etkileri olabilecek aktif maddeler olarak sınıflandırılmaktadır. Bu nedenle böcek ilacının dış etiketinde içerik oranlarının belirtilmeleri gerekir. Böcekteki hava deliklerini bloke ederek böcek zararlılarının kontrolünde yardımcı olurlar veya böceklerin yeme şeklini etkileyen toksik bir madde olarak işlev görebilirler. Yabancı otları kesen ve koparan makineler gibi küçük tarım makineleri için yakıt olarak kullanılan benzine ek olarak, tarım makineleri, traktörler ve kamyonlar gibi çoğu büyük tarım makinesinin çalışmasında da petrol kullanılmaktadır.
- Aspirinin benzinden yapıldığı, baş ağrısı ve ateş için veya kalp hastalığı ve felçler için önleyici bir ilaç olarak kullanıldığı bilinmektedir.
- Giyim sanayi: Petrol türevlerinden elde edilen polyester malzeme ile kırıxıklıklara ve lekelerle dayanıklı birçok giysinin imalatında kullanılmakta, naylon ise kadın

çorap ve dar pantolon imalatında kullanılmaktadır. Sakızın petrol ve parafin mumundan elde edilen polimerlerden yapıldığı bilinmektedir.

- Vazelin endüstrisi: Vazelin, petrol türevlerinden üretilir ve cildin nemini korumak, kurumasını önlemek için yaygın olarak kullanılmaktadır. Çatlamış dudakların tedavisinde ve çocuklarda bebek bezi döküntülerini azaltmak için ve ayrıca etkili bir göz makyajı temizleyici olarak da kullanılabilir.
- Boya ve temizlik aletleri gibi imalat sanayinde kullanılan petrol yan ürünleri, can yeleği ve tekerleği gibi çeşitli aletlerin işlenmesi ve imalatı ile yağ vericisi plastik, mum, keten ürünleri, kumaş, deri, halı ve deri üretimine de katkı sağlamaktadır.
- Eğitim ve sağlıkta kullanımı: Renkli kalem, kitap kapağı, tutkal ve mürekkep imalatında kullanılmaktadır. Ayrıca hap sargıları, ilaçlar, kalp kapakçıkları, bandajlar, oje, deodorant, ruj, şampuan ve temizlik araçları gibi kozmetiklerin imalatı ile sağlık sektöründe de kullanılmaktadır.

2.1.3.4. Irak'ta Petrol Aramacılığının Gelişimi

Irak'ta uzun sürelerden beri petrolün keşfi, Babil halkının bazı siyah petrol türlerini kullanması ve katranı binalarında, sokaklarında kullanmasının yanı sıra bazı kuyuların petrol çıkması, geçmişe ait bilgiler arasındadır. Ancak petrolün keşfi ve bugünkü şekilde çıkarılması, ancak XX. yüzyılın başında, 1927'de Irak'taki ilk petrol sahasının, üretim kapasitesi açısından dünyanın en büyük ikinci petrol sahası olarak kabul edilen Kuzey Irak'ta (Kerkük sahası) keşfedildiği zamandır. Ayrıca bu alan 10 milyar varilden fazla kaliteli petrol rezervine sahip, hacim bakımından ise dünyanın beşinci büyük sahasıdır. Kerkük petrolünün keşfi, Irak'ın bir petrol ülkesine dönüşümüne açılan bir kapıdır ve Irak'ın bir petrol denizinde yüzdüğünü bildikten sonra yavaş yavaş petrol gelirlerine güven artmaya başlamıştır. Keşifler, politik, ekonomik, sosyal ve demografik sahnede radikal değişikliklere yol açmış, petrol gelirleri nedeniyle yaşam standartlarını iyileştirmiş (Çok sayıda çocuğa sahip olmak, aile ve klan için bir güç olduğundan artan gelirler ile kişi sayısı da yükselmeye başlamıştır) ve kalkınmada, özellikle altyapıda kullanımlarına yol açmıştır.

Jeolojik çalışmalara göre Irak, büyük miktarda petrolün varlığına dair güçlü göstergeler veren yaklaşık 530 jeolojik yapıya sahiptir. Bu yapıların sadece 115'inde sondaj yapılmış ve bunlardan 71'inin birçok alana yayılmış geniş petrol rezervleri içerdiği tespit edilmiştir. Irak'ta keşfedilen alanların 71'inden on tanesi devasa olmak üzere 27'si tanesi başka ülkeler tarafında çeşitli yollar ile smrlmştir.

şu anda üretilen petrol ve gaz sahaları Basra ve Kerkük illerinde yoğunlaşmıştır. Sırada Maysan, Bağdat, Salah el-Din, Diyala ve Ninova vilayetlerinin sahaları bulunmaktadır. Irak'ın dört vilayetinin dışında keşfedilmemiş ve gelişmemiş sahalara da rastlanmaktadır: Kadisiya, Babil, Anbar ve Duhok.

2022 yılında, vilayetin farklı bölgelerinde büyük miktarlarda petrol, gaz, fosfat, kükürt ve diğer önemli mineralleri içeren birçok yeni petrol kuyusu keşfedilmiştir. Tharthar ve Batı Ramadi'de yeni kuyu ve petrol rezervlerinin keşfi, Irak Petrol Bakanlığı resmi sözcüsü Assem Cihad tarafından, keşif bloklarında çalışmaların devam ettiğini ve görevi diğer adıma geçmeden önce bölgede veya Anbar vilayetinin batı çölünde arazi araştırmalarını gerçekleştirecek olan petrol arama şirketine bağlı birden fazla sismik ekip bulunduğunu şeklinde açıklanmıştır. Irak Ulusal Petrol şirketi (SOMO) Başkan Yardımcısı Hamid Younis, Petrol Bakanlığı'nın açıkladığı bilgiler ile beklenen artışlar doğrultusunda altyapıyı yükseltmek, ihracat yeteneklerini genişletmek ve güney petrol limanlarını geliştirmek için daha fazla proje uygulayarak, ulusal ham petrol üretimini artırmaya çalıştıklarını söylemiştir. Irak, tüm üretim kuyularından ham petrol ihraç etmeye devam etmektedir. Irak'ın petrol rezervlerinin büyük kısmı güneyde (on tanesi üretken ve beşi hala gelişme evresinde), üretim bekleyen 15 sahanın bulunduğu Basra vilayetinde bulunmaktadır. Bu sahalar, 65 milyar varilden fazla olduğu tahmin edilen petrol rezervlerini veya Irak'ın toplam petrol rezervlerinin yaklaşık %59'una denk gelmektedir. Basra, Maysan ve Dhi Qar vilayetlerinin petrol rezervleri birlikte yaklaşık 80 milyar varili veya toplam Irak rezervlerinin %71'ini oluşturmaktadır.

2.2. Irak Ekonomisi: Özellikleri ve Zorlukları

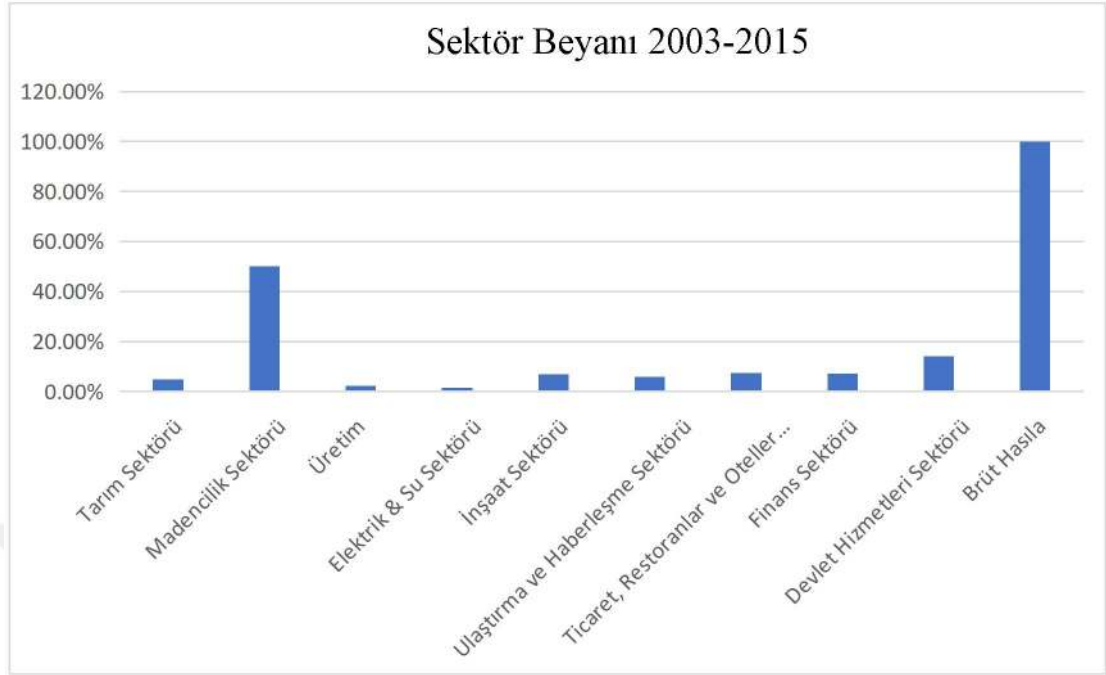
2.2.1. Irak Ekonomisinin Doğası

Irak ekonomisi, son otuz yılda çeşitli şok ve krizlerle karşı karşıya kaldı ve henüz bu durumlarla yüzleşme yeteneğine sahip değildi. Maddi ve insani kaynaklarına rağmen, ekonominin tek taraflılığı kavramını benimsedi. Devletin kamu harcamalarını finanse etmek için tamamen petrol gelirlerine dayanan veya kalkınma planları için yapılan hükümet harcamalarının önemli bir belirleyicisi haline gelmesiyle birlikte, mükemmel bir rantlaşma ortamı oluşturuldu. Bu nedenle, bu dengesizliklerin seyrini analiz etmek ve nedenlerinden bahsetmek için teşhis etmek gerekmektedir.⁴⁷

Üretimin yapısındaki dengesizlik, Irak ekonomisinin üretken yapıdaki dengesizliğinden muzdariptir ve bu da petrol sektörünün GSYİH kompozisyonunda veya bileşimindeki hakimiyetinden kaynaklanmaktadır. Çünkü bu sektör, 2003-2015 dönemi için ortalama olarak GSYİH'nın en az %50'sini oluştururken, diğer üretken sektörlerin katılımı çok düşüktü (tarım sektörü üretimin %48'ine katılırken, imalat sektörünün katılımı %20 seviyelerindeydi) ve bu kesinlikle ekonomik politikaların, yasal mevzuatın ve idarenin yokluğundan kaynaklanmaktadır. Büyük önem taşıyan bu sektörlerin geliştirilmesi için verimli dağıtım yapılması gerekmektedir. Sektörlere (ticaret, ulaştırma, transfer ve sigortacılık), bakmak gerekirse aşağıdaki Tablo 3'de gösterildiği gibi, ortalama dönem (2003-2015) için GSYİH'nın yaklaşık %20,2'sine katılırken, hizmet sektörlerinin (konut, kamu hizmetleri ve devlet hizmetleri) katılımı aynı dönemde yaklaşık %14,1 olmuştur.

⁴⁷ İ.O. Hammadi. 2006. Irak Ekonomisinde Yapısal Dengesizlikler, Tanı ve Tedavi Yolları, Irak Ekonomisinin Geleceğinde Bir Vizyon. Irak Araştırmaları Merkezi, Beyrut.

Şekil 2.3: Ekonomik Sektörlerin GSYH içindeki göreceli önemi (2003-2015)

Kaynak: Arap Para Fonu, Arap Ülkeleri Ekonomik İstatistik Bülteni

Tablo 2.2: Ekonomik sektörlerin GSYH içindeki göreceli önemi (2003-2015)

Sektör Beyanı	Tarım Sektörü	Madencilik Sektörü	Üretim	Elektrik & Su Sektörü	İnşaat Sektörü	Ulaştırma ve Haberleşme Sektörü	Ticaret, Restoranlar ve Oteller Sektörü	Finans Sektörü	Devlet Hizmetleri Sektörü	Brüt Hasıla
2003- 2015	4.8%	50.1%	2.3%	1.6%	6.8%	5.9%	7.3%	7.1%	14.1%	100%

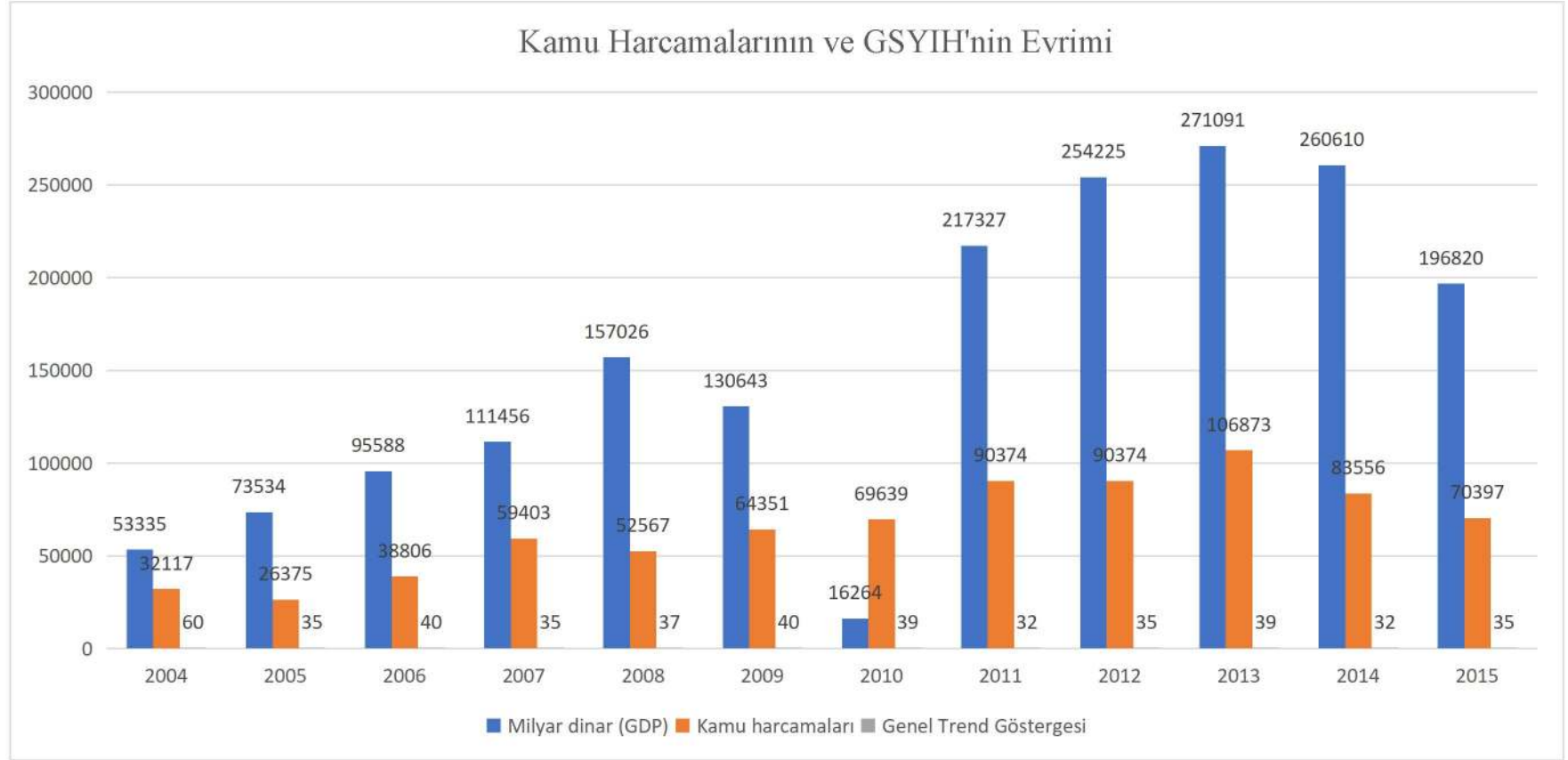
Kaynak: Arap Para Fonu, Birleşik Arap Ekonomik Raporu 2015, s. 387.

Tablo 2.1: Kamu harcamalarının ve GSYH'nin yıl içindeki gelişimdeki eğilimleri (2004-2015)

Yıl	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Bileşik büyüme oranı
Milyar dinar (GDP)	53.335	73.534	95.588	111.456	157.026	130.643	16.264	217.327	254.225	271.091	260.610	196.820	1206
Kamu harcamaları	32.117	26.375	38.806	59.403	52.567	64.351	69.639	90.374	90.374	106.873	83.556	70.397	7.4
Genel Trend Göstergesi	60%	35%	40%	35%	37%	40%	39%	32%	35%	39%	32%	35%	%38,25

Kaynak: Irak Merkez Bankası, İstatistiksel Ekonomik Veriler (CBI-ESD) web sitesinde: www.cbi-iq Maliye Bakanlığı, 2015 yılı Federal Bütçe Kanunu: www.mof.gov.iq

Şekil 2.4: Yıl içindeki kamu harcamalarının ve GSYH'in gelişimdeki evrimi (2004-2015)

Bu, Irak ekonomisinin, net bir ekonomik vizyonunun olmamasını, verimsiz yönetim, sistematik ve iyi planlanmış çalışma mekanizmalarının eksikliği nedeniyle bu dengesizliği düzeltmek için hala uzun bir yolu olduğu anlamına gelmektedir. Bütçe yapısının dengesizliği veriler, Irak'ın şu anda çok yüksek bir yüzdeyi oluşturan petrol gelirlerine bağımlılığını göstermektedir. Örneğin; 2011-2015 dönemi için ortalama kamu gelirlerinin %97'sine denk gelmektedir.⁴⁸

Vergi gelirleri aynı dönem için %3'ü geçmemektedir. Petrol sektörünün devlet kurumlarından elde edilen diğer gelirler üzerindeki hakimiyetinin, onu 2014 yılının sonunda gerçekleşen petrol fiyatlarındaki dalgalanmalara karşı savunmasız hale getirdiğini belirtmekte fayda vardır.

Tablo 3'te, kamu harcamaları 2004 yılında 32.117 milyar dinardan, 2015 yılında 70397 milyar dinara yükseldiğini ve bileşik büyüme oranının %7,4 olduğunu gösterirken, GSYİH'nin aynı dönemde %12,6'lık bir büyümesi olmuştur. Hükümetin politika eğilimlerinin büyüklüğünü ve ekonomik faaliyetlerdeki müdahaleci yolunu bilmeyi amaçlayan Genel Anlaşmadaki, Genel Birlik Endeksi'nin (toplam kamu harcamalarının GSYİH'ye oranı) eksikliğine gelince, 2004-2015 dönemi için ortalama olarak GSYİH'nin %38,2'lik bir kısmına denk gelmektedir. Bu, Genel Anlaşma'nın Arap ülkeleri düzeyinde GSYİH'ye oranının üzerinde yüksek bir oran olan %33 olarak gerçekleştiğini en net göstergesidir.⁴⁹

Kamu harcamalarının bileşenleri açısından, işletme harcamalarının 2003-2015 dönemi için ortalama olarak %68 ile kamu harcamalarının yüksek bir yüzdesini oluşturduğunu, yatırım harcamalarının ise aynı dönemde %31,1 oluştuğunu ve bunun da kamu harcamalarında yapısal bir dengesizlik durumuna işaret ettiğini görülmektedir. Özellikle Irak ekonomisinin, GSYİH'da bir büyüme oranına ulaşmada, enflasyon oranlarını düşürmede, yoksulluk ve işsizlikle mücadele ederek sosyal refahı sağlamada temsil edilen ekonomik istikrarı sağlamak için yatırım harcama oranlarını acilen artırması gerekmektedir.

⁴⁸ Arap Para Fonu. 2015. Birleşik Arap Ekonomik Raporu, s.450.

⁴⁹ Arap Para Fonu. 2015. Birleşik Arap Ekonomik Raporu, s.454.

2003-2015 dönemindeki dış ticaretin yapısında olan sorunu, ticaret dengesinin rakam ve göstergeleri, üretim tabanının zayıflığını ve ekonomik çeşitlendirme eksikliğini açık bir şekilde göstermektedir. Irak ekonomisi, petrol ihracatına her zamankinden daha fazla ve söz konusu dönem için toplam ihracatın (% 98) da ötesinde bağımlı hale gelmiştir. Tarımsal ve endüstriyel ihracat, ihracat yapısında açık bir dengesizlik olduğunu gösteren yapının bileşiminde, bahsetmeye değer yer oluşturmamaktadır. Ekonomiyi, uluslararası piyasa koşullarından kaynaklanan güçlü şoklara maruz bırakan da tam olarak bu durumdur. Milli gelir, üretim ve istihdam düzeylerindeki düşüşe doğrudan ilişkilidir. İthalata gelince, kişi başına düşen gelirdeki gözle görülür iyileşmeden sonra Irak'ta tüketim eğiliminin yüksek marjinal eğilim ve yerel malların, özellikle de gıda mallarının küçük hacminin ve barışçıl dengenin (petrol hariç) 2013 yılında 28114,6 milyon dinar tutarında sürekli bir açık kaydetmesi ve 2012 yılında elde edilen açığın üzerinde %49,3 gibi bir büyüme oranı ile tüketim mallarının ithalatı, ithalatın yapısına hakim olmuştur.⁵⁰

Hükümetin 2015 yılındaki açık 45.674 milyar dinar tutarındayken, ihracat sektörünü geliştirmek, ekonomiyi teşvik etmek, ekonominin maruz kaldığı malları damping politikasını azaltmak ve yerel ürünü benzer ithal mallarla rekabetten korumak için kendi üzerine düşen sıkı ve etkili bir ticaret politikası olmadığı görülmektedir. Irak ekonomisindeki bu dengesizliklere ek olarak, çoğu devlet kurumunda sürekli artan ciddi bir olgu haline gelen, kamu parasının boşa harcanmasına, hazine gelirlerinin azaltılmasına ve yatırımın engellenmesine yardımcı olan mali ve idari yolsuzluk durumu, getiriye azaltmaktadır. Böylece ekonomik sektörlerin performansını ve dolayısıyla ülkedeki ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı baltaladığı ve çarpıttığı için gelir ve servetin dağıtımını adaletini zayıflatmakta ve ulusal güvenliğin demirinin hasarını temsil etmektedir.⁵¹

Bu bağlamda, istikrarlı ve güvenli bir siyasi ortamda mali ve idari yolsuzluklar ortadan kaldırılmadıkça veya azaltılmadıkça, Irak'ın yılda yüz milyarlarca dolar harcasa bile, ekonomik olarak yükselmesi ve toparlanması için hiçbir umudun olmadığı söylenebilir.

⁵⁰ Planlama Bakanlığı Merkezi İstatistik Bürosu. 2015. Irak. Oyouununa, Bağdat, s.40.

⁵¹ M.K. Al-Quraishi. 2012. "Financial, Administrative and Financial Corruption (Nedenleri, Ekonomik ve Sosyal Etkileri ve Bununla Mücadele Yolları)", Irak İktisatçıları Ağı'nda yayınlanan araştırma.

2.2.2. Petrol Fiyatlarındaki Çöküşün Yansımaları

Irak ekonomisinin petrol fiyatlarının durumuna bağlı olarak bocalamasının nedenleri, 2015 yılı genel bütçesini hazırlayan Bakanlar Kurulu'nun tamamlanmasıyla ortaya çıkmıştır. Çünkü ön rakamlar, devletin kamu alanlarındaki harcamalarının baskısına rağmen, petrol fiyatlarındaki herhangi bir düşüşün kurbanı haline gelen yatırım tarafında, bu yılki bütçede 21 milyar dolardan fazla büyük bir açık oluştuğunu ortaya koymuştur. Aşağıdakiler bu durumun en önemli göstergelerdir:

- Ekonomik büyüme oranlarında keskin bir düşüş: Ekonominin petrol gelirlerine mutlak bağımlılığı, gayri safi yurtiçi hasılanın tam tersidir, çünkü GSYİH, 2014 yılında net bir düşüş kaydetmiş ve 2013 yılında 271.091 milyar dinar olduktan sonra 260.610 milyar dinara ulaşmıştır. Negatif büyüme oranı 1380'dir. 2015 yılında ise yıllık değişim oranı (-1) ile 194.820 milyar dinara ulaşmıştır. 2016 için ekonomik büyüme oranında keskin bir düşüş olmuştur ve bu da ekonomik faaliyet düzeyindeki ciddi göstergelerden biri olan kalkınma performansının dayandığı ölçütlerden birisidir. Kuşkusuz bu durum kalkınma performansının dayandığı ölçütlerden biri olarak olumsuz etkilenecektir. Irak'ın ihraç ettiği bir varil petrol fiyatındaki her bir damla ile yılda bir milyar dolardan fazla kaybedecek ve bu durum kişi başına düşen milli gelir ortalamasına olumsuz yansıyacaktır.⁵²
- Genel bütçede artan açık: Özellikle bütçenin büyük kısmı petrol gelirlerine bağlıdır. Son yıllarda devlet bütçesinde elde edilen açığın kötüleşmesine, ortaya çıkan açığa ve kamu harcamalarının baskısına rağmen 2015 yılında bütçe açığı 21 milyar dolara ulaşmıştır. 2016 yılı için genel bütçede planlanan nakit açığı, bir varil fiyatının 45 dolar olduğu ve ihracatın günde 3,6 milyon varil olduğunu göstermektedir. Bu gerçeğe aykırıdır ve bu açığın iki katına çıkması beklenmektedir (40-45 milyar dolar). Bu nedenle bu açığı kapatmak oldukça zordur. Ancak hükümetin bu açığı kapatma girişimleri ve adımları sorunun karmaşıklığının ve alevlenmelerinin bir parçasıdır. Bütçe açığı, 2016 bütçesinin %20'sinden fazlasını oluşturan terör örgütü IŞİD'e karşı artan askeri ve diğer ilgili harcamalarla daha da kötüleşmektedir. Elde edilen açık, 2016

⁵² H.H. Al-Tohme. 2014. Petrol Fiyatlarının Çöküşü ve Yansımaları, www.mustaqila.com web sitesinde yayınlanan araştırma.

bütçesinin %22'sini aşmıştır. GSYİH bir risk göstergesi olabilir, özellikle de 2012 IMF raporu, bütçe açığı için izin verilen ve güvenli sınırların GSYİH'ye oranının Maastricht Anlaşması'na göre %3 olduğunu belirtmiştir.⁵³

Merkez Bankası'ndaki döviz ve altın rezervleri dengesi, 2013 yılı sonunda yaklaşık 76 milyar dolara ulaştıktan sonra, 2014 yılı sonunda 67 milyar dolara, Kasım 2015'te ise 59 milyar dolara gerilemiş ve son seçenek olarak dinarın dolar karşısındaki döviz kurunu düşürmeye başvurulmuştur.⁵⁴

İşsizlik oranlarının %25'ten fazla artması ve %30'dan fazla hale gelen yoksulluk oranlarının kötüleşmesi (bunlar Irak gibi bir petrol ülkesinde korkutucu göstergelerdir), kalkınma durumu, gelir dağılımı eşitsizlikleri ve sosyal adalet üzerinde olumsuz etkilere neden olmaktadır.

Irak ekonomisinin içinden geçtiği mali krizin yansımaları siyasi ve güvenlik durumuna da yansımıştır. Bir kargaşa ve halk protestosu durumu başladı. Hükümetin temsil ettiği siyasi bloklar arasındaki farklılıklar daha da kötüleşti. Bazı şirketler gerekli güvenlik ihtiyaçlarını sağlayarak güvensiz bir ortamda faaliyet göstermek isteyebilir, ancak politik olarak istikrarsız bir ortamda faaliyet göstermek istemezler.

Ülke ham petrol fiyatlarındaki herhangi bir düşüşün kurbanı olduğu için, çeşitli ekonomik faaliyetlerde yatırım harcamalarının daralması nedeniyle durgunluk ve ekonomik daralma durumu, inşaat ve yeniden yapılanma sürecinin durması ve ekonomiye zarar vermesi anlamına gelmektedir. Bu kemer sıkma ve durgunluk durumunda ekonomi tamamen felç olabilir.⁵⁵

⁵³ Arap Para Fonu. 2015. Birleşik Arap Ekonomik Raporu, s.460.

⁵⁴ A. Mirza. 2015 Bütçesi. Erişim: www.newsabah.com.

⁵⁵ H.H. Al-Tohme. 2014. Petrol Fiyatlarının Çöküşü ve Yansımaları, www.mustaqila.com web sitesinde yayınlanan araştırma.

2.2.3. Petrol ile İlişkili Petrokimya Endüstrileri

2.2.3.1. Petrokimya Endüstrileri

İmalat sanayi, ulusal ekonomi için büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu gelişmeyi destekleyen ve bu gelişmenin başarılmasını sağlayan stratejik endüstrilerin varlığı ışığında, kalkınmanın ve büyümenin temel direğini oluşturmaktadır.

Birçok ülke petrokimya endüstrilerini geliştirmeye başlamıştır. Bu endüstri, Irak gibi devletlerin gaz ve petrol gibi birçok doğal kaynağa bağımlılığı nedeniyle en gelişmiş endüstrilerden biri olarak kabul edilmektedir. Bu da Irak'ta hükümetler tarafından geliştirilen bir petrokimya endüstrisinde önde gelen tesis ve laboratuvarların oluşmasını sağlamıştır. Hammaddeye ihtiyaç duyan bir endüstri olması ve bir petrol ülkesinde olması, bu endüstrinin gelişimini destekleyen önemli bir rekabet avantajı sağlamaktadır.

- 1969 yılında Basra Valiliği'nde Kimyasal Gübre İmalatı Devlet Şirketi,
- 1976 yılında Amerikan şirketi Lumex tarafından Baiji'de petrokimya üretimi için bir kompleksi,
- Basra'da 1977 yılında Petrokimya Endüstrileri Genel Şirketi,
- 1979 yılında Khor al-Zubair'de üre gübresi üretimi için devlet şirketi,
- Bağdat'ta Kimya ve Plastik Endüstrileri Devlet Şirketi'nin kurulması, gelişim hızını net bir şekilde göstermektedir.

2.2.3.2. Laboratuvarlar ve Firmalar İçin Üretilen En Önemli Ürünler

Yüksek yoğunluklu polietilen: en belirgin kullanımları boru, ev aletleri ve talaş imalatıdır. Düşük yoğunluklu polietilen ise: ev ihtiyaçları ve kanal ambalajlama en belirgin kullanım alanlarıdır. Tarımsal ve plastik granüllerin ve bazı endüstriyel sıvıların üretiminde kullanılan etilen gazı: içme suyunun sterilizasyonu ve arıtılması, sıvı klor üretimi, endüstriyel tuz, inşaat işlerinde suya karşı yalıtkan olarak skaprin-bütadien kauçuk üretimi, korozyon ve kireçlenme inhibitörleri karışımlarının üretimi, klor ve etilenin monofil klorür üretmek, tarımsal örtüler, ince kompozit teknolojisi üretimi, tarımsal amaçlı üre ve amonyaklı gübre, iyi yalıtkanlar olan duvar

kaplamalarında seramik kaplamalar, su arıtımı için polimerik malzemeler, endüstriyel ahşap ve sandviç panellerin üretimi ve selüloz kalıntıları kullanılmaktadır.

2.2.3.3. Irak'ta Petrokimya Endüstrisi Performansı 2000-2012

2003 yılından sonra Irak hükümeti, piyasa ekonomisinin ekonomik sorunları çözebildiği ve ülkeyi tüketen savaşlardan sonra teşvik edebildiği, serbest ekonomi mekanizmasını takip ederek ekonomiyi geliştirmek için yeni bir politika izlemiştir. Yaklaşık 10 yıldır süren ekonomik abluka ve piyasa ekonomisi mekanizmasını doğrudan harekete geçirememenin yanı sıra, ekonominin tüm sektörleri için tam tersi üretime yol açan bir ekonomik strateji geliştirmeden uygulanan açık kapı politikası, kötü de olsa, kontrolün yokluğunda, her kökenden rastgele bir ithalat dalgasına yol açmıştır. Irak, endüstriyel projelerin ve ülkedeki en rekabetçi endüstrilerden biri olan petrokimya endüstrisinin ortadan kaldırılmasına yol açmış ve bu durumdan büyük zarar görmüştür.

Irak'ın, özellikle ham petrol çıkarılırken büyük miktarlarda doğal gazı sahip olduğu düşünülmektedir. 2008 yılına ait resmi raporlar, günde yaklaşık 500 milyon metreküp gaz yakıldığını ve 2002 yılında sıvı gaz üretiminin kuzey ve güneyde günde yaklaşık 4000 ton ve nette 600 ton olduğunu belirtmektedir. Irak'ın gaz rezervlerinin 12 metre milyar metreküp veya küresel doğal gaz rezervlerinin %1,8'ine ve gaz rezervlerinin %4,4'üne denk geldiğini bilerek, bu kıtlığı kapatmak için komşu ülkelerden bilerek gaz ithal edilmiştir. Orta Doğu'da, keşfedilen gaz sahalarındaki serbest doğal gaz, rezervlerin %20'sine karşılık gelir ve rezervlerin geri kalanı petrolle ilişkili kaygan gazdır.

Petrokimya endüstrisi 2003 yılında önemli ölçüde bozulmuş ve Basra kompleksi tamamen durmuştur. Ancak doğal gaz basıncı eksikliği nedeniyle 2007 yılında yeniden başlatılmış, daha sonra tekrardan tamamen çalışmayı durdurmuş ve daha sonra aynı yıl yeniden başlatılmıştır. Ancak üretimdeki düşüşle birlikte ve Çemçemal bölgesinde, kompleks üretim çalışmalarında yavaşlamaya başlamıştır. Irak'ta kimya ve petrokimya endüstrileri için 14 şirket ve tesis bulunmaktadır. Mevcut doğal kaynakların işletilmesi bu endüstrilerin mevcut seviyesini yükseltecek ve kimya ve petrokimya araştırmaları (kauçuk alanındaki çalışmalara, araştırmalara ve deneylere

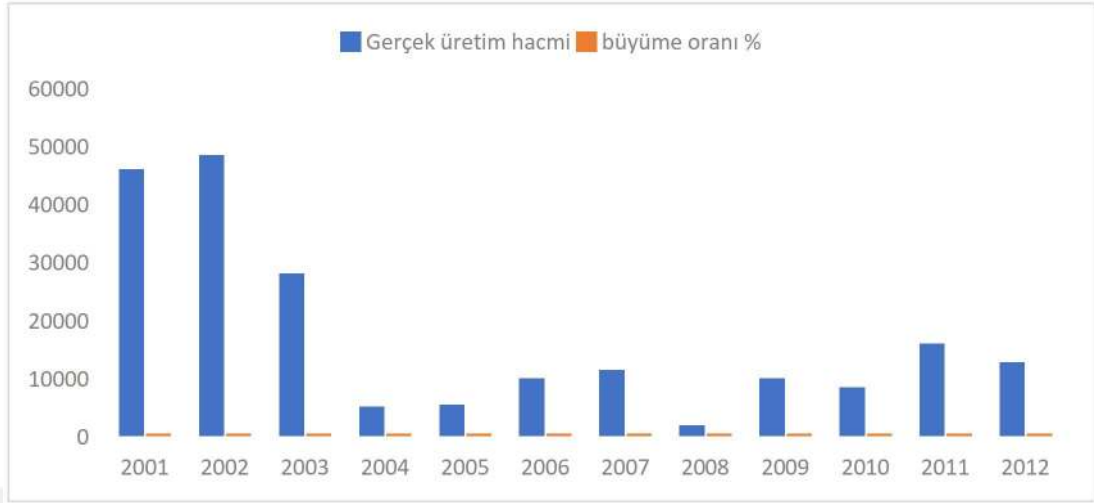
odaklanmak, kimya ve petrokimya alanlarında çalışma ve araştırmalar hazırlamak, kauçuk ve plastik malzeme üreten ve üreten firmalara tavsiye ve destek sağlamak amacıyla) için 2005 yılında bir merkez kurulmasını sağlayacaktır.

Tablo 2.4: Irak'taki petrokimya endüstrisi devlet şirketinin 2000-2012 dönemi için gerçek üretim hacmi ve ton cinsinden büyüme oranları

Yıllar	Gerçek Üretim Hacmi	Büyüme Oranı (%)
2001	45.661	15,33
2002	48.086	15,33
2003	27.733	32,84
2004	4732	32,84
2005	5137	32,84
2006	9627	4,66
2007	11.127	4,66
2008	1564	4,66
2009	9630	0,72
2010	8153	0,72
2011	15.626	0,72
2012	12.432	0,72

Kaynak: Sanayi ve Maden Bakanlığı. Bilimsel Bilgi ve Enformasyon Merkezi. Sanayi sektörü verileri. 2000-2012 dönemi için üretim miktarları hakkında rapor.

Şekil 2.5: Irak'taki petrokimya endüstrileri devlet şirketi için 2000-2012 dönemi için gerçek üretim hacmi ve ton cinsinden büyüme oranları

Tablo 2.4'te, 2000-2002 döneminin abluka ve üretim değerinin bozulması sonucu 15.335 negatif değerde olduğu, ancak politikayı değiştirme ve serbest piyasaya güvenme girişiminin bir sonucu olarak 2003-2005 döneminde üretimin %32,84 oranında geliştiği görülmektedir. Fakat büyümenin sahte olduğu, bu nedenle 2006-2008 ve 2009-2012 dönemlerinde sırasıyla-%4,66 ve -%0,72 oranında hızla kötüleştiği, serbest piyasa mekanizmasının uygulanmasında meydana gelen hataları ortaya koyduğu belirtilmektedir. Kimya ve petrokimya endüstrisinin gelişmesi ve büyümesi, Irak'ın muzdarip olduğu tek rantlaşma ekonomisinin ortadan kaldırılmasına şu veya bu şekilde katkıda bulunmaktadır. Körfez Petrokimya ve Kimya Federasyonu'nun raporuna göre, körfez düzeyinde petrokimya üretim hacminde, Suudi Arabistan, 2012 yılında 86,4 milyon tonluk üretim kapasitesiyle %67 ile 1. sırada, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE)'nin 7'nci, Katar'ın 14'üncü sırada yer aldığını belirtilmektedir. Suudi Arabistan'ın küresel üretim hacminde 11. sırada yer aldığını ve Arap petrokimya üretiminin ve petrol ve gaz için petrol ortamının %70'ini oluşturduğu da söylenmektedir. Doğal gaz miktarları, ekonomik ilerlemeyi destekleyen ve ulusal ekonominin çeşitlendirilmesine katkıda bulunan ekonomik stratejik bir plana göre ilerleyen ulusal fabrikaların varlığında rekabet avantajı sağlamaktadır. Körfez İşbirliği Konseyi ülkeleri, Irak ve İran'da rafineri ve petrokimya endüstrileri bulundurmaktadır.

2.2.3.4. Irak'ta Dahil Olmak Üzere Petrol Ülkelerinin Ekonomik Kalkınmasında Petrolün Rolü

Petrol, petrol ülkelerinin ekonomilerinde, özellikle de tek üretici ülkeler olarak Arap ülkelerinin ekonomilerinde büyük önem taşımaktadır. Bu yüzden ekonomik kalkınmanın belkemiğini ve gayri safi milli hasıla kaynaklarının büyük kısmını temsil ettikleri için petrol gelirlerine çok bağımlıdırlar. Petrol, özellikle rafineri, petrokimya ve diğer benzer endüstriler olmak üzere endüstriyel bir üs inşa etmede ve ayrıca bir enerji kaynağı olarak kullanımda kilit bir unsurdur.

Ekonomik büyümesi petrol gelirlerine bağlı olan ülkelerde gerçek bir büyüme değil, petrol kaynaklarının sona ermesiyle sonuçlanacak sahte bir büyüme gerçekleşmektedir. Ancak petrol gelirlerini ekonomik faaliyetleri harekete geçirmek için kullanarak doğru bir şekilde yönetenler asıl petrol devletleridir. Gelirler, temel ekipmanların kurulması, işletilmesi ve geliştirilmesi için kamu harcamalarında artışa yol açmaktadır. Tarımsal ve endüstriyel kalkınmanın başlatılması için gerekli olan, çiftçilere ve zanaatkarlara sağlanan yumuşak krediler, işlerini çalışmaya ve geliştirmeye teşvik etmek için veya doğrudan sübvansiyonlar ve gümrük vergilerinden muafiyetler yoluyla genişletme olasılığı sağlamaktır.

Petrol ihracatı, rantıye işleyen ülkeler için dövizin artmasına katkıda bulunmaktadır. Bu yüksek para birimlerinin modern makine ve ekipman ithalatında kullanılmasıyla dış ticaretin performansını iyileştirmektedir. Ayrıca teknolojiyi dahili olarak aktarmak ve yerleştirmek için yetkinliklerin, teknik ve bilimsel uzmanlığın kullanılmasına ek olarak mal ve hizmetlerin rekabetçi fiyatlarla üretilmesine, küresel pazarlara tüm liyakati ile girmesine yol açmaktadır. Daha sonra da ihracatta bir artış elde eder ve ticaret dengesindeki fazlalığın artmasını sağlar.

- a. Petrolün bir ülke ekonomisi için önemi: Suudi Arabistan'da petrolün keşfedildiği tarihten bugüne kadar krallık, küresel olarak en büyük petrol ihracatçısı ve OPEC'in en büyük ham petrol üreticisi üyesi olduğu için çok önemli bir rol oynamaktadır. Küresel düzeyde ABD'den sonra ikinci olarak, Suudi Arabistan'ın kanıtlanmış petrol rezervleri, 2020'de 258,6 milyar varile kıyasla, 2021 yılında 261,6 milyar varile yükselmiştir.

- b. Modern çağında, Suudi ekonomisi, dünyanın üç kıtası arasındaki coğrafi ve kültürel bir geçiş alanı konumundan, doğal kaynakları sömüren çok sayıda sektör düzeyinde büyümeye geçiş yaptı. Bu büyüme, en büyük yirmi küresel ekonomiden biri olmasını ve G20'nin aktif bir üyesi haline gelmesini, güçlü bir finansal sistem, etkili bir bankacılık sektörü kurmasına, yüksek nitelikli Suudi kadrolarına dayanan dev devlet şirketleri tarafından desteklenen küresel ekonomi haline gelmesine ve küresel petrol piyasalarındaki ana oyuncularından biri haline geldiği için sağlam bir ekonomik temel oluşturulmasıyla sonuçlandı. Geçtiğimiz yıllarda, Krallık, istikrarı ve finansal sürdürülebilirliği korurken ekonomik büyüme oranlarını artırmaya ve yükseltmeye yardımcı olan ekonomik ve finansal tarafta yapısal reformlar gerçekleştirmiştir. Suudi Arabistan bu gelirleri tarım, sanayi, turizm ve madenciliğin çeşitli alanlarının geliştirilmesinde kullanmıştır.
- c. Irak ekonomisinde petrol sektörünün önemi: Petrol sektörü, Irak ekonomisinde önemli bir rol oynamaktadır. Ekonomik faaliyetin esas olarak ve çeşitli alanlarında üretim, ihracat ve finansal getirilerine bağlı olduğu ekonomik ve sosyal kalkınma sürecinde önemlidir. Irak, Arap ülkeleri arasında önemli bir ekonomik konuma sahiptir ve topraklarının işlenebilirliği, verimliliği, sığır meraları, su ve göllerinin bolluğu, eşlik eden petrol ve gaz zenginliği ve ulusal alanlarındaki doğal potansiyeli ve fosfat, tuz, kükürt ve kurşun, demir cevherleri ve diğerleri gibi birçok metalik mineral gibi diğer cevherlerinin bolluğu sayesinde, belki de en büyüğüdür. Irak, kültürlerinin ve ulusal bilincinin yüksek derecesine ek olarak, nüfusu üretken, emek ve askerlik hizmeti için geniş genç nüfusuna sahiptir. Irak ekonomisi, kamu gelirlerinin %95'ini oluşturan ana gelir kaynağı olarak petrol sektörüne bağımlı tek taraflı bir rantıye ekonomisi olduğu ve kamu gelirlerindeki artışın petrol gelirlerindeki artıştan kaynaklandığı için genel bütçenin finansmanında ana faktör olduğundan dolayı kapsamlı bir ekonomi inşa etmesini sağlayan tüm bileşenlere sahiptir.

Tablo 2.5: Irak'ta 2004-2007 dönemi sabit fiyatlarla toplam sabit sermaye oluşumu

Ekonomik Faaliyetler	Milyon Irak Dinarı	Oran (%)
Ham Petrol	17.503.3	27.5
Mal	22.748.3	35.7
Dağıtım	3356.3	5.3
Hizmet	200.098	31.5
Toplam	63.705.9	100

Kaynak: Planlama Bakanlığı İstatistik ve Bilgi Merkezi Ajansı

Şekil 2.6: Irak'ta 2004-2007 dönemi için sabit fiyatlarla toplam sabit sermaye oluşumu

Kaynak: Planlama Bakanlığı İstatistik ve Bilgi Merkezi Ajansı

Tablo 2.6: İhracatın Irak'ın dönem için toplam mal ihracatına oranı (2003-2010)

Bölüm	2010	2009	2008	2007	2006	2005	2004	2003
Gıda ve Canlı hayvan	0.3	0.3	0.2	0.3	0.28	0.26	0.2	5
İçecekler ve Tütün	0	0	0	0	0	0	0	0
Gıda dışı diğer maddeler bronz yakıt	0.22	0.22	0.2	0.2	0.15	0.18	0.3	8
Mineral Yakıtlar ve Petrol	99.2	99.2	99.3	99.2	99.24	99.5	99.4	83.9
Hayvansal ve bitkisel sıvı ve katı yağlar	0	0	0	0	0	0	0	0.5
Kimyasal	0.01	0.01	0	0	0.006	0	0	1
Malzemeye göre sınıflandırılmış mamul mallar	0.05	0.05	0.1	0.1	0.052	0.06	0.1	0.9
Taşıma makine ve ekipmanları	0.2	0.2	0.2	0.2	0.235	0	0	0.1
Çeşitli ürünler	0	0	0	0	0	0	0	0.6
Türe göre sınıflandırılmamış mallar ve işlemler	0.02	0.02	0	0	0.03	0	0	0
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: Irak Merkez Bankası. İstatistik ve Araştırma Genel Müdürlüğü

Tablo 6’da, Irak’ın ihracatının çoğunun petrol olduğu ve malların geri kalanının neredeyse ihmal edilebilir derecede küçük bir miktarda olduğu görülmektedir. Bunun da çeşitli olması gereken ihraç edilen mallarla uğraşırken risk oluşturduğu, Irak’ın ekonomik ilerleme ve kalkınma sürecine katılabilecek birçok kaynağa sahip olduğu için ilk etapta ürettiği mallara odaklanılması gerektiği belirtilmektedir.

Tablo 2.7: Ana ekonomik faaliyetlerin gayri safi yurtiçi hasıladaki göreceli önemi

Detaylar	(%) Göreceli Önem			
	2009	2010	2011	2012
Emtia Faaliyetleri	53.5	54.9	67	65.4
Dağıtım Faaliyetleri	11.8	13.9	21.7	15.5
Servis Faaliyetleri	26.5	23.4	20.3	22.1

Kaynak: Planlama Bakanlığı İstatistik ve Bilgi Merkezi Ajansı.

Tablo 7’de, emtia faaliyetlerinin (tarım, ormancılık, balıkçılık, sanayi, bina, inşaat, madencilik), GSYİH için ulaşım, ticaret ve bankacılık dahil olmak üzere sosyal, kişisel ve dağıtım geliştirme hizmetlerini içeren hizmet faaliyetlerinden daha önemli olduğu belirtilmiştir.

d. Petrol sektörünün Irak’ın GSYİH’sinin oluşumuna katkısı: GSYİH, her sektörün GSYİH’ye katkısının büyüklüğünü ölçmenin ve ekonominin çeşitliliğinin ve gücünün derecesini belirlemenin mümkün olduğu (GSYİH’deki artışın doğrudan milli gelirin büyüklüğüne ve daha sonra büyüme ve ekonomik refah seviyesine yansıdığı ve Irak ekonomisi için petrol sektörünün, 2008 yılında %55 iken 2016 yılı GSYİH’sinin %29’u olduktan sonra üretime önemli ölçüde katkıda bulunduğu) en önemli ekonomik göstergelerden biridir. Küresel petrol fiyatları, diğer sektörlerde (kalkınma için değil) tarım ve sanayi sektörleri birlikte aynı yıl için GSYİH’nin %5,8’ine katkıda bulunurken, petrol sektöründeki fiyat ve üretim miktarlarındaki değişiklikler doğrudan GSYİH’nin büyüklüğüne yansımaktadır. Petrol sektörünün katkısındaki her artış veya düşüş büyük ölçüde dış dünyayla ilgili olduğu ve doğrudan GSYİH’ye yansıyan dış fiyat dalgalanmalarından ve

ardından Irak ekonomisinden etkilendiği için petrol sektörünün üretimine karşılıklı bağımlılık ve bağımlılığın büyüklüğü not edilmektedir. Genel olarak bu, Irak ekonomisini dış dünyaya bağımlı bir rantıye ekonomisi haline getirmiştir. Petrol sektörünün GSYİH'ye katkısının 2004-2017 yılları arasındaki göreceli önemi, 2004 yılının GSYİH'de 2003 yılına göre %80 oranında kayda değer bir büyümeye tanık olması, günlük petrol üretim hızının %30 oranında artması ve toplam petrol ihracatı miktarının 2003 yılında 364 bin varilden 562 bin varile yükselmesi sonucunda açıklığa kavuşturulabilir.

e. 2004-2017 dönemi için Irak'ın bütçesinin finansmanında petrol gelirlerinin önemi:

Petrol gelirleri, yenilenemeyen zenginlikten elde edilen (tükenmiş) gelirlerdir ve gelirler bu servetin yatırımına ve akışına bağlıdır. Tükenirse durur ve onu yenilenebilir (tükenmez) kaynaklardan elde edilen mevcut gelirlerden ayıran şeydir. Bu da petrol ihraç eden ülkelerin petrol zenginliklerinin değerindeki tükenme veya azalma karşılığında elde ettikleri getiridir. Petrol gelirlerini, dünyadaki bazı petrol üreten ve ihraç eden ülkelerin (doğal bir kaynak olan petrol üretmek ve ihraç etmek için) elde ettikleri gelirler karşılığında bu kaynakların gerçek değerinin bir parçası olarak nakit tutarları almak olarak adlandıranlar vardır.

f. Petrol rezervi: Yeryüzünde bulunan, bilimsel olarak keşfedilen ve araştırma yapılan, bilinen alandaki arama sürecinden elde edilen bilgiler ışığında tahmini miktarları ifade etmektedir. Bu, mevcut üretim araçları ve ekipmanları ile toprağa gizlenmiş zenginliğin çıkarılması olasılığını ifade eder. Bu şekilde petrol rezervleri, toprağa özgü miktarların bilimsel ve sayısal tahminleridir.

Bir petrol analisti, Irak'ın petrol rezervlerinin büyüklüğünü, "Irak, dünyanın en büyük petrol konsantrasyonunun kalbinde ve merkezinde yer almakta, meyve gibi petrolüyle dolup taşıyor, kolayca erişilebiliyor, donmuş topraklar değil, denizlerin derinliklerinde de değil, sadece bir petrol havzası buluyorsunuz ve meyve asılı ama neredeyse ağırlıktan yere düşüyor, büyük taşıyor" diyerek ifade etmiştir. Irak petrolü XXI. yüzyılın hazinesidir ve elbette bu, Irak'ın mevcut ham petrol üretiminin standartların altına düştüğü anlamına gelmez, bunun yerine Suudi Arabistan'dan sonra ikinci sırada yer alan ve bilinen işgücü rezervinin yaklaşık %12'sini temsil eden Irak petrol rezervi anlamına gelir.

Bazı jeologlar ve danışmanlar, batı ve güney çöllerinde nispeten 45 milyar varil geri kazanılabilir kanıtlanmış petrol rezervi içerebileceğini kabul etmiş ve ABD Enerji Enformasyon İdaresi’de Irak’ın doğrulanmamış petrol rezervlerinin 400 milyar varil rezerve ulaşabileceğini tahmin etmiştir. Sadece batıdaki Qurna sahasında 100 milyar kanıtlanmış rezerv bulunmakta ve uzmanlar, Irak’ın 526’dan fazla petrol kuyusuna sahip olduğuna ve bunlardan sadece 125’inin keşfedildiğine dikkat çekmektedir. Bu nedenle, Irak önümüzdeki yıllarda dünyanın artan petrol ihtiyacının ana tedarikçisi haline gelecektir. Uzmanların tahminleri, belirsiz rezerv tahminlerinde farklılık göstermektedir, nedeni ise petrol aramalarının Irak topraklarının sadece %10’unu kapsamasıdır.

Tablo 2.8: Irak'ta 2004-2017 petrol rezervleri (milyar varil)

Yıl	Rezerv (Milyar Varil)	Dünyayı Rezerve Etme Oranı (%)
2004	115	9.2
2005	115	9.2
2006	115	9.3
2007	115	9.8
2008	115	9.82
2009	143	12.05
2010	143.3	11.51
2011	141.4	11.36
2012	141.4	11.25
2013	143.1	11.13
2014	143.3	9.82
2015	143.3	9.76
2016	145	10.28
2017	145	10.08

Kaynak: Arap ülkelerinin organizasyonunun yıllık raporuna bağlı olarak araştırmacının çalışması, birkaç yıldır OPEC ihraç eden Petrol ülkeleri.

2.3. 1969'dan Günümüze Petrol Sektörünün Gelişimindeki Konumu ve Rolü

2.3.1. Petrol Sektörünün Kalkınmadaki Konumu ve Rolü

Bu bölümde, petrol sektörünün ekonomik kalkınmadaki statüsünü ve rolünü ele almaya, kalkınma gelirlerin hareketlerine değinilecektir. Ayrıca petrol sektörünün gerçekliğine bağımlı hale geldiği ölçüde petrolün kalkınma projelerinin finansmanında ikincil bir araçtan ana ve tek araca nasıl dönüştüğünü ve bunun petrol ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişki üzerindeki etkisinin nasıl olduğunu, petrol sektörünün ulusal ekonomiden nasıl izole olmaya devam ettiğini ve sanayisinin modern bir ekonomi altında büyüdüğünü belirlemeye çalışılacaktır. Üretim süreçlerinin ve ileri teknolojiye sahip olmanın olduğu yerlerde, çeşitli ekonomik sektörlerin geri kalanında, özellikle tarım ve sanayide kullanılan üretim araçlarının geriliğinden muzdarip olmaya devam eden bir ekonominin ortasında oluşan bu ikilik, ulusal ekonomide geriliğin devam etmesine, toplumun sınıfları arasında gelirin zayıf dağılımına, devletin ve kamu sektörünün ekonominin hareketi üzerindeki egemenliğinin devam etmesine yol açmıştır.

2.3.1.1. Rantiye Geliştirme Modelinin Evrimi

Rant, geniş anlamıyla, tüm ekonomiler tarafından bilinen genel bir olgu olduğu için, doğanın olanakları nedeniyle her türlü gelire sabit bir gelir olduğunu ve aralarındaki anlaşmazlığın yalnızca bir gelir kaynağının geri kalanına kıyasla sahip olduğu göreceli önem derecesiyle sınırlı olduğunu göstermektedir. Rantiye gelişiminden bahsetmek, petrol türlerinin nasıl temel araçlar ve kalkınma sütunları haline geldiği, onları belirli yönlere yönlendirdiği, bu etkilerin devletin petrol gelirlerine bağımlılığının ne ölçüde arttığını yansıttığı hakkında bir konuşmadır. Bu dönemde, petrol sektörü bir yandan diğer ekonomik sektörlerin finansmanı sorununu çözmüş olsa da, diğer yandan ülke ekonomisinin yapısını olumsuz yönde etkilemiştir. Söz konusu dönemde petrol ihracatı gelirlerindeki artış nedeniyle bu sektör diğer sektörlerin elde ettiklerini aşan önemli bir büyüme yakalamış ve petrol sektörü yabancı şirketlerin kontrolü nedeniyle diğer sektörlerden ayrı çalıştığı için ekonomideki ikiliğin devam etmesine,

kalkınma planlarının yanlış uygulanmasına yol açmış ve birçok ekonomik ve sosyal soruna neden olmuştur.⁵⁶

2.3.1.2. Rantiyer Geliştirme Modeli (1973- 2003)

Baas Partisi, 1968'de, aynı yıl askeri yönetimin devrilmesinden sonra, 2003'teki Amerikan işgaline kadar ülkeyi yönetmeye devam etmiş ve hükümetin ülkenin mekanizmasını yürütme sorumluluğuna dayanarak, önceki beş yıllık kalkınma planını 1965-1969 yılları arasında uygulamıştır. Yeni rejim, iki yıl sonra ülke üzerindeki kontrolünü sıkılaştırabilmeyi başarmış ve böylece kamu sektörünün ekonomik faaliyetteki tabanını genişleterek, bir dizi kamu faaliyetinin kurulmasıyla etkinliğini artırarak açıkça karakterize edilen ekonomik ve sosyal politikasını formüle etmiştir. Yönetim, ekonomi ve ardından devletin genel tarımsal ve sınai üretken faaliyetler ve dış ticaret üzerindeki kontrolü ile ilgili kamu kurumlarından, işletmeler düzeyinde doğrudan performans ve uzmanlaşmış kamu kurumları ile özel ekonomik faaliyet düzeyinde dolaylı yönetim yoluyla kamu sektörünün eline geçmiştir. Ardından ulusal kalkınma planlarının ekonomik içeriği haline gelen ekonomik kalkınma sürecinde yeni merkezi sosyalist planlama ortaya çıkmıştır.⁵⁷

1970-1980 döneminde iki ulusal kalkınma planı çıkarılmış, ilk kalkınma planı 1970-1974 dönemini kapsamış ve 1975 yılını kapsayacak şekilde bir yıl olarak belirlenmiştir. İkinci plan ise 1976-1980 dönemini kapsamış ve planlama sürecinin devam etmesiyle kalkınma planları, ilk ulusal kalkınma planını önceki (aşağıdaki) planlardan ayıran yatırım yaklaşımları şeklinde olmuştur:⁵⁸

- Bu, aynı siyasi iktidar bileşimi tarafından formüle edilen ve uygulanan ilk plandır.
- Planlayıcıları, son yirmi yılda yapılan önceki plan çalışmalarını benimseyebilmiş ve bunlardan yararlanabilmiştir.
- Plan, 1971'de Tahran Fiyat Anlaşması'nın onaylanmasını ve 1972'de Irak Petrol Şirketi'nin kamulaştırılmasını izleyen petrol fiyatlarındaki artışla denk gelmiştir.

⁵⁶ H. Al-Baylay. 1989. "The Rentier State in The Arab World in The Nation and The State and The State in The Arab World".

⁵⁷ A.M. Hamid. 2006. "Irak'ta Petrol Endüstrisi ve Rafinerisinin Modernizasyonu ve Gelecek Beklentileri.

⁵⁸ A.N. Abbas. "Irak Ekonomisi: Petrol, Kalkınma, Aşk, Yönetim, Beklentiler 1950-2010".

- Açıklanan son beş yıllık plan, daha sonra ekonomik planların habersiz hale gelmesi ve bir dizi yıllık yatırım programı şeklinde yayınlanmasını sağlamıştır.

1970-1980 döneminde çıkarılan ulusal kalkınma planlarında ekonomik ve sosyal hedeflere ulaşılması amaçlanmıştır. Ekonomik hedefler ikinci plan için yıllık %7,1 oranında milli gelirde yüksek büyüme oranları elde etme etrafında dönerken, ikinci planda sanayi sektörü için %7,1, emtia sektörlerinde %72 oranında büyüme oranları elde ederek üretim ve ihracatın çeşitlendirilmesine odaklanılmıştır. Bu planda sanayi sektörü için (%32,9) sosyal hedefler vurgulanmıştır. Vatandaşlara verilen eğitim ve sağlık hizmetlerinin artırılmasına özen gösterilmesi hedeflenmiştir.⁵⁹

Planın beklentileri, 1974 yılında ülke ekonomisinde hedef yüzdeye göre bazı yapısal değişikliklere işaret etmektedir; bunlardan en önemlisi, petrol sektörünün toplam ürünün oluşumuna katkısının 1969'da %32,6 iken 1974'te %26,4'e azalması ve tarım ve sanayi sektörlerinin nispi öneminin sırasıyla %19,1, %9,1, aynı dönemde %19,7, %71,4 olmasıdır. 1974-1980 döneminde, en büyük değişikliklerde birisi ihracatın petrol üretim hacmi (%92,4) tarafından baskılanmış olmasıydı. Petrol, iç tüketim hacminde, ihracat üretimin büyük kısmını hegemonyası altına almaya devam etti, böylece ihracatın üretime oranı 1981-1990 ortalama dönemi için %74,4 seviyesine ulaştı.⁶⁰

⁵⁹ A.H.Al-Halluji ve K.A. Al-Lami. 1975. "Irak Petrolünün Tarihsel Kökenleri".

⁶⁰ Ö. Özloa. .2006. "Irak Ekonomisinin Geliştirilmesi ve Yeniden İnşası", s.20.

Tablo 2.9: Irak'ta petrol ihracatının geliştirmesi (1969-2003)

Yıl	Petrol İhracatı Varil	Petrol İhracatının Değeri Bir Milyon Dolar
1969	1.445.400	1,045
1970	1.495.800	1,098
1971	1.618.900	1,556
1972	1.436.100	1,086
1973	1.982.580	1,942
1974	1.849.000	6,602
1975	2.058.800	8,298
1980	2.848.000	26,349
1981	872.000	10,140
1982	846.000	10,033
1983	708.000	8,161
1984	867.000	9,317
1985	1.085.400	10,409
2000	2.039.800	20,380
2001	1.710.200	16,510
2002	1.494.600	13,250
2003	388.600	7,990

Kaynak: OPEC, Kuruluşun Yıllık Raporu, Tablo 4, s.12

Yedi yıllık dönemde petrol fiyatlarındaki bu önemli artış ve kamulaştırma sürecinin başarısı, 1970-1974 Ulusal Kalkınma Planı'nın tahsislerindeki artışa yansıyan petrol ihracat gelirlerinden elde edilen devlet gelirlerindeki artışta kendini göstermiştir. Ancak plan, petrol sektörüne bağımlılığın azaltılmasını gerektirse de, petrolün kalkınma planlarının finansmanına katkısı arttıkça, tahsisler iki plan döneminde ekonomik sektörlere aşağıdaki gibi dağıtılmıştır:

Tablo 2.10: Dönemindeki sektörel uzmanlıklar (1970-1980) milyon

Sektör	1970-1974	Yüzde (%)	1976-1980	Yüzde (%)
Tarım	366.2	19	2257.2	14.3
Endüstri	391.0	20.2	6075.1	38.6
Ulaştırma	219.3	11.4	2090.6	13.3
Binalar & Hizmetler	283.0	14.6	1832.3	11.6
Diğer giderler	672.5	34.8	350.00	22.2
Toplam	1932.0	100	15755.2	100

Yetmişli yıllar, 1970-1980 döneminde en yüksek tahsisatları alan sanayi sektörüne odaklanmasıyla karakterize edilirken, bu sektör birinci planda %20,2 ve ikinci planda %38,6 pay alırken, tarım sektörünün tahsisleri bu dönemde %19,0 ve %14,3 olarak gerilemiştir. Çünkü bu sektörün payı seksenli yıllarda, on yıl boyunca yatırım müfredatında azalmaya devam ederken, ellili yılların on yılına kıyasla, diğer dönemlerde en yüksek tahsis yüzdesini elde eden tarım sektörüne odaklanmasıyla karakterize edildi. Bu da %25'tir.

Sanayi sektörüne odaklanma, sanayinin olgun bir sektöre, yani petrole artan bağımlılığı karşısında önemli bir girdi olarak ortaya çıkmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Petrol ülkeleri ekonomik kalkınmanın maddi tarafının parlaklığını tam olarak bilmeden, ekonomik kalkınma kavramlarını geride bıraktılar ve bu nedenle akışı, ekonomik kalkınmanın geniş üretken tabanı temelinde değil, genel kalkınma çerçevesi temelinde gerçekleştirdiler. Böylece sanayi, girişleri veya başarısının nedenlerini hesaba katmadan yanlış temeller üzerinde ve herhangi bir fiyata kurulmuştur. Ancak sanayi, ilerlemenin gerçek yüzüdür.⁶¹

Daha geniş bir açıklama yapmak gerekirse, bu sektörde daha fazla büyümek mümkün olabilirdi. Sonuç olarak Irak, yetmişli yılların sonunda gelişmekte olan ülkeler arasından ayrıldı. Şimdi mevcut büyümeye 1979'da 1973 fiyatlarına

⁶¹ U.A. Rahman. 1982. "Petrol Bürokrasisi ve Kalkınma İkilemi, Arap Yarımadası'nın Petrol Üreten Ülkelerinde Kalkınma Çalışmalarına Giriş", s.73.

kıyasla %68'i aşan yüksek enflasyon oranları eşlik etmektedir. Bu gelişmelerin ilk aşamalarında normaldi, ancak enflasyon oranları, artan talebe cevap vermede üretken sistemin düşük esnekliğinin bir sonucu olarak yetişemediği için enflasyon oranları yükselmeye devam etti. Bu, Irak ekonomik yapısının diğer suçlusu olan enflasyonun kısmen gizlenmiş olmasıyla da bağlantılıdır. Çünkü devletin, enflasyondan muzdarip kalkınma gereksinimlerini ithal etmesi, ithalat maliyetlerini, özellikle de devletin yukarıda belirtilen ulusal kalkınma planında odaklandığı endüstriyel gereksinimleri artırması ve devletin üretken sektörlere destek ve koruma sağlaması ve tüketiciyi desteklemesi gerekmektedir.⁶²

Yeni rejimin, ekonomik ve sosyal yapıların bileşimindeki radikal değişimleri vurgulayan devrimci sloganlarına rağmen, bu rejim tarafından yayınlanan ekonomik planlar, hedef büyüme oranlarına ulaşamaması açısından önceki planlardan farklı değildir. İki planda da, petrolün GSYİH'ye katkısını 1974'te (% 26,4) azaltmaya yönelik güçlü kalkınma planları çağrısına rağmen, ilk plan için % 69,6 kapasite harcama oranına % 61,7'ye ulaşmayı başardı. Sanayi sektörüne hedeflenen katkı %19,7 yerine tarım ve sanayi sektörlerinin nispi katkısı %6,9 ve %5,2 oranlarına gerilemiştir. Petrol sektörünün GSYH'ye katkısı artmaya devam edince, ekonominin yapısındaki dengesizlik artmış ve emtia sektörlerinin söz konusu üretime katkısı kötüleşmiştir. Buna rağmen 1975 yılının ikinci yarısında milli gelir, petrol üretimi ve gelirleri gibi bazı ekonomik göstergelerin büyümesine ve tam istihdama ulaşılmıştır. Bunun ötesine geçerek uzmanlaşmış Arap ve yabancı işçilerden oluşan bir havuzun kapısını açmıştır.

Devletin, özellikle 1973'te petrolün ulusallaştırılmasından sonra, kamu sektörünün GSYİH içindeki göreceli önemini artırmak için sosyalist dönüşümlerle karakterize edilen ulusal kalkınma stratejisini uygulamaya devam etmiştir. Böylece devlet, ücretlerin seviyesini, faiz oranını ve Irak dinarının döviz kurunu belirleyerek, bazı büyük emtia ürünleri için genel toptan satış fiyatlarının eğilimlerini hesaplayıp,

⁶² J.A. Latif. A.İ. Al-Jabri. 2005. "Irak'a Özel Referansla Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımları Etkinleştirme Olanakları", s.215.

çeşitli kullanımlar alanındaki kaynakları veya getirilerini dağıtarak kontrol altına almıştır.⁶³

Birçok çalışma, geniş doğal zenginliklerin mevcudiyeti ile devletin bu zenginlik üzerindeki mutlak kontrolü ve bir yandan egemen siyasi rejimlerin eğilimi arasında, ekonomik refahın demokrasi için uygun bir zemin sağlayabileceği yönündeki yaygın inancın aksine, devlet kısıtlamalarının kapsamı dışında rolünü şeffaf bir şekilde yerine getirebilen sivil toplum kurumlarının oluşturulması yoluyla güçlü ve doğrudan bir ilişki olduğunu göstermiştir. Deneyimler, birçok ülkenin doğal kaynakları bakımından diğerlerinden daha zengin olduğunda, tiranlık eğilimi ortaya çıktığını göstermiştir. Ekonomi politikasındaki değişime rağmen, seksenli yılların ilk on yılında büyüyen tarım ve sanayi sektörlerinin yapısal sorunları, tüketim mallarının fiyatlarındaki hızlı artışın da kanıtladığı gibi, ülkenin ekonomik krizini çözmek için esas olarak siyasi nedenlere dayanan özelleştirme programlarıyla iyileştirilebilmiştir.⁶⁴

2.3.1.3. Abluka ve Rantiye Kalkınma Krizi

1988'deki ateşkesten iki yıl sonra, Irak ve ekonomi politikası, Kuveyt'in işgalinin ardından ABD liderliğindeki koalisyon güçleriyle şiddetli bir savaşa girdi. Kuveyt'in işgalinden önce düşük petrol ihracatı sorunu ile altyapının, üretim tesislerinin, elektrik ve su istasyonlarının tahrip edilmesinden sonra petrol ihracatının tamamen durmasıyla sonuçlandı ve Güvenlik Konseyi'nin aşırı ekonomik yaptırımlarıyla karşı karşıya geldi. Bu koşullar ışığında, Irak ekonomisi, özellikle Güvenlik Konseyi tarafından uygulanan yaptırımlar ve ham petrol ihracatının durdurulması nedeniyle doksanlı yılların ilk yarısında büyüme ve gelişme oranlarında artan bir bozulmadan muzdarip olmuştur. Ancak Irak hükümetinin, ülkeyi belirli bir kıtlıktan kurtaran ve Irak ekonomisinin doksanlı yılların ikinci yarısında ekonomik performansının iyileştirilmesine katkıda bulunan Mutabakat Zaptı'nın yürürlüğe girmesinden sonra ilaç ve gıda maddelerinin ithalat maliyetlerini karşılamak için ham petrolün bir kısmını ihraç etmesine izin verdi.

⁶³ S.T. el-Necefî. "Irak Ekonomik Ortamı, (Piyasa Sosyalizmi, Kuşatmadan Sonra Değil Ekonomik Yaklaşımlar) Irak Ekonomisinde ve Arap ve Uluslararası Çevrenin Değişkenleri", s.88.

⁶⁴ A.N. Abbas. "Irak Ekonomisi: Petrol, Kalkınma, Aşk, Yönetim, Beklentiler 1950-2010", s.132.

Doksanlı yılların başından bu yana tarım sektörünün (petrol hariç) gayri safi yurtiçi hasılaya katkısının yüksek yüzdesi, sanayi ve hizmet sektörlerinde de ilerleme oluşmasını sağladı. Bunun nedeni, Güvenlik Konseyi tarafından uygulanan yaptırımlar nedeniyle ithalatın durdurulmasından kaynaklanan gıda arzının doldurulması amacıyla hükümetin tarımsal üretime olan ilgisinden ve sanayi sektörünün üretime katkısının doksanlı yılların ortalarında yürürlüğe girmesinden sonra artmamasından kaynaklanmaktadır. Enerji ve iletişim hizmetlerinin (malzemelerinin) fiyatları, hizmet ve hizmet dışı departmanların ziyaret ücretleri ve turizm gelirleri de bunlara dahildir.⁶⁵

Ülke, 1990-1995 döneminde, kamu bütçesindeki sürekli açığın finansmanında bel kemiğini oluşturan petrol kaynaklarının yokluğu nedeniyle kamu gelirlerinin yetersizliğinden muzdarip olmuş, kamu harcamaları 1991 yılında 17497,1 milyon dinar olduktan sonra 1995 yılında 69078,7 milyon dinara yükselmiş; kamu gelirleri ise doksanlı yılların ilk yılında 42281 milyon dinardan sonra 1995 yılında 106985,7 milyon dinarı aşmıştır, böylece söz konusu dönemin sonundaki sürekli açık 583.800 milyona ulaşmıştır.⁶⁶

Buna göre, devlet genel bütçedeki açığı parasal ihraçla finanse etme eğilimindeydi, bu da çok yüksek enflasyon oranlarına sahip fiyatların genel seviyesindeki artışa neden oldu. Böylece toplum sınıfları arasındaki eşitsizliğin; yoksul sınıflar pahasına zengin sınıflar lehine genişlemesine yol açtı. İstatistikler, 1980-1990 döneminde yıllık enflasyon oranının yaklaşık 72'ye ulaştığını, 1990-1995 döneminde birkaç kez 251'e yükseldiğini ve fiyat endekslerinin arttığında önemli ölçüde iki katına çıktığını göstermektedir. 1993'teki ortalamanın 1558, 1995'te 4320'ye ulaşması, işsizlik olgusunun yayılması ışığında toplumun çoğunluğunun yaşam standardının kötüleşmesine neden oldu.⁶⁷

Ek olarak, GSYİH'de sırasıyla 1988 ve 1994'te 15,9 milyar dinardan, 3,5 milyar dinara keskin bir düşüş gerçekleşti. Söz konusu dönemde (yani Kuveyt'in işgalinden

⁶⁵ J.A. Latif. A.İ. Al-Jabri. 2005. "Irak'a Özel Referansla Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımları Etkinleştirme Olanakları", s.217.

⁶⁶ E.A. Aziz. A. Wahab. 2002. "Irak ekonomisinde (1991-1995) Irak Ekonomisinin Finansal Dengesizlikleri", s.275.

⁶⁷ S.T. el-Necefî. "Irak Ekonomik Ortamı, (Piyasa Sosyalizmi, Kuşatmadan Sonra Değil Ekonomik Yaklaşımlar) Irak Ekonomisinde ve Arap ve Uluslararası Çevrenin Değişkenleri", s.420.

önce), ondan sonra gelenlere kıyasla bozulma oranına (%77,9) ulaşıldı. Böylece gerçek ekonomik artı ile olasılık karşılığı arasındaki uçurum genişledi ve daha sonra ekonomik ve sosyal kalkınma fırsatları için seçeneklerin azalmasına neden oldu.⁶⁸

Birleşmiş Milletler 1998 yılında Irak'ı İnsani Gelişme Endeksi'nde toplam 174 ülke arasında 106. sırada sınıflandırdı ve endeksin değeri yaklaşık 0.583 idi, ancak seksenlerin sonunda ve doksanlı yılların başında yükselerek 69. olarak tekrardan sıralandı.⁶⁹

Daha önceki kalkınma planlarının çoğunda, gelir kaynaklarını çeşitlendirmeye ve ana gayri safi hasıla ve milli gelir kaynağı olarak petrole bağımlılığı azaltmaya yönelik tüm direktiflere rağmen, petrolün keşfinden bu yana GSYİH'ye katkısı bakımından ilk sırada yer almaya devam etmektedir. Ham petrol ihracatının yüzdesi özellikle son yıllarda toplam mal ihracatının yüzdesi %93-97 arasında değişim göstermiştir. GSYH'ye katkısının yüzdesi ise dönem içinde %63-78 arasında değişmiştir.

2.3.2. Gelişimin Gerçekliği ve Ana Biçimleri

Geçen yüzyılın ortalarından bu yana kalkınma konusu, başta kalkınma kavramının tanımı ve büyüme ile ekonomik kalkınma arasındaki karışıklığın üstesinden gelmek ve kalkınma kavramını tek bir ekonomik tezahüre indirgemek olan birçok tartışmayı gündeme getirmiştir. Gelir veya gayri safi yurtiçi hasıla, içindeki diğer nitel yönleri göz ardı ederek paranın nicel bir seviye olduğu, kalkınmanın ise değişim anlamına geldiği açıkça ortaya çıkmıştır. Ekonominin yapısındaki iki tür için bir değişim olmuş; bu da ekonomik faaliyetlerin çeşitliliği ve çokluğundan, sanayi ve imalat sektörünün kendisinin giderek daha önemli bir konuma getirmesinden kaynaklanmaktadır.

Bu anlamda kalkınma, toplumun yeteneklerinin istikrarlı bir şekilde artmasına ve içindeki yaşam kalitesinin sürekli iyileştirilmesine olanak tanıyan yapısal dönüşümler,

⁶⁸ S.M. al-Hadithi. 2007. "The Private Sector and the Future of the Iraq Economy: A Vision for the Future of the Iraq Economy".

⁶⁹ S.T. el-Necefi. "Irak Ekonomik Ortamı, (Piyasa Sosyalizmi, Kuşatmadan Sonra Değil Ekonomik Yaklaşımlar) Irak Ekonomisinde ve Arap ve Uluslararası Çevrenin Değişkenleri", s.90.

ekonomik, politik ve sosyal değişimler yaratmak için bağımsız bir ulusal yönetime göre yönlendirilen bilinçli ve kalıcı bir toplumsal süreç anlamına gelmektedir.⁷⁰

Dolayısıyla kalkınma, yapı, kurum ve ilişkilerde yayınlanan dönüşüm sürecine ulaşmak için bireylerin, kurumların ve ekonominin yeteneklerini geliştirmek amacıyla devletin izlediği çaba ve politikaların büyük ölçüde ürünü ve sonucu olarak kabul edilen ve bu politikaların etkili, verimli ve bütünleşik olmasıyla kalkınma sürecinin hızlandığı ve onlara istenenleri kazandırdığı, ancak yakın zamana kadar kalkınma literatürünün insanı kalkınmanın odağı ve hedefi olmaktan dışladığı, kalkınma ve gelişmenin ayırt edici bir özelliğı olarak maddi yapı ve kalkınmaya odaklanan geleneksel görüşün ise kalkınma ve artması olarak ele aldığı bir süreç olarak görülebilir. İnsanın kalkınma ile kastedilen şey olduğunu fark ederek, birçok tarafı insanı hak ettiği lider konuma getirmek için çalışmaya iten en iyi yolları ararken yapılan hatalar nedeniyle bilerek ve istemeden acı çekmiş ve böylece Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, insani gelişme kavramını benimsemiş ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun toplumsal kalkınma sorunlarına artan ilgisi, 1985 yılında evreninde yoksulluk, işsizlik ve marjinalleşme konularını ele alan küresel bir konferans düzenlemiştir.

Daha sonra kalkınmaya sürdürülebilirlik kavramı eklenmiş ve çağdaş küresel ekonomik düşüncenin sürdürülebilir insani kalkınmaya olan ilgisi ve ekonomik ve sosyal meseleyle bağlantıları olan kavramların, göstergelerin, önlemlerin ve devletlerin kristalleşmesi artmış, bu da insani gelişmenin yeni ve çağdaş bir anlayışını geliştirmiştir.⁷¹

Dünya Barışı Fonu tarafından, *Foreign Policy* dergisi ile iş birliğı içinde hazırlanan yeni bir sınıflandırmada, ülkelerin kalkınma performans göstergelerine göre sıralaması yapılmaktadır. Yıllık gösterge, toplu olarak bir bileşen oluşturan (12) alt göstergelere, iç çatışmalar ve toplumun çöküşü de dahil olmak üzere sınıflandırmanın kapsadığı her ülke için yıllık endeksin verdiği derecenin bileşenlerine dayanmaktadır. 2007 sınıflandırmasına göre, Sudan başarısız devletler

⁷⁰ U.A. Rahman. 1982. "Petrol Bürokrasisi ve Kalkınma İkilemi, Arap Yarımadası'nın Petrol Üreten Ülkelerinde Kalkınma Çalışmalarına Giriş", s.20.

⁷¹ UNDP. 1994. Human Development Report, New Dimensions of human Security united Nation, s.4.

listesinin en üstünde yer alırken, ardından Irak ikinci, Norveç ise bu listenin en altında yer almıştır. 2008 yılında Irak'ın konumu, ekonomi, güvenlik ve insan haklarındaki göreceli istikrarın bir sonucu olarak beşinci sıraya düşmüştür.

Tablo 2.11: Barış fonu tarafından 2005-2008 yılları için yayınlanan başarısız devletler sıralamasında Irak endeksinin bileşenleri

Temel Göstergeler	Alt göstergeler	2005	2006	2007	2008
Sosyal Göstergeler	Siyasi baskılar	8	8.9	9	9
	Mülteciler ve yerinden edilmiş kişiler	9.4	8.3	9	9
	Parti sorunları	8.3	9.8	10	9.8
	Göçmenlik	6.3	9.1	9.5	9.3
Ekonomik Göstergeler	Gayri resmi gelişim	8.7	8.7	8.5	8.5
	Ekonomi	8.2	8.2	8	7.8
Siyasi ve askeri göstergeler	Devlet meşruiyeti	8.8	8.5	8	9.4
	Genel hizmetler	8.9	8.3	8.5	8.5
	İnsan hakları	8.2	9.7	9.7	9.6
	Güvenlik	8.4	9.8	9.8	9.8
	Partizan anlaşmazlığı	10	9.7	9.8	9.8
	Dış etki	10	10	10	10
Toplam		103.22	109	111.4	110.6
Listedeki sıralama		4	4	2	5
Alınan verilere dayanarak araştırmacının çalışmalarının tablosu, http://www.fundforpeace.org/web/index.php?option=com-content&task=view&id=99&Itemid=140					

Kalkınma başarısızlığı, Irak'ın bu göstergelerin her biri karşısında elde ettiği yüksek noktaların ortaya koyduğu siyasi, sosyal ve ekonomik sorunların birikmesi ile oluşmuştur. Ancak siyasi değişimden kaynaklanan göstergeler bu bozulma üzerinde daha büyük bir etkiye sahiptir. Genel olarak, Irak ekonomisinin zayıflıkları, petrol politikası, onu geliştirme ve destekleme olanakları da dahil olmak üzere tüm ekonomik politikalarını şu veya bu şekilde etkilemektedir. Iraklılar, kendilerini yaşamlarına ve rolün doğasına yansıyan büyük bir ekonomik sorun mirasının sahibi olarak buldular. Irak ekonomik ortamının gerçekliğinin analiz edilmesinde temel noktaları belirlemek amacıyla, Irak'taki kalkınma sürecini engelleyen en önemli temel noktalar, etkilenebilir ve iki yönde tespit edilebilir; birinci yön Irak ekonomisinin yaşadığı en önemli ekonomik sorunları tartışırken, ikinci yön uluslararası çevrenin Irak'taki kalkınma süreci üzerindeki etkisinin rolüne odaklanmaktadır.

2.3.2.1. Irak'taki Kalkınma Çabalarını Engelleyen Bir Dizi Sorun da Dahil Olmak Üzere İç Kalkınma Sorunları

Kamu sektörünün büyüklüğü ve kaderi olan özelleştirme, ülkelerin gelişmiş ülkelerden ihracat için küresel pazarlar açmak ve genel kalite spesifikasyonlarını (ISO) belirlemek için Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) gibi birçok uluslararası anlaşmada ekonomik çıkarları destekleme arzusu ve bu anlaşmaların uluslararası ekonominin gelişmesindeki rolünü kabul etmemizle birlikte, ülkelerin hammadde kaynağı ve mamul ürünler için bir pazar olarak savaşta kalmaya devam etmeleri ve gelişmekte olan ülkelerin kamu bütçelerinde açık ve borç birikimi ile mücadele içinde kalmaya devam etmeleri nedeniyle olağanüstü ekonomik ve idari öneme sahiptir. Dışışleri, artan işsizlik, zayıf ihracat ve artan ithalatı, ekonomik ve sosyal çevreyi özelleştirmenin gelişmekte olan ülkeler için bir zorunluluk haline geldiği bir dönemde, Paris Kulübü ve Londra Kulübü'nün tanınmış kurallarına uygun olarak, yeniden borçlanma ile planlama sürecine hazırlık olarak ekonomik yapılarıdaki dengesizlikleri gidermek ve verimlilik seviyelerini artırmak için küresel düzeyde sunulan en önemli çözümler olan Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası tarafından belirlenen koşullardan biri tarafından özelleştirmenin olumlu meyveler vermesi için elverişsiz hale gelmektedir. Irak'ta 192 devlet şirketi bulunmaktadır.

Tesisleriyle 500.000 kişiyi istihdam eden tüm bu sektörlerde yaklaşık 500 hükümet ekonomik birimi oluşmuştur. Bunların çoğu tahrip edilmiş veya yağmalanmış, işçiler hala işyerinde ve ilkel üretim araçlarının yanı sıra gizlenmiş işsizlikten muzdarip bir şekilde terk edilmiştir. Devletin Irak ekonomisinde özel sektöre daha fazla olan katkı sağlama eğilimi, seksenli yılların ikinci yarısından itibaren temel özelliklerine başlamış ve devletin rolünü azaltmak için çeşitli iç ve dış faktörlere yeni bir yönle yanıt vermeye başlamasıyla kendini göstermiştir. Kamu sektörü, bürokrasiyi azaltma, aygıtını düzene sokma ve kamu mülkiyetini özel sektöre devretme süreci yoluyla ekonomik reformlar yapmalıdır. Özel sektörün gerçekliğinin ve yeteneklerinin gerçekçi görüşü birçok nedenden dolayı çok önemlidir, bunlardan en önemlisi bu sektörün başlangıçta mevcut olması ve bu nedenle ekonomik sahneden silinememesidir. Nedeni ise ekonomik yaşamın uluslararasılaşmasının ortasında bu sektörün ekonomik faaliyetin lideri olması için artan çağrıdır. Küreselleşmenin artan düşüncesi ve eyleminin yanı sıra altyapı ve finansal restorasyon olgusu da bunu desteklemektedir.⁷²

Irak'taki kalkınma yolunu belirlemek amacıyla ve merkezi olarak yönetilen bir ekonomiden merkezi olmayan bir ekonomiye dönüşme arzusu altında, daha sonra Bakanlar Kurulu ile ilişkili idari oluşumlardan biri olarak Irak Özelleştirme Komisyonu'nun kurulması ve ahlaki bir kişiliğe, mali ve idari bağımsızlığa sahip olan komisyon, sekiz aydan fazla bir süre çalışmalarına devam etmiştir. Daha sonra İbrahim el-Caferi'nin seçilmiş hükümetinde, Bakanlar Kurulu tarafından feshedilmiş ve bu konuda dile getirilen öneme rağmen, çalışmaların yürütülmesinde ve projelerin özel sektöre devredilmesine hazırlanmadaki rolünü sonlandırmıştır. Ulusal Kalkınma Strateji Belgesi'ne (2005-2007) bakıldığında, ulusal ekonominin yeniden yapılandırılması, üretken tabanın ve ekonomik çeşitliliğin genişletilmesi ve kalkınma sürecinin artırılmasında, özel sermayenin her türlü yatırım biçiminde doğrudan yatırımlarına izin verilmesinde özel sektöre daha etkin bir rol verilmesine kademeli olarak geçilmesi yoluyla Irak'ta özel sektörün kademeli olarak fiili dönüşümü arzusu teyit edilmektedir. Ekonominin değişim, fiyatlar ve ticaretin temsil ettiği kısıtlamalardan kurtulması ve Irak'ta devam eden kalkınma süreci için elverişli

⁷² Planlama ve Kalkınma İşbirliği Bakanlığı. 2006. "İstatistik ve Bilgi Teknolojileri Merkez Teşkilatı, Irak'ta Yoksunluk ve Yaşam Standartları Haritası", s.198.

koşullar sağlayan ortamlar yaratarak yabancı yatırımları çekmesine uygun ortam sağlamıştır.

Yukarıda belirtilenlere rağmen, kamu sektörünün sosyal rolü, nakit ve ayni yardımın sağlandığı hala çok önemli bir alandır. Ancak bu programlar kamu dağıtım programına veya emekli maaşlarına kıyasla çok küçüktür. Bu faydaların kullanımına uygunluk, büyük ölçüde kronik olarak savunmasız olması beklenen kişileri hedef alan ihtiyaca göre sınırlı hedefli kategorik kriterlere dayanmaktadır. Bölgedeki benzer sistemlere sahip diğer ülkeler gibi, yardımların büyük bir kısmı nihayetinde en yoksul olmayan insanlara ve ailelere gitmektedir. Terhis ve yeniden istihdam için hükümet programı kapsamında yaklaşık 300 bin terhis edilmiş askeri kişiye toplam 375 milyar Irak dinarı nakit transferi gerçekleştirmiştir. Buna ek olarak, Çalışma ve Sosyal İşler Bakanlığı aylık nakit hibe sağlamaktadır (aile sahipleri de dahil olmak üzere işverenler de dahil olmak üzere acizler için aile yardımı). 2004 yılında yaklaşık 113 bin aile, muhafazakar tahminler ise muhtaç aile sayısının 850 bini aştığını, öte yandan ailenin büyüklüğüne bakılmaksızın aylık toplu bir meblağ sağlandığını gösterirken, özellikle yetimhaneler, engelliler için enstitüler, kooperatif atölyesi ve yaşlılar için evler de dahil olmak üzere Çalışma ve Sosyal İşler Bakanlığı tarafından yönetilen (130) kurumlar aracılığıyla sadece yaklaşık 6300 özel kişiye ayni yardım sağlanmaktadır.

Güvenlik kaybının gelişimsel etkisi: ABD'nin Nisan 2003'te Irak'ı işgalini takip eden aşama, devlet kurumlarının işlerini normal bir şekilde yürütememesi, yeni otoritenin zayıflığı ve silahlı terörist grupların ülkedeki kaosu artırmasına izin veren güvenlik hizmetlerinin etkisizliği ile karakterize edildi. Şiddetin yayılmasının ardındaki tehlike, insanlar ekonomik koşullarında gerçek bir iyileşme görmezlerse daha da büyüyecektir.⁷³

Birçok analist, ülkenin doğal kaynaklara bağımlılığının, Irak'taki petrol kâr varlığının terörizmde ısrar etme olasılıklarını artırdığı ve isyancılara tüm gelirlerini etkilemek için daha büyük bir yetenek verdiği için alışılmış olanların ömrünü ve

⁷³ D. Mikian. A. Al-Ariq. 2007. "Stratejik Değerlendirme", s.31.

potansiyellerini artırabileceğine inanmaktadır. Belki de durum Sierra Leone'deki ve hem Angola hem de Al-Konoum'daki Pipe Grini'ye benziyor.⁷⁴

Yabancı sermayeyi ve teknolojiyi çekmek için en önemli faktörler, ülkede istikrarlı siyasi ve ekonomik koşulların sağlanmasını gerektiren uygun yatırım ortamını sağlamaktır. Çünkü krizler ve güvenlik kaosu meydana geldiğinde yabancı sermaye hızla kaçar ve bu nedenle güvenlik istikrarı, yatırımın en önemli belirleyicilerinden biridir. Güvenlik durumu ekonomiyi aşağıdakiler de dahil olmak üzere çeşitli şekillerde etkiler:

- Üretim maliyetlerini yükseltir ve yeniden inşa kaynaklarını verimsiz faaliyetlere dönüştürür. Güvenlik hizmetlerinin yüksek maliyetinin ortaya çıkması, bu hizmetler için ayrılan bütçenin büyük bir kısmının güvenlik operasyonlarına aktarılmasına yol açmıştır. Güvenlik hizmetleri bütçesi 2004 yılında 4.953 milyar dolar mali tahsisat almış ve bu sektördeki artan miktarlar diğer sektörlerin bütçesinin azaltılmasıyla tasarruf edilmiştir.
- Mevcut yabancı şirketlerin ve sivil toplum kuruluşlarının Irak'tan ayrılmasına ve gerekli yabancı yatırımcıları tekrardan ikna etmelerine, mevcut üretim kapasitelerinin rehabilitasyonunu engelleyen ve yeni ortaya çıkanları yok eden yeniden yapılanma risklerine katılmalarına izin vermek için yeniden yapılanma çabalarına olumsuz etkisi olmuştur.

Çalışanların maaşlarında önemli bir artış sağlanarak, bir milyondan fazla çalışanın ve bir milyon emeklinin yaşam koşulları iyileştirilmiştir. Para biriminin değiştirilmesi ve devamında yeni standartların getirilmesi ile temsil edilen finansal sistemin reformunun yanı sıra, sosyal sermayenin kaybı, bankacılık sektörü biçiminde ve devlet kurma faaliyetlerinin üstün yükleri ile yaşam kalitesinin bozulmasına yol açmaktadır.

2.3.2.2. Dış Gelişim Sorunları

Bu sektör, ticaret sisteminin özgürlüğünün Irak'ta fiyatlandırma sisteminin reforme edilmesinde ana unsur haline gelmesi ve hükümetin (2003-2004) ticaret politikasını

⁷⁴ R. James. 2005. "Paradigm in Distress?", s.4-49.

benimsediği, malların karşısındaki sınır engellerini kaldırdığı, yeniden yapılanma amacıyla %5 oranında birleşik bir vergi uyguladığı ve döviz piyasalarının serbestleştirilmesi nedeniyle radikal bir dönüşüme tanık olmuştur. Büyüme ve istihdam yaratma üzerindeki olumlu etkilerini elde etmek, doğrudan ve dolaylı olabilir. Çünkü hizmet ticareti büyük bir emek talebine yol açabilir ve mal ticareti özgürlüğü, Iraklı üreticiler için girdilerin ve üretken malların fiyatlarının düşük bir seviyede tutulmasına katkıda bulunur. Ayrıca üretim büyümesini teşvik etmeye ve ithal edilen malların yerel olarak üretilen mallar için rekabeti ile ilgili sorunların azaltılmasına, ticarete konu mallar için petrol dışı sektörü taşıması gereken çeşitlendirilmiş bir ekonominin yeniden inşasına da katkıda bulunur. Hafif bir vergi yükü, üretken mallar ve ana girdiler üzerindeki mahsulden kolayca kurtulabilmek, ithal ederken Irak toplumunun en önemli ticari yönünü temsil etmektedir.

Çağdaş dönemde, toplumun üyeleri için yaşam ve temel malların sağlanmasında temsil edilen sosyal amaçlar için önemi artmıştır. Bu ihtiyaçları karşılamak için sınırlı yerel üretim nedeniyle, Irak devletini ülkenin yabancı büyük kısmını ithal etmeye davet etti. Irak'taki ticari faaliyet hacminin büyük miktarları ve son yıllarda gayri safi milli hasılanın % 70'inden daha fazlasına ulaştığı için elde edilen gayri safi milli hasıla yüksek yüzdelere ulaştı. Bu istisnai olgu, Irak ekonomisinin geleceği üzerinde olumsuz ve çok önemli etkilere sahiptir. Tüketici alanlarındaki kaynaklarının tükenmesi, bu fenomen sırasında Irak ekonomisindeki zayıf performans seviyeleri ve faaliyetlerinin çeşitliliğindeki bir kusur nedeniyle ülkelerdeki ekonomik faaliyetlerin yapısında büyük bir dengesizliği temsil ettiği gerçeğini barındırmaktadır. Bu nedenle altyapı ve finansal restorasyon gerçeğinin ele alınmasına ciddi dikkat gösterilmelidir. Başarılı bir strateji benimseyerek, öngörülebilir ve uzun vadede üstesinden gelmek için planlar geliştirilmelidir.⁷⁵

2.3.2.3. Uluslararası Finansın Etkisi Altında Gelişme

Irak ile uluslararası toplum arasında ortak bir vizyonu ve karşılıklı taahhütleri temsil eden Uluslararası İlkeler Sözleşmesi belgesinde, siyasi, ekonomik, güvenlik ve sosyal durumlara değinilmiştir. Belgede, ayrıca Irak'ın orta vadede finansal

⁷⁵ U.A. Rahman. 1982. "Petrol Bürokrasisi ve Kalkınma İkilemi, Arap Yarımadası'nın Petrol Üreten Ülkelerinde Kalkınma Çalışmalarına Giriş", s.73.

kaynaklara olan ihtiyacına değinilmiştir. Bu belge aracılığıyla Irak ekonomisini odaklanmış, yönlendirilmiş bir sistemden serbest piyasa sistemine taşıyacak kapsamlı bir kalkınma planı oluşturmak istenmektedir. Sosyal koruma, savaş harcamaları, yatırım harcamaları, acil durumlar, kurumları ve hedefleri içeren ortak kontrolün eklerinde ifade edilir. 2011 yılı sonuna kadar iddialı ve çok yönlü etkili bir kalkınma projesi olarak adlandırılan projenin başarıya ulaşması için sorunları ve aşağıdaki finansal gerçeklerin ışığında çözümleyici olarak ilerleyerek, başarmakta yatmaktadır: 2007 yılında 14,61 milyar dolar olarak tahmin edilen yatırım harcamaları, 18,68 milyar dolara ulaşmış, yardım miktarlarında ve uluslararası toplumun taahhütlerinde kademeli bir mali düşüşe neden olmuştur. Gerçekleşen yardım, 2007 yılında 5,37 milyar dolar tutarındadır ve sadece 2011 yılında 0,02 milyar dolara ulaşmaktadır. Irak, merkezi olmayan bir sisteme doğru kaymaya ve federalizmin kurulmasına tanık olurken, belge, Irak sömürge grubunun üyelerini yalnızca Bağdat'ta temsil eden Bağdat grubu tarafından temsil edilen merkezi kontrolü içeriyordu.

Plan, iddialı ekonomik planlarda rastlantısal olarak yer almakta olup, özel bankaları dahil etmenin veya onları atama ve hibe vermeye zorlamanın mümkün olmadığı bir zamanda devlet bankaları ve özel bankalar aracılığıyla finansman projelerinin seviyesinin yükseltilmesini içermektedir. Belge, ekonomik kalkınmanın yollarını genel anlamda tüm olasılıklara açık ve hatta uygun bir ortam yaratmak, iddialı bir plan hazırlamak gibi bu genelleme ışığında potansiyellerini belirlemek için tartışmaktadır. Bu yüzden operasyonel gerçeklere atıfta bulunmamakta, aksine ekonomik reformun uygulanmasına yönelik çalışmalar hazırlamak için anlaşılmakta ve ortaya çıkmaktadır. Bu, müşterek önleme ile ilgili ekler bağlamında ve 2007-2011 dönemi kapsayan orta vadede açıkça görülmektedir. Yapılan genellemelerin aksine, belgenin ekonominin yapısal reformuna ilişkin maddeler dışında prosedürel nitelikte olan devlet sübvansiyonlarının kaldırılması, projelerin finansmanının durdurulması politikalarının tercihlerine atıfta bulunduğunu ve bu nedenle genellemelerin uluslararası toplumun Irak'a karşı yükümlülüklerini temsil ettiğini, usule ilişkin ve ayrıntılı konuların ise Irak'ın uluslararası topluma karşı genel yükümlülüklerini, bu verilere ilişkin olarak ortaya koyduğunu görüyoruz. Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi (ICCPR) belgesinin, Irak'ın uluslararası topluma karşı yükümlülüklerini, uluslararası toplumun Irak'a sağlaması gerekenden daha fazla

durum içerdığını, çünkü belgenin görünüşte yazıldığını, tercüme edildiğini ve bunun uzmanlar için açık olduğunu iyi niyetle yürütürsek, kalkınma planları ile mevcut finansal yetenekler arasında bir ayırım içerdığını belirtebiliriz.⁷⁶

2.3.3. Irak ve Ham Petrol Piyasası

Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) 2019 yılı yıllık istatistik bültenine göre, petrol rezervlerinin yaklaşık %10'una denk gelen 145,02 milyar varil rezervli küresel ham petrol, Ortak Organizasyonlar Veri Girişimi (Joint Organizations Data Initiative) verilerine göre, Körfez Savaşı ve 2001 yılında Irak'ın işgali sırasında ülkedeki petrol üretiminde azalma sağlayan günlük ortalama 4,62 milyon varil üretimle her iki kategoride de dünyada dördüncü sırada yer almaktadır.

OPEC rezervlerinin %12,2'si Irak'a aittir ve gayri safi milli hasılasının çoğunu petrolden elde etmektedir. Sanayide büyük bir üretici olarak, ülkenin gelirleri her yıl çarpıcı bir şekilde artmaktadır. Üretimdeki kesintiler veya fiyatlardaki dalgalanmalar onu benzer şekilde etkilediği gibi, öte yandan Irak'ın petrol fiyatları üzerindeki etkisi de oldukça açıktır. Ülkenin petrolünün yaklaşık %90'ı karadaki sahalardan gelirken, bu sahaların limanlara yakınlığı ekonomik ve lojistik avantajlar sunmaktadır. Benzer şekilde, üretimin %90'ı Irak'tadır. Üretimin geri kalan %10'u merkezi hükümet tarafından kontrol edilirken, Kürdistan Bölgesel Yönetimi (KBY) tarafından, zaman zaman bölgesel dengesizlikler tarafından kesintiye uğrayan üretim miktarındaki kaçınılmaz bir tutarsızlıkla sağlanmaktadır.

API'nin çekiciliği yüksektir ve Irak petrolünün üretilen diğer yağlara kıyasla düşük kükürt içeriği, Irak'ın petrolden daha fazla tüketilen ve yerel olarak ihraç edilen petrol türevleri üretimi ile önemli bir yer tutmaktadır. 2017 yılında Irak'ın denizden ham petrol ihracatı ortalama %3,8 milyon varil/gün olarak gerçekleşirken, bu ihracatın çoğu Asya pazarına gitmektedir (ABD'nin payı toplam ihracat içerisindedir).

2.3.3.1. Kuzey Bölgesi (petrol piyasasını etkileyen siyasi sorunlar)

Irak'ın kuzey bölgesi Türkiye, Suriye ve İran gibi ülkelerle çevrilidir. Bu komşu ülkeler kuzeyin dış politikasının şekillenmesinde önemli bir rol oynadıkları gibi,

⁷⁶ R. Al-Issawi ve M. Yaghaneh. 2006. "Middle East Oil Economics", s.54.

Kuzey Irak'ın kendi tarafında iki bölünmüş devlet vardır; biri Irak merkezi hükümeti, diğeri ise Kürdistan Bölgesel Yönetimidir. Her iki hükümetin de farklı başkentleri bulunmaktadır. Irak Bağdat Hükümeti Başkent Erbil, Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin başkentidir. Bu nedenle Türkiye, Suriye ve İran ile karadan ham petrol ticareti oldukça hassastır. Başka bir deyişle, Irak'ın kuzey kesimi petrol ve gazın taşınması için önemli bir yerdir. Bu durum, Irak'ın petrol ihracatına daha fazla önem veren Balkanlar ve Avrupa ülkeleri için de önemli bir konudur. Taşıma süreci, petrol boru hatları ve anlaşmaları ile mümkün olmaktadır. Ancak ulaşım sürecinde iç ve dış sorunlar ortaya çıkma ihtimali oldukça yüksektir.

Bir örnek, Türkiye ile Irak arasında 1973 yılında imzalanan Kerkük-Ceyhan petrol boru hattı projesidir. Kamulaştırma, Irak ile Türkiye arasında imzalanan anlaşmanın yanı sıra imzalanan önemli bir ikili petrol anlaşmasıdır. Ağustos 1973'te Kerkük-Ceyhan boru hattının inşası projesi Ağustos 1973'te tamamlanmıştır. Ancak, Temmuz 2015'te, bu durumdan sorumlu olduğu bildirilen terör örgütü PKK, Kerkük-Ceyhan petrol boru hattına saldırı düzenlemiştir. Bu saldırı aslında PKK ile Türk makamları tarafından durdurulmuş ve 2013 yılında başlayan ateşkes bozulmuş olsa da boru hattı hızla onarılmış, Türkiye Cumhuriyeti Kürdistan Bölgesel Yönetimi tarafından sabotajla karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca ABD'nin Irak'ı işgalinin Irak petrol endüstrisi üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Başta Kerkük olmak üzere tartışılan bölgelerin durumu, Kürdistan Bölgesel Yönetimi ve merkez ile görüşülmüş, iki hükümet arasında önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir.

2.3.3.2. Irak Petrolünün Paylaşımı ve Bölgeye Yansımaları

Petrol, son zamanlarda ulusal sınırları aşan ve bölge ülkelerinin bir parçası olan Orta Doğu'da, iç gelişmelerine ve birbirleriyle ilişkilerine ek olarak, uluslararası orduda kullanılmakta ve siyasi gerilimlerin merkez üssü olan bir fenomen olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanlık tarihinde iz bırakan bu gelişmelerin hiçbirisi petrol sorunlarının ulaştığı ölçüde geniş kitleleri etkilememiştir. Tarihin herhangi bir noktasında herhangi bir olgu, kitlelerin yaşamları üzerinde ciddi, kalıcı ve belirleyici etkileri olmayan petrolden kaynaklanan gelişmelere kadar etkili olmamıştır. Petrol kendi başına ele alındığında, varlığı yüzyıllardır bilinmektedir. İnsan yaşamında bir yerin, önemsiz derecede küçük de olsa belirli bir yeri vardır. Bilinen kaynaklara göre

mevcut yeraltı konumu ile ölçüldüğünde, yerli Amerikalılar petrolü ilaç olarak kullanmanın yanı sıra uzun yıllar boyunca kullanmış ve aynı zamanda yangınlar için hammadde olarak kullanmışlardır. Petrol, bugün hayatımızda oynadığı rolü ile Ortadoğu'nun petroldeki yerini kazanmasını sağlamıştır. Uluslararası ilişkiler alanında önemli bir gerilim yuvası haline gelmesi, IX. yüzyılın sonuna kadar petrol üretimi üzerine yapılan çalışma süreci sonucunda endüstriyel/teknolojik ilerlemenin ve sömürgeci politikaların temel aldığı karmaşık bir duruma neden olmuştur. Başta Amerikan şirketleri tarafından kontrol edilen kıta Amerika'sında (ABD, Meksika ve Venezüella gibi) ve aynı dönemde Batı Hint Adaları ve Burma gibi bölgelerde, Sanayi Devrimi sonrası Avrupa'da hızla artan enerji ihtiyacı, artan tüketim ve sanayileşmiş ülkelerin petrolün baskın kullanıcıları olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁷⁷

Dolayısıyla petrol bazlı ticaret, ABD merkezli şirketler ile kurulan Amerikan ve Avrupa ülkeleri arasında bu konuda gerekli üretim ve işleme kapasitelerini artıracaktır XX. yüzyılın başında sürdürülen ve geliştirilen hem kullanım hem de üretim alanlarında yeni teknolojiler tanıtıldı. Tanıtımlar küresel petrol üretimini daha da artıracak ve petrolün daha da önemli olacağını gösterdi. Bundan böyle Ortadoğu bölgesi, petrol ve doğal gaz kaynaklarının %65'ini oluşturmaktadır. Dünya üzerinde bu alanların yaklaşık %11'i Irak topraklarındadır İşgalinden bu yana üretim potansiyeline tam olarak ulaşmamış olmasına rağmen, petrol rezervleriyle dünyanın en büyük üçüncü şirketidir. Irak Savaşı, ABD ve müttefikleri için hayati öneme sahiptir. Bu savaş dünyanın enerji kaynaklarını riske atmış ve savaş sırasında ve sonrasında dünya pazarlarına taşımıştır. Küresel petrol ve doğal gaz fiyatları 30 dolardan 75 dolara yükselmiş, Irak düzeyinde, üretim 2002 yılı üretim seviyesine düşmüştür. Savaştan önce, 2006 yılında günde 2,2 milyon varil (bpd) olan üretim, savaş öncesi döneme de ayak uyduramadı ve 2,13 milyon varil olarak gerçekleşti.⁷⁸

⁷⁷ A. Kahraman. 2008. "Irak'ın Geçmişi, Bugünü ve Geleceği Üzerine Muhtemel Senaryolar".

⁷⁸ M. Aydın. A.N. Özcan. N. Kaptanoğlu. 2007. "Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak'ın Geleceği ve Türkiye".

3. IRAK'TA PETROL SAHALARININ COĞRAFİ DAĞILIMI

Petrol, Irak ekonomisini desteklemede etkili ve temel bir rol oynayan en önemli maden kaynaklarından biridir. Özellikle 2003'ten sonra Irak ekonomisi, ABD'nin Irak'ı işgalinden sonra yaşanan yağmalama ve talan nedeniyle çoğu altyapı projeleri ve büyük fabrikaların üretimini durdurduğu için petrol ihracatına dayanmaktadır. Bu nedenle, bu kaynağa özellikle yönetim, yatırım ve tamamen kullanım açısından özel bir ilgi göstermek gerekmektedir. Bugün petrol sözleşmeleri, bu kaynakların kullanımı ve yatırımı için bir mekanizma olarak kabul edilmekte ve Irak'ın bölgesel ülkelerle özellikle komşu ülkelerle rekabet edebilme yeteneği zayıf olduğundan dolayı bu sözleşmelerde birçok yasal sorun ortaya çıkabilmektedir. Bu sorunlar özellikle sınır ötesi veya ortak olarak bilinen petrol sahalarının kullanımı, yönetimi ve geliştirilmesi ile ilgilidir. Bu durum, petrol sahalarının getirileri ve sınırlarının belirlenmesi ile ilgili anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına neden olabilir. Böylece anlaşmazlık siyasi bir anlaşmazlıkla yakından ilgilidir veya ekonomik ve yasal bir anlaşmazlık da olabilir. Bu durum bugün Irak devletinin özellikle 1991'den bu yana devam eden güvenlik olayları ile meşgul olması nedeniyle ortaya çıkmaktadır.

3.1. Irak'taki Petrol Rezervlerinin Dağıtımı

Irak, petrol yataklarının varlığına göre üç petrol bölgesine ayrılabilir:

a. İlk petrol bölgesi, gerçek üretim ve doğrulanmış rezervleri içeren bir bölgeyi kapsar ve dikey bir sektör şeklinde kuzeybatıya doğru genişler, güneydoğuda Musul bölgesinde daralır. Fırat Nehri boyunca yaklaşık 100 km genişliğinde uzanır ve Basra Körfezi'ndeki bölgesel sularda yer alır. Bölge, neredeyse tüm dalgalı arazileri ve çölün doğu yarısını kapsar. Ayrıca, Orta ve Güney Irak'taki bölgesel sularda yer alan doğal gaz kaynakları da bu bölgeye dahildir. Irak, Arap Kalkanı ve İran Plakası arasında özel bir yapısal oluşumda yer almaktadır. Bu bölge, büyük ve zengin bir tortul havza bulunmasından dolayı, devasa yapılar ve petrol sahaları oluşturmak için uygun jeolojik faktörlere sahiptir.

Bölge, mevcut tüm üretim sahalarını içeren ve petrol bölgeleri arasında birinci sırada yer alan bölgedir. Ayrıca bu bölge, Fırat Nehri'nin doğusundaki Kerkük ve Bai

Hassan, batısındaki Ain Zalah, Batma ve Qayyarah sahalarını, güneydeki Zubair ve Rumaila sahaları da kapsamaktadır. Diğer keşfedilen jeolojik oluşumlar da petrol varlığına sahip olmasından dolayı, teknik ve ekonomik olarak kullanılabilir. Bu bölgeler, doğrulanmış rezervlere sahip bölgelerdir. Özellikle bölgesel sularda yer alan güney bölgeleri, Ramaila, Lehais, Rutba, Nahr Umr, Halafaya ve Zurbkan ülkenin en verimli petrol bölgelerindendir. Bu bölgeler, özellikle bölgesel sulardaki jeolojik oluşumlar, İran ve Kuveyt'teki komşu bölgelerle benzer jeolojik tarihe sahiptir. Ülkenin en verimli petrol bölgeleri arasında yer alan bu bölge, ülkenin en zengin petrol kaynaklarına sahiptir. Özellikle güneydeki bölgesel sularda yer alan doğal gaz kaynakları da dahil olmak üzere ülkenin ekonomisi için önemli bir kaynak sağlamaktadır.⁷⁹

b. İkinci petrol bölgesi, olası rezervlerin bulunduğu bir bölgedir ve iki ayrı alandan oluşur. Bu alanlar, doğrulanmış ve olası rezervler arasındaki geçiş bölgeleri olarak kabul edilir. İlk alan, doğu kesiminde yer alan yüksek ve yarı yüksek dağlar ile aralarındaki geçiş bölgesinde bulunan doğu kısmıyla sınırlıdır. Bu bölge, düzenli bir dikdörtgen şeklinde yaklaşık 70 km genişliğinde ve kubbelerin hakim olduğu jeolojik oluşumlara sahiptir. İkinci alan, yarı yüksek dağlık ve batı düzlüğünün bazı bölümlerini (Cezire arazisi, düzlük kesimleri ve Dabdeba bölgesi) kapsar. Ayrıca, bu alan, çölün kalan doğu yarısı ve tortul havzanın alt kısımlarını da içerir. Bu bölgeler farklı jeolojik oluşumlara sahip olup doğu kesiminde kubbeler, batı kesiminde kırıklar hakimdir. Ayrıca, bu alanların alt kısımlarında tabakalar bulunmaktadır. Bu jeolojik oluşumlar arasında Kalat, Anjanah, Balkhana, Demir Dag ve Qara Jogh gibi oluşumlar bulunmaktadır. İkinci alanda, Mukhul, Fallujah, Kifl ve Samawa gibi oluşumlar da bulunmaktadır. Bu jeolojik yapılar, yüzeydeki toprağın kalitesi ve kaya tabakalarının niteliği ile ilgilidir ve sıvı kaynakların (su ve petrol) depolanabilme kapasitesini etkileyebilir. Bu, özellikle çökelme kayaçları gözenekliyse veya farklı kaynaklara sahipse mümkündür.

c. Üçüncü petrol bölgesi, potansiyel rezervleri içeren bir bölgedir. Bu, henüz geliştirilmemiş veya sondaj atılmamış kaynaklardan beklenen petrol miktarını ifade eder. Coğrafi yapısı, çökelti kayaçlarının niteliği ve oluşum tarihi gibi faktörlere

⁷⁹ M.A. Al-Sammak. 1981. "Irak Petrolü", s.12.

dayanarak, jeologlar bu kaynakların petrol içerebileceğini düşünürler. Bu nedenle, uzmanlar Irak'ın olası rezervlerinin 220 milyar varilden fazla olduğunu düşünmektedirler.

Bu bölge, alan ve varlık açısından öncekine benzer ve iki ayrı alana yayılır. Bunlardan biri, Irak'ın kuzeydoğusunda yer alır ve ikinci bölgenin doğu kesimine paraleldir. Diğeri ise Fırat Nehri'nin batısında, Suriye, Ürdün ve Suudi Arabistan sınırlarına kadar uzanır. Bu, petrol üretimi yapılan ve yapılmayan yerler hakkında genel bir bakış sunar, Harita 2.1'de gösterilmektedir. Sahalara ev sahipliği yapan arazinin özellikle güney kesimleri, düzlüklerde yer alır ve Dicle, Fırat ve Karun nehirlerinden gelen tekrarlayan tortularla kaplıdır. Bu alanlar, genellikle tektonik hareketlerden daha az etkilenmektedirler. Çünkü bu alanların altında sert Cezire platosu kayalar uzanır. Bu nedenle, bu havzadaki saha yapıları, genellikle kuzeyden güneye doğru hafif bir kuzeybatı-güneydoğu eğiminde uzanır ve jeolojik yapılarına göre adlandırılırlar. Herhangi bir saha adı, yüzey bölgesini ve aynı zamanda yer altındaki oluşumları ifade eder.⁸⁰

⁸⁰ M.A. Al-Sammak. N.D. Al-Aqili. A.M. Amin. 1982. a.g.e., s.264, 1982.

Harita 3.1: Irak'taki Büyük Petrol Sahalarının Coğrafi Dağılımı

Kaynak: Iraq Petroleum Geology Newfield Exploration Company Tulsa, OK, ABD, 2003, sayfa 4'e dayanarak araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

3.2. Petrol Sahalarının Coğrafi Dağılımı

Petrol havzaları, genel görünümde coğrafya ve jeoloji açısından benzerlik gösteren alanlardır. Bazı bölgelerinde belirgin çeşitlilik olsa da genellikle birçok petrol sahasını içerir ve mevcut üretim merkezlerini oluşturur. Bu nedenle, genellikle aynı türden bir dizi birikim ya da tek bir birikimden oluşan bir havuz grubu veya tek bir

havuz olarak bilinen petrol sahalarını içerirler. Gaz ve petrolün biriktirilmesi için dört temel unsurdan oluşan bir ortamın varlığı gereklidir ve bu unsurların varlığı bir petrol havuzunun oluşmasına neden olur. Bu unsurlar:⁸¹

a. Petrol kaynaklarını tutacak olan kayalar, petrol rezervlerini içermesi için özelleşmiş kayalar olan rezervuar kayaları olarak bilinir ve bunlar petrolün hareket edebilmesi için geçirgen olmalıdır.

b. Rezervuar kayaları, petrolün yüzeye kaçmasını önlemek için, impermeable (geçirmez) bir kaya tabakası olan kaya örtüsü altında bulunmalıdır. Kaya örtüsü, petrolün yüzeye kaçmasını engelleyecek kadar geçirmez olmalıdır.

c. Rezervuar kayaları ve kaya örtüsü, petrolün su basıncı altında hareket etmesini engelleyen bir tuzak oluşturmalıdır, böylece petrol birikir ve depolanır.

d. Petrol havuzlarını besleyen organik madde açısından zengin kayaların varlığı gerekir. Bu kayalar, petrolün oluşması için gerekli olan organik maddeleri sağlarlar.

Petrol sahalarının dağılım bölgeleri iki havza olarak ayrılmıştır: biri kuzeyde, diğeri güneyde yer almaktadır.

3.2.1. Kuzey Havzasındaki Sahalar

Bu saharlar, Irak'ın kuzey yarısında yer almakta ve Irak-Suriye sınırında Kerkük yakınlarında yer alan Qaratshuq Dağı'nın batısına kadar uzanmaktadır. Irak ve Suriye arasında ortak petrol sahası olan Suriye sahası da kuzey havzasında bulunmaktadır. Bu saha, kubbeli bir yapıya sahiptir ve ortalama derinliği yaklaşık 1800 metre olarak tahmin edilmektedir. Bu sahada geliştirme kuyularının kazımına başlandı ve Suriye sahasının yanı sıra Ayn Zalah ve Batma sahalarının kuzeybatı ve batı uzantıları, iki ülke arasındaki sınır boyunca uzanmaktadır. Dicle Nehri'nin doğusunda, İran-Irak sınırında, iki petrol sahası bulunmaktadır: Birincisi, Khanah petrol sahası bilinen sahadır. Irak-Iran sınırının güneydoğusunda, Diyala vilayetinin Khanqin şehrinin yaklaşık 40 km güneydoğusunda ve Bağdat'ın kuzeyinde yaklaşık 144 km uzaklıkta yer almaktadır. Bu saha, kubbeli bir yapıya sahip olup, yaklaşık 13 km uzunluğunda,

⁸¹ M.A. Al-Sammak. N.D. Al-Aqili. A.M. Amin. 1982. "Maden Kaynakları Coğrafyası (Irak ve Arap Dünyası)", s.235-245.

2.6 km genişliğindedir ve 1923 yılında keşfedilmiştir. İkinci saha olan Jassurkh petrol sahası ise Khanah sahasının yaklaşık 72 km kuzeyinde yer almaktadır. Bu saha da kubbeli bir yapıya sahip olup, yaklaşık 6.4 km uzunluğunda ve 1.6 km genişliğindedir. Bu iki saha, Irak ve İran arasındaki sınırda yer almaktadır ve Khanah petrol sahası, Abadan olarak da bilinen Abadan Nehri'ni ayıran bölüm olarak iki bölüme ayrılmıştır. İran'da Shah ismiyle bilinen kısım ise şu anda Shahpur petrol sahası olarak bilinmektedir. Bu bölge, İngiliz-Pers petrol şirketinin (Anglo Persian) bir lisansı kapsamındaydı, ancak 1913'te İran ve Türkiye sınırının değiştirilmesi sonrasında Irak'ın mevcut sınırları içinde kaldı. Bu bölgenin yaklaşık alanı 1080 km'dir.⁸²

Irak'ta, Suudi Arabistan'dan sonra, yaklaşık 73 milyar varil petrol rezervi bulunmaktadır. Ancak, ülkedeki petrol üretiminde engel teşkil eden faktörler arasında yüksek kumlu tabakalar ve aynı zamanda petrol yataklarının yer altındaki çatlağa yerleşmesi nedeniyle petrol çıkarma maliyetleri yüksektir. Ayrıca, Irak'ta yeraltı su kaynaklarının varlığı, petrolün çıkarılması için önemli bir engel teşkil etmektedir. Irak'ın sahip olduğu petrol rezervleri içinde, toprak altındaki petrol yataklarının varlığı, özellikle de Basra Körfezi'ndeki petrol yatakları nedeniyle önemlidir. Ancak, Irak'ın sahip olduğu petrol rezervleri, Suudi Arabistan'ın sahip olduğu petrol rezervlerinin yanında çok küçük kalır.⁸³ Petrol sahalarının çoğunun Kretase Dönemi'ne ait olduğu ve orta çağ dönemlerinin en fazla yer hareketlerine maruz kalan dönem olduğu bilinmektedir. 2018 yılında bu dört sahadan günlük olarak 178 bin varil petrol üretildiği belirtilmektedir.⁸⁴

1980 yılına kadar devam eden anlaşmazlıkların çözülmesinden sonra Irak, petrol ve doğal gaz faaliyetleri dönemine girdi. Irak Ulusal Petrol Şirketi olan INOC, 1964 yılında kuruldu ve yabancı petrol şirketlerinin hizmetleriyle yoğun petrol arama programı başlattı. Bu programın sonucunda, 1970'lerde önemli alanlar keşfedildi, bunlar arasında 1973'te Ghab Çernah, 1975'te Halfeiyah, 1976'da Batı Bağdat, 1977'de Mejanun gibi alanlar yer almaktadır. 9 yıl içinde yeni rezervlerden 45 milyar varil eklenirken, 1990 yılına gelindiğinde toplam rezervler 100 milyar varilin üzerine

⁸² J.M. Al-Khalaf. 1961. Irak Coğrafyası, s.282.

⁸³ M. Abdullah. 2003. a.g.e., 2003.

⁸⁴ H. Burjass. M. Al-Majdoub. 2000. "Arap Petrolü Üzerindeki Uluslararası Çatışma", s.19.

çıktı. Irak'ın üretimi 1972 yılında günlük 1,5 milyon varilken, yaklaşık 3,5 milyon varile ulaştı ve 1979'da yıllık %12'den fazla bir büyüme göstererek etkileyici bir büyüme trendi yakaladı. Bu durum, kuzey Rumaila sahası yatırımı, Zubair ve Rumaila sahalarının üretim kapasitelerinin genişletilmesi, Maysan'daki Fakka Dağı projesi, Yabzorcan ve Abi Garab sahalarının geliştirilmesi ve Bakr limanı projesi gibi milli yatırım projeleri sayesinde gerçekleşti. Bu sahaların keşfinin gerçekleştiği süre boyunca, petrol fiyatları 10 katına kadar yükseldi (1973-1979) ve Irak, 1979 yılında 40 milyar dolarlık döviz rezervleri ile petrol fazlası elde etti. Ulusal Petrol Şirketi, devasa sahaların keşfinin ardından üretim kapasitesini 5,5 milyon varile/yıl çıkarmak için büyük hedefler belirledi. Ancak, Birinci Körfez Savaşı'nın yeni bir dönemde başlaması ve ülkenin umut verici bir ekonomik büyüme döneminde olan yeni bir sözleşmeyle denk gelmesi, hükümetin altyapı projelerine ve üretim sektörlerine harcama yapmasını sağlayan büyük petrol gelirleri elde etmesine rağmen, Irak'ın petrol ihracatının azalmasına neden oldu.⁸⁵

Şu anda bilinen 71 sahadan sadece 24'ü kullanılmakta ve devasa sahalardan 10'u henüz kullanılmamaktadır. Şu anda Irak'ta üretilen petrol sahaları, ulusal petrol şirketleri için ayrılmış 27 saha ve üretim alanları yakınındaki 25 saha ile sınırlıdır. Keşfedilmiş ancak kullanılmayan sahaların sayısı 26'dır ve keşfedilmemiş keşif alanlarının sayısı 65'tir.⁸⁶ Kuzey petrol sahaları arasında Bay Karkar, Kirkuk, Bay Hassan ve Khabbaz sahaları da yer alır, bu sahaların hepsi Millileştirme İlçesi'nde yer almaktadır. Ninova ilinde, Neft Zala'nın yanı sıra dağlık bir bölgede yer alan Batma sahası, Suriye sınırına yakın olan Safiyah sahası ve Ninova'nın Qayyarah sahası da yer almaktadır. Kuzey sahaları arasında, Salaheddin ilinde yer alan Tikrit, Ajeel ve Balad sahaları da bulunmaktadır. Ayrıca, Dhi Qar ilinde Neftkhana sahası bulunmaktadır.⁸⁷

Tablo 3.1: 2017 yılında kuzey ve orta bölgedeki petrol rezervlerinin coğrafi dağılımı

İsim	Bölge	Varil / Rezerv
Kerkük Sahası	Kerkük	10 milyar

⁸⁵ Al-Zubaidi, Hassan; Latif, Kazem, (2007), "Irak Petrolü ve Irak ve Bölgedeki Petrol Politikası ve Petrol İşletmeleri.

⁸⁶ A.R. Naji. M. Al-Azirj. H. Abda. 2009. "Irak Petrol Endüstrisi".

⁸⁷ A. Salem. 2007. "Irak Petrolü".

İsim	Bölge	Varil / Rezerv
Bay Hassan Sahası	Kerkük	7 milyar
Cembur Sahası	Kerkük	7 milyar
Habaz Sahası	Kerkük	2 milyar
Doğu Bağdat Sahası	Bağdat - Selahaddin	11 milyar
Mansuriyah Sahası	Diyala	7 milyar

Kaynak: Irak Petrol Bakanlığı verilerine dayalı olarak yayınlanan bilgiler, s. 2.

Irak'ın Kuzey bölgesi, önemli doğal kaynaklara sahip olması ve ham petrolün bu kaynakların en yüksek oranını oluşturması nedeniyle Irak için önemli bir politik ve jeopolitik ağırlığa sahip bir bölgedir. Irak Kürdistan Bölgesi doğal kaynaklar bakanlığına göre, petrol rezervi 45 milyar varil olarak bildirilmiştir. Ancak, bu rakamın nasıl hesaplandığı belirtilmemiş ve jeolojik olarak araştırılmış bölgeler belirtilmemiştir. Bu rakam, önceden keşfedilmiş rezervlerin yanı sıra, gelecekteki üretim kapasitesi tahminlerini ve bu rezervlere dahil olan petrol kuyularının miktarını içermektedir. Ayrıca, tartışmalı bölgelerin hesaba katılmadığı ve bu bölgelerin önemli politik ve geçiş bölgeleri olduğu belirtilmelidir. Irak Kürdistan Bölgesindeki en önemli petrol sahaları arasında Sirwan ve Serok sahaları yer almaktadır.

1. Taq Taq sahası, Irak'ın Kuzeyinde, Kerkük petrol sahasına 60 km, Erbil'e 85 km ve Süleymaniye'ye 120 km uzaklıkta bulunan bir sahadır. Geliştirilirse, günlük üretim kapasitesi 20.000-40.000 varil olacak ve Irak ham petrol ihracatına eklenerek, Türkiye'deki Ceyhan limanından günlük olarak ihraç edilecektir. Bu, ekonomik potansiyeli ortaya çıkaran bir ihracat değeridir ve jeo-ekonomik ve jeo-politik sorunları ele almak için stratejik bir vizyonla birleştirilerek güçlü bir devletin inşasında önemli bir rol oynamaktadır.
2. Tawke sahası, Kuzey Irak'taki en önemli petrol sahalarından biridir ve yaklaşık 600 milyon varil ham petrol rezervi vardır.
3. Shekhan sahası, Ninova ilinde yer alır ve tartışmalı bölgeler arasındadır. Ham petrol rezervi yaklaşık 4 milyar varildir ve jeolojik olarak zengin bir petrol tabakası olan coğrafi bir bölgede yer alması nedeniyle önemlidir.

Tablo 3.2: 2017 yılı Erbil sahaları için petrol rezervlerinin coğrafi dağılımı

Alan Adı	İl	Rezerv / Varil
Taqa Taqa Alanı	Erbil	260 milyon
Tawke Alanı	Duhok	600 milyon
Şikhan Alanı	Ninova	4 milyar
Çemçemal	Süleymaniye	700 milyon
Seymial Alanı	Duhok	1 milyar
Khurmala Alanı	Erbil	2 milyar

Kaynak: Kürt Bölgesi Doğal Kaynaklar Bakanlığı verilerine dayanarak, s. 7.

3.2.2. Güney Havzasındaki Alanlar

Irak-İran güney sınırı ve Kuveyt sınırı arasında birçok petrol sahası bulunmaktadır. Bu alanlar, mevcut üretim dağılımının haritasında önemli bir değişiklik yaratabilirler. Bu sahalar, güney havzasının değerini ve konumunu artırarak gelecekteki toplam üretim için önemli bir rol oynayabilirler. Komşu ülkelerle ortak sahalar olarak iki türe ayrılırlar:

Tablo 3.3: 2007 yılında üretilen ve güney sahalarında bulunan rezervlerin üretimi

Alan	Üretim (bin varil/gün)	Rezerv (milyar varil)
Kuzey Rumaila	500	10
Güney Rumaila	800	7
Garanah Batısı	180	15
Zubair	230	5
Maysan sahaları (Bazargan - Abu Gharib - Fauqi)	100	3
Majnoon	50	20
Al-Hees	50	2

Kaynak: EIA, Irak, Enerji Veri İstatistikleri ve Analizi- Petrol, Gaz, Elektrik ve Kömür, ABD Enerji Bilgi İdaresi, 2006.

3.2.2.1. Kuveyt ile Paylaşılan Alanlar

Rumaila Alanı: Bu saha, Irak'ın güneyinde, Basra şehrinin yaklaşık 50 km batısında yer almaktadır ve asimetrik bir konveks kıvrım yapısından oluşmaktadır. Ana yapı kıvrımı, güneyden kuzeye uzanan üç faydan oluşur ve güney Ramaila, kuzey Ramaila ve Batı Qurna sahalarını temsil etmektedir. Saha, Basra Petrol Şirketi

tarafından 1953 yılında yapılan bir jeofiziksel çalışma sonucunda keşfedilmiştir. Bu saha, büyük bir devasa saha olarak sınıflandırılır ve kuzey Ramaila sahasında üretim 1954 yılında başlamıştır. Kuzey Ramaila sahasının lisansı 1961 yılında iptal edilmiş ve milli petrol şirketi kuzey Ramaila sahasının geliştirilmesi görevini üstlenmiştir. Bu sahada ham petrol yoğunluğu 35 derece ve kükürt oranı %2'dir. Ana rezervuar kumtaşı kayalarından oluşmaktadır. 1975 yılında, güney Ramaila sahasında toplam üretim 2,3 milyar varilken, kuzey Ramaila sahasında üretim 160 milyon varil civarında seyretmektedir. Güney Ramaila sahasındaki kalan rezervler yaklaşık 12 milyar varil olarak tahmin edilirken, kuzey Ramaila sahasının rezervleri ise yaklaşık 5 milyar varil olarak tahmin edilmektedir.

Zübeyir Sahası: Bu, Ramaila sahasından daha küçük olan ve onunla paralel bir yapıdır ve Basra'ya yakındır. Petrol üretimi, kumtaşı kayalardan gelir ve petrol yoğunluğu yaklaşık 36 derece olup %2 civarında kükürt içermektedir. Bu sahada başka rezervuarlar da bulunmaktadır. Bu sahanın ilk üretimi 1975 yılına denk gelmekte ve ham petrol üretimi yaklaşık 742 milyon varil oldu ve kalan rezervler yaklaşık 3,5 milyar varil olarak tahmin edilmektedir. Burası da devasa bir sahadır. Sahanın güney bölümünde, Safwan kubbesi adı verilen bir kubbe bulunmakta ve bu Kubbe'nin civarında Kuveyt sınırı yer almaktadır.

3.2.2.2. İran ile Paylaşılan Alanlar

Ebu Horab sahası: Bu saha, İran sınırında güneydoğuda yer almaktadır. 1971 yılında milli petrol şirketiyle anlaşma yaparak Fransız Elf şirketi tarafından keşfedilmiştir. Bu sahada üretim 1977 yılında başlamıştır. Petrol yoğunluğu 23 derece ve kükürt oranı %4'ten biraz daha azdır. Bu alan, Basra'nın kuzeyinde Fransız Elf şirketinin keşfettiği ilk sahadır ve Irak'ın güneydoğusunda İran sınırına yakın bir noktada yer almaktadır. Deneme kuyusunun üretimi yaklaşık 3000 varil/gün civarındadır.

Fakka alanı: Alan, Irak'ın güneydoğusunda ve İran sınırında Basra'nın kuzeyinde Fransız Elf şirketinin keşfettiği üçüncü sahadır. Üretim 1979 yılında başlamıştır. Bu saha, 1974 yılında keşfedilmiş ve İran-Irak sınırında yer almaktadır. Doğrulanmış ve

keşfedilmiş rezerv, yaklaşık 1 milyar varil civarındadır ve petrol yoğunluğu 23 derecedir. Burası da devasa sahalardan bir diğeridir ve rezervuar üçlü kireçtaşıdır.

Çılgın Alan: Bu saha, İran sınırına yakın ve Basra'nın kuzeyinde oldukça büyük bir sahadır. 1976 yılında Basra Petrol Şirketi tarafından keşfedilmiştir. Saha, karbonat ve kumtaşı kayalarından oluşan birkaç rezervuara sahiptir. Deneme kuyusunun üretimi yaklaşık 4000 varil/gün civarındadır. Bu sahanın rezervleri yaklaşık 802 milyar varil olarak tahmin edilmekte ve günlük 700 bin varil üretim kapasitesine sahiptir. Bu sahalar yabancı ve yerli şirketler tarafından devlet tarafından ödeme yapılarak keşfedilmiş ve komşu ülkelerin hiçbir dahli bulunmamaktadır. Ancak daha sonradan bu komşu sahalar tarafından üretim payı talep edilmektedir.

Nahr Omar Alanı: Bu saha, Basra şehrinin kuzeybatısında, Şatt al-Arab Nehri tarafından kesilmekte ve 1949 yılında keşfedilmiştir. Bu saha, Yemama, Zubair ve al-Mushrif olmak üzere üç rezervuara sahiptir. Sahada 18 kuyu bulunmakta ve bunlardan 7'si petrol üretmektedir. Bu, sahadaki kuyuların %39'una denk gelmektedir. Ayrıca, ham petrol üretim istasyonu ve gaz sıkıştırma istasyonu da bulunmaktadır. 2017 yılında, sahanın ilk üretim hızı yaklaşık 37 bin varil/gün olup, doğrulanmış petrol rezervi 6 milyar varil civarındadır.

3.2.2.3. Irak'ın Batısında Gelecek Vaat Eden Alanlar

Anbar Çölü'nde yatırım için Akkaz sahası: Yabancı şirketlere umut verici diğer illerden Anbar iline yatırım yapmaya teşvik eden büyük itici güç, kurtarılmasından sonra ilin yaşadığı güvenlik istikrarıdır. Anbar ilindeki Akez petrol sahasına yatırım yapmanın diğer doğal kaynakları yatırım yapmak için diğer şirketler için geniş bir alan açacağı, Irak ekonomisini canlandıracağı ve Irak bütçesindeki büyük açığı azaltacağı düşünülmektedir.

1992 yılında keşfedilen Akez gaz sahası, Anbar'ın kuzeybatısında, Fırat Nehri'nin güneybatısındaki El Ka'im ilçesine 25 km mesafede, Suriye sınırına yakın bir yerde bulunmaktadır. Sahanın uzunluğu 50 km, genişliği ise 18 km'dir ve altı sondaj kuyusu vardır. Sahada tespit edilen doğalgaz rezervi 5,6 trilyon standart m³.

Akez sahası, bölgedeki en büyük gaz sahalarından biri olarak kabul edilir ve ona yapılan yatırım, petrol gelirlerinden daha az önemli olmayan mali gelirlerle Irak bütçesini güçlendirmek anlamına gelir. Bu alan, önümüzdeki günlerde Irak için önemli bir ekonomik temel ve arter olarak kabul edilecektir. Akez sahasına yapılan yatırım, Anbar ilinden 2000'den fazla Iraklıyı istihdam etmekle kalmayacak, genel olarak Irak'ın ekonomik durumunu ve özellikle Anbar ilinin durumunu da iyileştirecektir. Akez sahasındaki gaz, dünyanın en kaliteli gazlarından biri olarak kabul edilir ve hatta yarısı dünyayı ele geçiren Katar gazı ile rekabet edebilecek seviyededir. Irak'ın batı bölgeleri, özellikle Akez bölgesi, doğal gaz, fosfat ve kükürt gibi doğal kaynaklarla dolu bölgelerdir.

Irak Petrol Bakanı Ihssan Abdul-Jabbar, Şubat 2021'de Akez gaz sahasına yatırım yapmak için bir büyük petrol şirketiyle anlaşmaya yakın olduklarını açıklamış ve Anbar çölündeki gaz yapılarının "umut verici" olduğunu belirtmiştir. Ayrıca "Akez gaz sahasının bulunduğu bölge hareketli bir bölgedir ve şu anda büyük bir petrol şirketiyle sahada yatırım yapmak için görüşmeler yapıyoruz. Bakanlık, bölgedeki serbest gazı yatırım yapmak ve yaklaşık 300 milyon standart metreküp olacak olan gazı kullanmak için bu şirketle anlaşmaya gidiyor. Bölgedeki petrol ve gaz yapıları Anbar çölünde umut verici yapılar ve Bakanlık bu yönde ilerleme kaydetmektedir. Şu anda bölgede herhangi bir güvenlik veya teknik sorun olmadığını ve Akez ve Mansuriyah sahalarının her iki durumda da üretmek istiyorsak üç yıl sonra 500 milyon standart metreküp olacağını" eklemiştir.

Haziran 2011'de, Akez sahasını iyileştirmek için üçüncü lisans turunda Koreli KOC Gas ve Kazakistanlı KazMunayGas şirketlerinin oluşturduğu bir koalisyon kuruldu ve üretilen varil başına 5.50 dolarlık bir üretim fiyatı anlaşması yapıldı. 25 milyar dolarlık bir yatırımla 13 yılda en yüksek üretim seviyesine ulaşılması planlandı. Ancak Kazakistanlı KazMunayGas şirketi daha sonra geri çekildi ve bölgedeki istikrarsız güvenlik durumu nedeniyle 2014 yılında Koreli KOC şirketi de geri çekilmek zorunda kaldı.

Necaf'taki Berehan Vadisi'nde: son zamanlarda petrol sahası keşfedildiği duyuruldu. "Vali, petrol bakanına, dini bir şehir olduğu ve Necaf'ın önemli bir yeri olduğu için, federal hükümetler ve ilgili bakanlıklar tarafından sürekli desteklenmesi

gerektiği ve Necaf halkına en iyi hizmetleri sunmak için çaba gösterilmesi gerektiği" konusunda bir açıklama yaptı.⁸⁸ Petrol Bakanı, Necaf Denizi'nde ilk petrol sahasının keşfinden sonra madencilik uzmanlarından oluşan bir bakanlık heyeti göndermeyi kabul etti. Heyet, keşif çalışmalarını izleyecek ve bölgenin doğal gaz veya petrol içerip içermediğini belirlemek için bir rapor hazırlayacak.

3.3. Petrol Üretiminin Coğrafi Dağılımı

Üretim miktarları, sahanın boyutu, rezerv büyüklüğü ve sahada bulunan kuyuların sayısı ve miktarı gibi faktörlere bağlı olarak sahadan sahaya farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar, bu sahaların coğrafi dağılımına ve ham petrolü barındıran jeolojik tabakaların kalitesine bağlı olmaktadır. Bazı sahalar, zengin petrol yataklarına sahip tortul tabakaların yer aldığı bölgelerde bulundukları için büyük rezerv ve üretim potansiyeline sahiptir. Aşağıdaki tablo, üretim miktarının sahalar ve bunlardan sorumlu şirketlere göre coğrafi dağılımını göstermektedir.

Tablo 3.4: 2017 yılında güney petrolü şirketinin petrol üretiminin coğrafi dağılımı

Alan Adı	Bölge	Üretim / Varil
Kuzey Rumaila Sahası	Basra	1.073.000
Mecnun Sahası	Basra	150.000
Nehr Omar Sahası	Basra	30.000
Gharb Al-Qurna Sahası	Basra	300.000
Güney Rumaila Sahası - Zubair	Basra	227.000
Halfaya Sahası	Maysan	400.000
Bedra Sahası	Wasit	760.000
Al-Gharraf Sahası	Nasiriya	1.000.000

Kaynak: Irak Cumhuriyeti verilerine dayanarak, Petrol Bakanlığı, yayınlanan veriler, s. 13.

Tablo 15'te Güney Petrolü Şirketi'nin sahaları arasındaki üretim miktarı farklılıklarının, sahada bulunan kuyu sayısı ve rezerv miktarı gibi faktörlere bağlı olduğu görülmektedir. Ayrıca, bu kuyuların geliştirilme ve sahaların genişletilme olasılığı da farklılık göstermektedir. Örneğin, Nahr Umr sahası diğer sahalarla kıyasla

⁸⁸ A.J. Al-Yasiri. 2009. "Oil and The Future of Oil in Iraq".

daha düşük bir üretim miktarına sahiptir, ancak Irak Petrol Bakanlığı'nın açıklamalarına göre, sahanın geliştirilmesiyle günlük üretim miktarının yaklaşık 500 bin varile çıkarılabileceği belirtilmiştir. Bu nedenle, ham petrol üretimi açısından en büyük saha, Rumaila sahasının kuzey ve güney bölümlerinden oluşmaktadır.

Orta ve Kuzey Petrol Şirketi'ne bağlı sahaların üretim miktarlarına dair bilgi Tablo 15 incelendiğinde, stratejik önemi yüksek olan ve birçok kuyudan oluşan tarihi Kerkük sahasının üretim miktarının yaklaşık 720.000 varile ulaştığı görülmektedir. Bu, Basra'daki Rumaila sahasından sonra üretim miktarı ve stratejik önem açısından ikinci sırada yer almaktadır. Diğer yandan, Doğu Bağdat ve Mansuriyah sahaları en düşük üretim miktarına sahip sahalar arasındadır ve petrol ve doğal gaz arama şirketleriyle müzakere edilerek üretim miktarlarının 150.000 varilin üzerine çıkarılması hedeflenmektedir. Bu sahalar, ham petrolün yanı sıra doğal gaz yataklarına da sahip olmalarıyla dikkat çekmektedir.⁸⁹

Tablo 3.5: 2017 yılında orta ve kuzey petrol şirketinin petrol üretiminin coğrafi dağılımı

Alan Adı	Bölge	Üretim / Varil
Kerkük Sahası	Kerkük	720.000
Bay Hassan Sahası	Kerkük	100.000
Cembur Sahası	Kerkük	50.000
Habbaz Sahası	Kerkük	25.000
Doğu Bağdat Sahası	Bağdat-Salahaddin	20.000
Mensuriye Sahası	Diyala	10.000

Kaynak: Irak Cumhuriyeti verilerine dayanarak, Petrol Bakanlığı, yayınlanan veriler, s. 13.

Kerkük iline bağlı petrol sahalarına bakarsak, bu sahaların yüksek bir üretim potansiyeline sahip olduğunu ve siyasi bir bakış açısıyla, bu sahaların tartışmalı bölgelerdeki çatışmaların odak noktası olduğu görülmektedir. Bu sahalar, bölgenin stratejik sahalarındandır ve jeopolitik açıdan önemlidir. Tablo 16 incelendiğinde, Kürdistan Bölgesi'ne bağlı petrol sahalarının üretim miktarının Güney ve Orta

⁸⁹M.A. Al-Sumak. 2015. "Iraq 1921-2035, a Roadmap for The Birth of a New Iraq, a Contemporary Strategic and Geopolitical Analysis Framework of Independent National Thought", s.119.

bölgelerdeki sahalara kıyasla daha düşük olduğu ve Kerkük sahasının üretim miktarının önemli olduğu görülmektedir. Ancak, bu bölgelerin sahalalarının küçük boyutlu ve kuyu sayısının az olması, üretimlerini artırmak için yeteri kadar geliştirilmemiş olmaları nedeniyle düşüktür.

Tablo 3.6: Erbil sahalarındaki petrol üretiminin coğrafi dağılımı

Alan Adı	İl	Üretim / Varil
Taq Taq Sahası	Erbil	5.000
Tawke Sahası	Duhok	120.000
Şinkan Sahası	Ninova	350.000
Çemçemal Sahası	Süleymaniye	20.000
Simele Sahası	Duhok	10.000
Khurmala Sahası	Erbil	357.000

Kaynak: Irak Cumhuriyeti verilerine dayanarak, Petrol Bakanlığı, yayınlanan veriler, s. 13.

Bu nedenle, Kürdistan Bölgesi'ndeki Doğal Kaynaklar Bakanlığı, özellikle Türk şirketleriyle sözleşmeler yaparak bu sahaların geliştirilmesi ve üretimlerinin artırılması için çalışmalar yapmıştır. Kerkük sahasının bir uzantısı olan Khurmala sahası en büyük üretim yapan sahalardan biri olup, günlük 350.000 varil üretim kapasitesine sahiptir. Shekhan sahası da Kerkük sahasının bir parçasıdır ve günlük 350.000 varil üretim kapasitesine sahiptir. Dohuk ilinde yer alan Simele sahası ise üretim kapasitesi en düşük olan sahalardan biridir ve önümüzdeki yıllarda sahanın geliştirilmesiyle günlük 150.000 varile çıkarılması beklenmektedir.⁹⁰

3.4. Petrolün Tükenmesi Terimi ve Irak'a Yansımaları

Petrol, ekonomik hayatın damarı ve endüstriyel dünyanın motoru olarak kabul edilmektedir. Tarihin başından beri enerji kaynakları arasında en fazla tüketilenlerinden biri olan petrol, yakıt ve hammadde olarak birçok endüstride kullanılmaktadır. Ayrıca, Irak gibi büyük petrol rezervlerine sahip ülkeler ve Arap Körfezi ülkeleri gibi yüksek ekonomik değere sahip ülkeler, Orta Doğu bölgesinde üretim ve petrol rezervleri açısından önde gelen ülkelerdir. Petrol, bölgenin jeopolitik

⁹⁰ N.J.A. Al-Ahbabı Nasif Jasim Aswad. 2010. "The Geopolitical Weight of The Gulf Cooperation Council and Its Future", s.43.

ve stratejik önemini artırmış, coğrafi bölgenin politik ve stratejik bir boyut kazanmasına neden olmuştur. Bu durum da bölgenin bugün ve gelecekteki önemini artırmıştır.⁹¹

Son yıllarda ve özellikle II. Dünya Savaşı sonrasındaki uzun dönemde petrolün önemi artmıştır. Bu dönemde petrol, coğrafi dağılımı ve diğer bölgelere kıyasla daha fazla bulunması nedeniyle politik, ekonomik ve jeostratejik bir dönüşüm yaşamıştır. Ayrıca, dünya çapındaki endüstriyel faaliyetlerin artması ve özellikle büyük sanayi ülkelerindeki endüstriyel gelişmeler, petrol talebinin artmasına ve tüketimin artmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, petrol sınırlı bir kaynak olduğu için, petrol rezervlerinin yaşam süresi de birçok faktöre bağlıdır. Bu faktörler:

- a. Belirli coğrafi bölgedeki petrol rezervinin miktarı, coğrafi yapısı ve jeolojik yapı ile burada petrol yataklarının bulunma durumuna göre farklılık göstermektedir.
- b. Petrolün ham olarak çıkarılma yöntemi ve modern teknolojinin kullanılması, petrol sahalarını geliştiren ülkelerde petrol üretimini artırır. Modern teknolojilerin kullanımı, petrol sahalarındaki üretimi artırmak için oldukça önemlidir.
- c. Petrol üreten ülkelerdeki petrol tüketimi, petrolün ihracatının yanı sıra yerel tüketim için de ayrılmaktadır. Eğer ülkedeki petrol tüketimi ihracattan fazlaysa, ülke petrol ithal etmek zorunda kalabilmektedir.
- d. Petrol üreten ülkeler, petrol üretiminde belirli stratejiler belirleyerek gelecekteki petrol üretimlerini planlanmaktadır. Bazı ülkeler, gelecekteki petrol üretimini artırmak için petrol sahalarını ve jeolojik araştırmaları geliştirmektedir.
- e. Petrolün dünya genelindeki talep miktarı ve fiyat dalgalanmaları, petrolün tükenme sürecini belirleyen en önemli ekonomik değişkenlerden biridir. Dünya genelindeki talep arttığında ve fiyatlar yükseldiğinde, petrol üretim miktarı da artmaktadır. Ancak, dünya genelindeki arzın artması talebin düşmesine neden olabilir ve bu da fiyatların düşmesine yol açabilmektedir.

⁹¹Z.R.S. Al-Jubouri. 2010. "The Reality of The Oil Policy and wWays to Reform it", s.56.

Irak, petrol üretimini artırmaya dayalı bir petrol politikası izlemekte ve bu denklem, devlet harcamalarının maliyetlerini karşılamak için mali gelirleri artırmaya yöneliktir. Özellikle 2003 yılından sonra Irak, bölgesel ve küresel olaylar, siyasi ve jeostratejik değişkenlikler nedeniyle zorlu bir dönem geçirmiştir. Bu dönemde, Körfez Savaşı'ndan kaynaklanan yıkım ve ABD işgalinin yanı sıra, ülkenin çoğu kurumunun yok edilmesine neden olan askeri operasyonlar yaşanmıştır. Ardından, 2006 yılında ülkenin çoğu vilayetinde mezhepsel ve dini çeşitliliği olan bölgelerde yaşanan iç savaş ve 2014 yılında ülkenin bazı bölgelerinde terörist grupları temizlemek için yürütülen askeri operasyonlar gerçekleşmiştir. Tüm bu olaylar ve değişkenler, hükümetin bu zorlukları karşılamak için belirli bir petrol politikası izlemesini gerektirmiştir. Özellikle dünya petrol fiyatlarının eşi görülmemiş şekilde düştüğü bir dönemde, devlet bütçesindeki açığı kapatmak için petrol üretimini artırmaya yönelik bir strateji izlenmiştir. Bu dönemde petrol fiyatları varil başına 39 dolara kadar düşüş göstermiştir.⁹²

Belirli bir coğrafi bölgedeki petrolün varlığı süresinde etkili olan faktörlerin ve petrol üreten devletin politikasının, devlet tarafından belirlenen üretim tavanının bilinmesi ve doğrulanmış petrol rezerv miktarının belirlenmesi, o bölgedeki petrolün tükenme süresinin belirlenmesine yardımcı olabilmektedir. Örneğin, Irak'ta doğrulanmış rezerv miktarı 143.5 milyar varil ve günlük petrol üretimi yaklaşık 4 milyon varil olduğunda, yıllık üretim oranı yaklaşık 1.44 milyar varil olabilir ve tahmini bir ömrü yaklaşık 98 yıl olarak hesaplanabilmektedir. Bu, petrol üretim artış politikalarına uygun olarak hesaplanan beklenen ömür Tablo 17'de gösterilmektedir. Petrolün kaderi ve tükenmesi, ülkenin uyguladığı petrol politikası ve ülke içindeki jeo-ekonomik sisteme bağlıdır. Ekonomik çeşitliliğe dayalı olan ülkeler, petrol ve diğer ihracat ürünleri arasında dengeleyici bir petrol politikası izleyerek, ihracat ürünleri arasında ekonomik bir denge sağlayabilirler. Bu şekilde, ülkeler, endüstriyel, tarımsal ve yer altı kaynaklarından elde edilen ürünlerin ihracatında ekonomik bir denge sağlayabilirler.⁹³

⁹² 10 th Arab Energy Conference. 2014. s.3.

⁹³ H. Atlawi. 2012. "The Future of Arab Oil in The Face of Contemporary Economic Challenges with Reference to Algeria", s.6.

Tablo 3.7: 2018 yılında Irak'ın petrolünün tükenme süresi

Ülke	Günlük Üretim/Milyon Varil	Yıllık Üretim / Milyon Varil	Petrol Rezervi / Milyar Varil	Petrol Tükenme Süresi / Yıl
Irak	4	1460	143.5	98
İran	3.1	1131	157.8	139
Kuveyt	2.8	1022	104	102
Katar	0.6	219	25.2	115
Suudi Arabistan	10	3650	268.2	73
Birleşik Arap Emirlikleri	2.9	1058	97.8	92
Ekvador	0.5	182	8.8	84
Venezuela	2.6	949	298.3	314
Cezayir	1	365	12.2	33
Angola	1.7	620	9	15
Gabon	0.2	73	2	27
Libya	0.4	146	48.3	331
Nijerya	1.7	620	73	60

Kaynak: Irak Cumhuriyeti Petrol Bakanlığı Irak Petrol Üretimi ve Geleceği, yayınlanmamış verilere dayanmaktadır; Birleşmiş Milletler Kuruluşu, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC), örgüte üye ülkelerin rezerv ve üretim verilerini içeren organizasyonun yıllık istatistiksel raporu, yayınlanmış veriler, s. 48.

3.5. Irak Petrol Bakanlığı Tarafından Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımları Kategorileri

- Mevcut petrol sahalarına yabancı doğrudan yatırımlar.
- Keşfedilmiş ancak üretimi yapılmayan petrol sahalarına yabancı doğrudan yatırımlar.
- Doğalgaz sahalarına yabancı doğrudan yatırımlar.

Petrol sektöründeki yabancı yatırımların değerlendirilmesi için, bu yatırımların seçimi ve düzenlenmesi için ekonomik ve yasal temellerin belirlenmesi gerekmektedir. Bakanlık, açık artırma süreci ve hizmet sözleşmelerine göre yabancı

yatırımların seçilmesi için yasal temeller belirlemiştir.⁹⁴ Sözleşmeye katılanlar, Kuzey, Güney veya Maysan petrol çıkarma şirketleri müşteri olarak ve yabancı şirketler ise müteahhit olarak yer almıştır. Devlet ortağı ise yüzdelik pay sahibi olarak yer almıştır. Sözleşmenin süresi, sözleşmenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 20 yıldır, ancak yeni şartlar altında en fazla 5 yıl uzatılabilir. Bu şartlar, üretim oranı temel alınarak 100.000 varil/gün üretim için 10 milyon dolar imzalanması ve proje hattı üretim oranının üzerinde 50 dolar varil/gün artış sağlaması şeklindedir.

Bu sözleşmelerin önemli hedefleri şunlardır:

- Alanları rehabilite etmek.
- Petrol üretimini artırmak.
- Üretimi ve toplama maliyetlerini artırmak ve iyileştirmek.
- Sahaları kapsamlı olarak geliştirilmek.

Hizmet bedelleri, bahsedilen sözleşmede şu şekilde hesaplanmaktadır:

- Petrol Maliyetleri (Petroleum Costs)*: Sözleşmenin süresinin başladığı tarihten itibaren şirketin üstlendiği maliyetler (sermaye maliyetleri, işletme maliyetleri, imza hibesi, eğitim maliyetleri) işletme hesabına kaydedilir ve üretim hattının üretim oranının %10 üzerinde artış sağlandığında artar.
- Ücretler (Remuneration Fees)*: Rehabilitasyon süresinin sona ermesinden sonra ve izleyen dönemde üretilen ekstra petrolün varil başına dolar cinsinden ödenir.
- Servis Ücretleri (Service Fees)*: Yabancı yatırımcı, üretim yüzdesinin en fazla %50'sine kadar olan ekstra üretim gelirlerinden petrol maliyetleri ve ücretleri alır. Servis ücretleri, nakit olarak ödenen petrol karşılığı olarak hesaplanır.
- Performans Faktörü (Performance Factor)*: Üretim artışı gerçekleşmediğinde, ücretler aynı oranda azaltılır.

⁹⁴ A. Hadi. H.A. Amidi. 2012. Hizmet Sözleşmeleri. Petrol Sözleşmeleri ve Ruhsat Dairesi İşletmesi. Petrol Bakanlığı, s.2-8.

Yukarıdaki hizmet yasasından da anlaşılacağı gibi, yasa petrol kuyularının geliştirilmesi için gereken maliyetleri belirlememiştir. Yabancı şirketlerin bu maliyetleri kaydetmesine izin verilebilmektedir. Bu nedenle, yabancı yatırımlar için standart sözleşme belirli teknik şartlara tabi olmak durumundadır. Tabii ki, ekonomik yasama kurucusunun milli yönetim altındaki geliştirilmiş alanlarda kalması için planlaması, neredeyse tüm petrol kuyularının aynı özellikleri paylaştığı için geliştirme maliyetlerine bir ölçüm aracı oluşturmak adına üretim maliyetini varil başına hesaplamak amacıyla gereklidir. Gayri üreten sahalara yatırım yapmak doğaldır (özellikle 80 keşfedilmiş kuyudan sadece 27 kuyu kullanılmıştır), GDP'yi artırmak ve böylece milli gelirleri maksimize etmek amacıyla üretimi geliştirme yolunda atılan adımlar oldukça değerlidir.

Aşağıda, Irak hükümeti tarafından temsil edilen, Petrol Bakanlığı tarafından ihale edilen en önemli petrol sahaları sunulmaktadır. En büyük altı Irak petrol sahası, birinci lisanslama turunda yatırım için sunuldu ve 43 milyar varil petrol rezervi ile, birinci lisanslama turuna katılan birçok şirket arasında, yalnızca iki koalisyon, hükümet tarafından 01.09.2009 tarihinde onaylanan bazı petrol sahalarına yatırım yapmak için kazandı. Bu tarihte, birinci sözleşme Hollanda'nın Shell Şirketi / Malezya'nın Petronas Şirketi'nden oluşan bir koalisyonla, güney Irak'taki devasa Majnoon sahasını geliştirmek için imzalanmıştır. Bu dünyanın en büyük sahalarından biridir ve stokta 12.7 milyar varilin üzerinde rezervi bulunur ve üretimi 46 bin varile ulaşmaktadır. Koalisyon, üretimini 2010 yılında 1.8 milyon varile çıkarmayı hedeflemiştir.

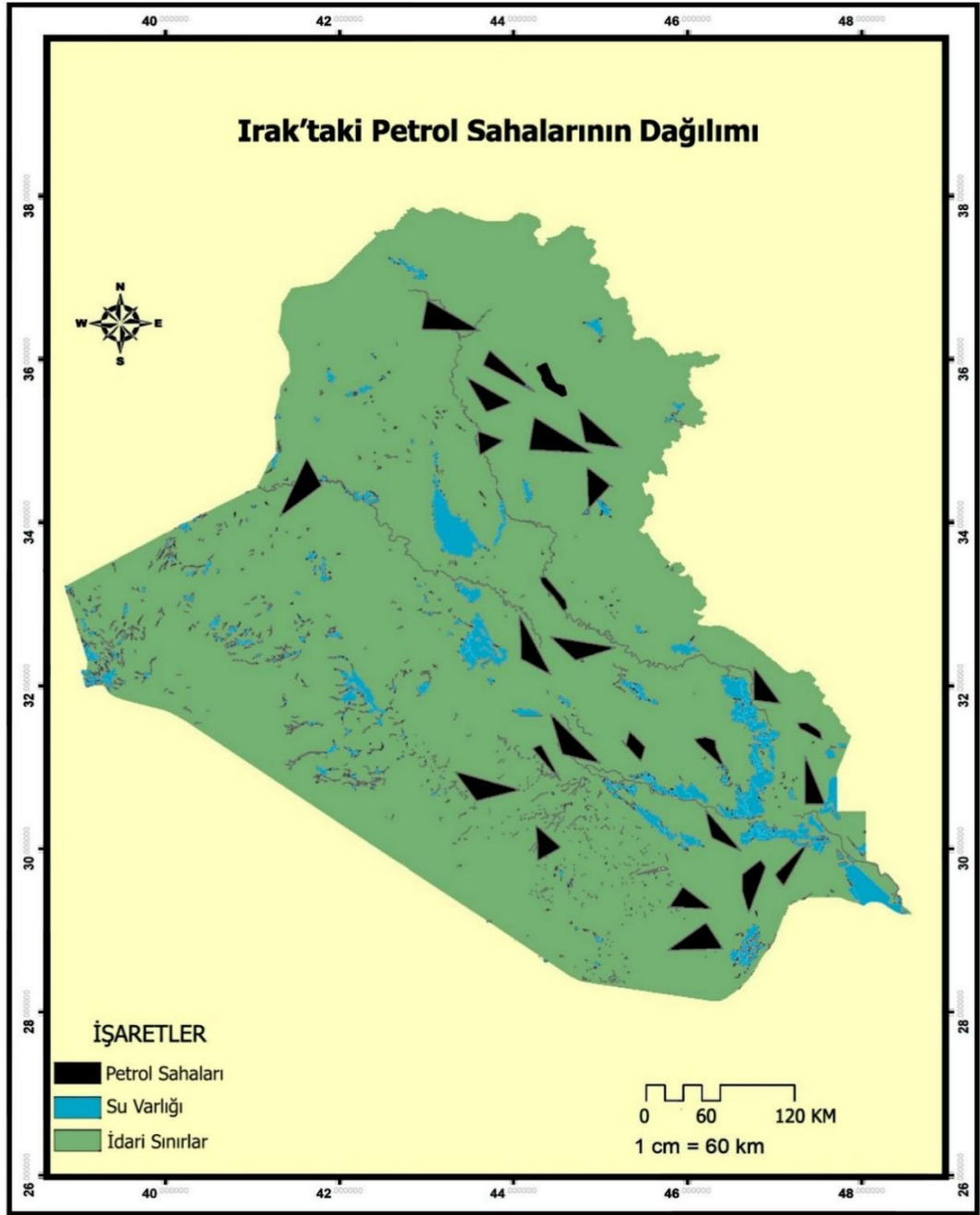
Başka bir sözleşme, Cocal-Fransız Şirketi ve Malezya-Petronas Şirketi ile birlikte, CNPC-Çin Şirketi tarafından oluşturulan bir koalisyonla Halfaya sahasını geliştirmek için imzalanmıştır. Rezervi 4.1 milyar varil olarak tahmin edilmekte ve üretimi 3.000 varilden 535.000 varile çıkarmak hedeflenmektedir.

İkinci lisanslama turunda, birkaç uluslararası petrol şirketiyle sözleşmeler imzalanmıştır. BP-İngiliz ve CNPC-Çin şirketlerinden oluşan bir grup, dünyanın en büyük sahası olan ve şimdiye kadar keşfedilen en büyük Irak sahalarından biri olan 17.7 milyar varillik Rumaila sahasına yatırım yapmak için bir araya gelmiştir. İki

şirket, üretimini şu anda 1 milyon varilden, 2.8 milyon varile altı yıl içinde artırmayı taahhüt etmiştir.

Eni-İtalyan Şirketi tarafından yönetilen ve Kogas-Kore Şirketi, Occidental Petroleum-Amerikan Şirketi ile ilişkili olan bir şirket grubu, 2009 yılında imzalanan sözleşmeden altı yıl sonra üretimini 195 bin varilden 1.3 milyon varile çıkarmak için Zubair sahasını geliştirmek için bir sözleşme imzalamıştır. Saha rezervi yaklaşık 4 milyar varil petrol olarak tahmin edilmektedir. Aynı zamanda, Exxon Mobil ve Shell İngiliz Hollanda Şirketi de Batı Qurna sahasını geliştirmek için bir sözleşme imzalamıştır. Bu saha, yaklaşık 8.7 milyar varil petrol rezerviyle Irak'taki üçüncü büyük sahadır ve üretimini 280.000 varilden altı yıl içinde 2.325 milyon varile çıkarması beklenmektedir. Exxonmobil alan hissesinin %80'ine sahipken, Shell %20'lik kısmına sahiptir. Bu arada, LUKOIL-Statoil Norveç Şirketi, üretimini 1.8 milyon varile çıkarmak için Qurna 2 sahasını geliştirmek için bir sözleşme imzalamıştır. Qurna 2 sahasının rezervi yaklaşık 12.875 milyar varil petrol olarak tahmin edilmekte ve ikinci lisanslama turu sırasında sözleşme yapılan petrol sahaları arasında ikinci büyük saha olmaktadır.

Harita 3.2: Irak'taki Petrol Sahaların Dağılımı

Kaynak: Petrol Bakanlığı. Petrol Sözleşmeleri ve Lisanslama Departmanı. Araştırma ve Çalışma Departmanı.

Tablo 3.8: Günlük üretim miktarını ve varil başına üretim maliyeti

Petrol Sahası	Ödül milyon \$	Üretim Maliyeti \$	Günlük Üretim Mb	Rezervuar milyar bb
Rumaila	150	2	1,000	17,000
Batı Qurna	100	1,9	0,270	8,70
Zubeyr	100	2	0,205	4,000
Maysan	150	2,3	0,100	2,50
Mecnun	150	1,39	0,055	12,60
Al Halfaya	150	1,4	0,003	4,10
Qayyarah	100	5	0,003	0,80
Batı Qurna2	150	1,15	000	12,9
Al Graph	100	1,49	000	0,90
Badra	100	5,5	000	0,10
Yıldız	100	6	000	0,90
Toplam	1,350	30,13	1,64	64,50

Kaynak: Maliye Bakanlığı'nın Başarıları. Bölüm III. Basım için Gelecek Evi. Basım ve Yayıncılık.

Tablo 19'dan anlaşıldığı üzere, günlük üretim, lisans sözleşmelerinden önce ve özellikle yabancı yatırım şirketlerinin petrol sahalarını devralmadan önceki döneme göre azalmıştır. 2002'de günlük üretim 2.5 milyon varilin üzerinde gerçekleşmiştir.

4. BÖLÜM

4.1. 2003 – 2030 YILLARI ARASINDA IRAK'TA PETROL ENDÜSTRİSİ

Petrol, Irak ekonomisinde önemli bir rol oynamaktadır ve 2015 yılında toplam milli gelirin yaklaşık %60'ına katkıda bulunmuştur. Ayrıca, Irak için temel döviz kaynağıdır ve ham petrol ihracatı 2015 yılı toplam ihracatının %99'unu oluşturmuştur.⁹⁵ Bu durum, Irak'ta petrol sektörünün diğer ekonomik sektörler içinde en etkili itici güç olduğunu göstermektedir. Petrol sektörünün finansal rol ile sınırlı kalmayıp, diğer sektörlerle enerji sağlaması ve diğer sektörlerin ihtiyaç duyduğu girdileri sağlaması da dikkate değerdir. Irak ekonomisindeki petrol sektörünün büyüklüğü, önemi ve çevre kirliliğine neden olması nedeniyle, bu konu aşağıdaki bölümlerde ele alınacaktır:

4.2. Irak'ta Madencilik Endüstrisinin Evrimi

Irak'ın tam olarak (80%) alanı henüz keşfedilmemiştir. Son çalışmalar, petrol ve gazın yüksek olasılıkla var olduğunu gösteren yüzlerce yapı olduğunu ortaya koymuştur. Irak'ta 80 petrol ve gaz sahası bulunmaktadır, ancak üretim yapan sahaların sayısı 27'yi geçmemektedir.⁹⁶ Irak'ta İran, Kuveyt ve Suriye ile 24 ortak petrol sahası bulunmakta, bunların 15'i üretim yaparken diğerleri kullanılmamaktadır. Bunlar arasında en önemlileri, Kuveyt ile Suvan, Rumaylah ve Zubair, İran ile Majnoon, Abu Gharib, Bazargan, Fakka ve Khanah petrol sahalarıdır. Ağır petrol, Irak'ın toplam petrol rezervinin yaklaşık %3'ünü oluşturur ve yoğunluğu Amerikan Petrol Enstitüsü API ölçeğine göre 11 ila 17 arasında değişirken, sülfür içeriği %6 ila %5.7 arasında değişim göstermektedir. 2010 yılında Irak Petrol Bakanlığı, Irak'ın ham petrol rezervlerinin doğrulanmış sayısını önceki sayı olan 115 milyar varilden 28 milyar varil artırarak 143 milyar varile yükseltmiş ve bu durum Tablo 19'daki verilerden anlaşılabilmektedir.

Yeni petrol rezerv tahminleri, Irak'ın dünya çapındaki konumunu güçlendirmiştir. Irak, devasa petrol rezervlerine sahip olan ülkelerden biridir ve Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) tarafından 2015 yılı için doğrulanmış petrol rezerv

⁹⁵ Irak Planlama Bakanlığı, Merkezi İstatistik Bürosu. 2016. Yıllık İhracat Raporu

⁹⁶ A.M. Jiyad. 2013. Irak Petrol Sektörü Chronicle, cilt 4, s.17.

tahminlerine göre, 142.5 milyar varil ile dünya sıralamasında dördüncü sırada bulunmaktadır. Bu sıralamada Venezuela 298 milyar varil, Suudi Arabistan 265.78 milyar varil ve İran 157 milyar varil ile önde gelmektedir. Irak'ın dünya sıralamasında dördüncü sıraya düşmesinin nedeni, 2008'den beri doğrulanmış ağır Venezuela petrolünün rezervlere dahil edilmesi ve İran'ın rezervlerinin 46.6 milyar varil artmasıdır.⁹⁷

Tablo 19 aracılığıyla, Irak'ın doğrulanmış ham petrol rezervinin 2004 yılında yaklaşık 115 milyar varilden 2015 yılında 142.5 milyar varile yükseldiği görülmektedir. Bu, Irak Petrol Bakanlığı'nın keşif faaliyetlerini genişletmesi ve petrol lisans turu sözleşmeleri kapsamında Irak Petrol Bakanlığı ile anlaşma yapan yabancı şirketlerin petrol sahalarını kapsamlı bir şekilde tarayarak petrol stoklarını yeniden değerlendirmesi sonucunda gerçekleşmiştir. Yeniden değerlendirmeler 2014 yılında 6 petrol keşfi yapılmasına yol açmış ve Irak'taki petrol rezervlerinin tavanını yükseltmiştir.

Savaşlar, çatışmalar ve ekonomik istikrarsızlık genellikle petrol endüstrisini olumsuz etkilemektedir ve Irak'ta bu durum defalarca yaşanmıştır. Irak-Iran savaşı nedeniyle 1980'lerde üretim 2.4 milyon varile gerilemiş ve 1990'ların ilk yarısında Irak'ın ham petrol üretimi ekonomik abluka nedeniyle oldukça fazla bir şekilde düşüş göstermiştir. Üretim sadece iç tüketim içinde 500-600 bin varil arasında değişmiştir. Ancak "Petrolden Gıdaya" programının uygulanmasıyla, üretim 2003 yılı Şubat ayında günlük 2.6 milyon varile yükselmiştir.⁹⁸

Irak'ın üretimi, 2003 Nisan'ında Irak'ın işgalinden sonra çok fazla düşüş göstermiştir. İşgal sırasında Irak'ın güneyindeki petrol tesisleri ve sahalarına eşlik eden sabotaj ve yıkım eylemleri, kalan tesislerin üretim hızını 50 bin varile kadar düşmesine neden olmuştur. Ancak, Güney Petrol Şirketi'ndeki yerel ekiplerin geniş kalkınma kampanyası sayesinde, tesislerin, petrol ve gaz sahaları, su enjeksiyon tesislerinin yeniden inşası ve yeniden yapılandırılması sonucunda, üretim 2003 yılının ikinci yarısında hızla artmaya başlamıştır.

⁹⁷ OPEC. 2016. Annual Statistical Report for Kuwait, s.22.

⁹⁸ H. Fransen. 2006. "Irak Petrolünün Dünya Enerji Piyasasındaki Geleceği- Savaşın Sonra Stratejik Seçenekler", s.135-137.

Tablo 4.1: Irak'ta kanıtlamış petrol rezervlerini ve bunların OPEC ve dünya rezervlerine oranını (2003-2015)

Yılla r	Irak Petrol Rezerv i Milyar Varil	OPEC Petrol Rezerv i Milyar Varil	Dünya Petrol Rezerv i Milyar Varil	Irak'a Göre OPEC %	Irak'a Göre Dünya %	Irak Petrol Rezervinde ki Değişim Oranı %	Yılla r	Irak Petrol Rezerv i Milyar Varil
2003	115	915	1184	12.6	9.7	0	2003	115
2004	115	912	1190	12.6	9.7	0	2004	115
2005	115	928	1199	12.4	9.6	0	2005	115
2006	115	940	1210	12.2	9.5	0	2006	115
2007	115	952	1219	12.1	9.4	0	2007	115
2008	115	1027	1295	11.2	8.9	0	2008	115
2009	115	1064	1323	10.8	8.7	0	2009	115
2010	143	1193	1457	12	9.8	24.3	2010	143
2011	141	1201	1479	11.8	9.6	-1.4	2011	141
2012	140	1204	1483	11.7	9.5	0.7	2012	140
2013	144	1209	1489	12	9.7	2.9	2013	144
2014	143	1210	1490	14.6	11.5	-0.7	2014	143
2015	142.5	1211	1493	14.8	11.4	-0.3	2015	142.5

Kaynak: OPEC (2008). İptal İstatistik Bülteni, Astria, Tablo: 10, s.18; OPEC (2016) İptal İstatistik Bülteni, Astria, Tablo: 3.1, s.24.

Tablo 20'deki veriler, Irak'ın 2003 yılındaki üretiminin günlük 1.536 milyon varil olduğunu, ancak 2006 yılında yaklaşık 1.955 milyon varile yükseldiğini göstermektedir. Bu da Irak'ın OPEC üretimindeki payının yaklaşık %5,5'ten 2006 yılında %6'ya yükselmesine neden oldu. Üretim 2008 yılında yaklaşık 2.286 milyon varile yükselmiş, ancak zamanla güney sahalarındaki toplam üretim oranları endişe verici bir şekilde azalmaya başlamıştır. Bu, kademeli azalmadan keskin bir azalmaya dönüşmüş ve Irak'ın petrol üretimini 2009 yılında günlük 2.450 milyon varilden 2010 yılında günlük 2.358 milyon varile düşmüştür.

4.2.1. Irak'ta Petrol Rafineri Endüstrisinin Gelişimi

Irak'taki rafineriler, Selagaddin Rafinerisi hariç, 2003-2015 döneminde Irak'taki toplam rafineri kapasitesinin artmasına rağmen işlem kapasitelerinde bir eksiklik yaşamaktadır. Irak'ta petrol rafineri kapasitesi 2003 yılında günlük 603 bin varilden 2015 yılında günlük 900 bin varile yükselmesine rağmen, OPEC'teki toplam rafineri kapasitesinde Irak'ın göreceli payı hala mütevazıdır. Irak'ın OPEC'teki payı 2003 yılında %6,6 iken 2015 yılında %7,1'e yükselmiştir. Ancak Irak'ın dünya rafineri kapasitesindeki göreceli payının, 2003 yılında %0,7'den 2015 yılında sadece %0,9'a yükseldiği görülmektedir. Bu veriler Tablo 21'de yer alan verilerden de anlaşılmaktadır.⁹⁹

Irak'ta petrol türevlerinin toplam üretimi 2003-2013 döneminde önemli ölçüde düşmüştür. Üretim, 2003 yılında günlük 464 bin varilden, 2015 yılında günlük 400 bin varile gerilemiştir. Irak'ın benzin üretimi (kazolin) de 2003 yılında günlük 85 bin varilden, 2015 yılında günlük 43 bin varile kadar düşmüştür. Kerosen (beyaz petrol) ve uçak yakıtı üretimi de 2003 yılında günlük 55 bin varilden 2015 yılında günlük 27 bin varile kadar düşüş göstermiştir. Gaz yağı ve dizel üretimi de 2003 yılında günlük 104 bin varilden 2015 yılında günlük 72 bin varile azalış sağlamıştır. Bununla birlikte, Irak'ın benzin tüketimi 2015 yılında günlük yaklaşık 105 bin varil iken, gaz yağı ve dizel tüketimi aynı yıl günlük 104 bin varil olarak gerçekleşmiştir. Genel olarak, Irak'ın petrol türevleri tüketimi günlük 464 bin varil olarak sonuçlanmıştır. Irak'ta petrol türevleri üretimi ile tüketimi arasındaki boşluk, özellikle benzin ve gaz yağı için yurt dışından ithalat yoluyla kapatılmıştır.¹⁰⁰

⁹⁹ OPEC. 2017. Monthly Oil Market Report January.

¹⁰⁰ OPEC. 2016. Annual Statistical Report for Kuwait, s.76-78.

Tablo 4.2: Irak'taki rafineri kapasitesini ve bunun OPEC ve dünyaya oranı (2003-2015)

Yıl	Irak Petrol Rafineri Kapasitesinin Enerjisi (bin varil/gün)	OPEC'teki Petrol Rafineri Kapasitesi (milyon varil/gün)	Dünya Petrol Rafineri Kapasitesi (milyon varil/gün)	Irak'ın OPEC'e Oranı (%)	Irak'ın Dünya Oranı (%)	Irak'ın Üretimindeki Değişim Oranı (%)
2003	603	9.081	83.081	6.6	0.7	-
2004	603	9.240	84.497	6.5	0.7	0
2005	603	9.264	85.388	6.5	0.7	0
2006	838.5	9.318	86.653	6.8	0.7	5.9
2007	838.5	9.344	87.362	6.8	0.7	0
2008	658.5	9.001	86.983	7.3	0.7	3.13
2009	824	9.177	88.248	9	0.9	25.13
2010	800	9.416	88.644	8.5	0.9	-3
2011	800	9.482	88.055	8.4	0.9	0
2012	806	9.350	88.963	8.6	0.9	0.75
2013	830	11.690	94.872	7.1	0.9	3
2014	900	12.261	95.811	7.3	0.9	8.4
2015	900	12.678	96.589	7.1	0.9	0

Kaynak: OPEC. (2007). İptal Edilen İstatistik Bülteni, s.25-26; OPEC (2013) Yıllık İstatistik Bülteni, s.38; OPEC. (2016). Bir Yıllık İstatistik Bülteni, s.36.

4.2.2. Petrol Endüstrisinin Gerçekliği

4.2.2.1. Irak'ın Üretim Kapasitesi

Irak'ın petrol üretiminin zirvesi, 1979 yılında günlük 3,7 milyon varil seviyesine ulaştığı zamandır. Temmuz 1989'da ise günlük 3,5 milyon varile düşüş yaşanmıştır. Daha sonra, 1991'de en düşük seviyesine gelmiş ve Irak'ın üretimi tekrardan yavaş yavaş artmaya başlamıştır. 1996 yılında günlük 600 bin varile yükselmiştir. Irak, Birleşmiş Milletler'in (1986) kararını kabul ettikten sonra, petrol karşılığı gıda programı olarak bilinen kararla üretimi hızla artış sağlamıştır. 1997 yılında günlük 1.2 milyon varile ve 1998'de 22 milyon varile kadar yükselmiştir. 1999-2001 yılları arasında yaklaşık 2.5 milyon varil üretilmiş ve 2002'nin son aylarında ve 2003'ün

başlarında aylık üretim hızlanmış ve 2003 yılı Ocak ayında savaş öncesi günlük 2.58 milyon varil seviyesine kadar yükselmiştir. 2005 yılı Mayıs ayı itibariyle, Irak'ın net petrol üretimi tahmini olarak günlük 1.9 milyon varil olup, toplamda 2.1 milyon varildir. (su ve yeniden enjekte edilen petrol miktarları dahil olmak üzere, ancak hassas elektronik ölçümler olmadan). Irak, 80 keşfedilmiş sahadan 17 tane geliştirilmiş saha ile büyük bir çekim merkezi oluşturmaktadır. Genellikle az sayıda derin kuyu bulunmaktadır. Irak'ta sadece 2.300 kuyu açılmıştır (bunların yaklaşık 1.600'ü gerçekten petrol üretmektedir). Irak, 1990'larda en son petrol endüstrisi teknolojilerine sahip olma imkanına henüz sahip olamamıştır (örneğin, üç boyutlu sismik, yön ve derin delme ve gaz enjeksiyonu yöntemi gibi). Bunun yerine, farklı mühendislik yöntemleri (bazen aşırı pompalama ve su enjeksiyonu gibi) ve üretim teknikleri kullanılmıştır. Ayrıca, son savaştan sonra petrol sahalarına verilen zararlar, yağmalama ve tahrip eylemleri sonucu son derece yıkıcı olmuş ve bu hasarların toplamının %80'ini oluşturmuştur.¹⁰¹

Petrol endüstrisi uzmanları (son savaştan önce), Irak'ın sürdürülebilir petrol üretim kapasitesini günlük 2,8-3 milyon varilin üzerine çıkaramayacağını ve ihracat kapasitesinin yaklaşık 2,3-2,5 milyon varil (kaçak petrol dahil) olduğunu tahmin etmektedir. Savaştan önceki üretim kapasitesinin yaklaşık 2 milyon varili güney petrol sahalarından ve 1 milyon varili kuzey petrol sahalarından gelmektedir.

4.2.2.2. Irak'ın Üretim Kapasitesi

Power Magazine of American Oil and Gas dergisi, 1 Ocak 2005 tarihinde Irak rafinerilerinin kapasitesinin 700 bin varil/gün olduğunu tahmin ederken, gerçek kapasitenin 587.5 bin varil/gün olduğunu bildirmiştir. Bu kapasite, bazı Irak rafinerileri tarafından sağlanmaktadır. Bunlar arasında Baiji Rafinerisi (310 bin varil/gün), Basra Rafinerisi (150 bin varil/gün) ve Daura Rafinerisi (110 bin varil/gün) bulunmaktadır. Mayıs 2005'te, biri Teksas'tan ve diğeri Çek Cumhuriyeti'nden olan iki küçük şirket, Daura Rafinerisi'nin modernizasyonu için 110 milyon dolarlık sözleşmeler imzalamıştır. Daura fabrikalarının kapasitesinin 170 bin varil/gün'e çıkarılması hedeflenmiştir. Irak ayrıca, Nisan 2005'te Basra'da 250-300 bin varil/gün

¹⁰¹ Energy Information Administration of Iraq. 2005. Production-Export-Consumption.

kapasiteli yeni bir rafineri inşa etme planlarını açıklamıştır. Bu alan üzerinde olacak sözleşme için 8 şirket rekabet etmiştir.

Bazı uzmanlar, Irak rafinerilerinin şu anda kapasitelerinin %50 ila %70'i arasında çalıştığını ve ülkenin hafif ürünlerin yaklaşık 200 bin varil/gün ithal etmek zorunda kaldığını belirtmektedir. Bu ithalatın maliyeti aylık 200 ila 250 dolar arasında değişmektedir. Ayrıca, hükümetin benzin fiyatlarını desteklemek için ve bazen ham petrol, petrol ürünleri kaçakçılığı nedeniyle harcadığı masraflar da bulunmaktadır. Petrol rafinasyon sektörünün karşılaştığı en önemli sorunlar arasında hafif ürünlerin eksikliği, benzinin düşük kalitesi, kirlilik seviyelerinin yüksekliği, elektrik kesintileri ve yatırım eksikliği yer almaktadır.¹⁰²

4.2.2.3. Irak'ın İhracat Kapasitesi

İdeal koşullarda ve Suriye ve Suudi Arabistan'da uzanan boru hatları mevcut olduğunda- şu anda kapalı veya başka amaçlar için kullanılıyorlar- Irak'ın petrol ihracat altyapısı, Körfez'den 2.8 milyon varil, Suudi Arabistan'dan 1.65 milyon varil, Türkiye'den 1.6 milyon varil ve şu anda Ürdün ve Suriye üzerinden günlük 300 bin varil taşıma ve yükleme kapasitesine sahip olabilmektedir. Ancak Irak'ın petrol ihracat tesisleri, boru hatları, limanlar, pompalama istasyonları ve diğer tesisleri, son yirmi beş yılda üç savaş nedeniyle ciddi hasar görmüştür.

Şu anda Irak, günlük 2.5 milyon varile kadar ihracat kapasitesine sahiptir. 2004 yılından itibaren Irak petrolünün yaklaşık %40'ı Asya'ya, %30'dan fazlası Kuzey Amerika'ya ve %2'si Avrupa'ya ihraç edilmiştir. Irak'ın enerji altyapısı, 4350 mil uzunluğundaki boru hatları sistemi, 11.000 mil uzunluğundaki elektrik ağı ve güneyde üç limanı içermektedir.

Kerkük-Ceyhan (Türk) Çift Boru Hattı, Irak'ın en büyük petrol ihracat hattıdır. Çapı 40 inç ve tam kapasitesi 1.1 milyon varil/gün'dür. İkinci hat ise çapı 46 inç ve maksimum kapasitesi 500 bin varil/gün olan Basra petrol ihracatını taşımak için tasarlanmıştır. Ne yazık ki, Kerkük-Ceyhan boru hattı, Haziran 2003'ten beri sabotaj eylemlerinin ana hedefi olmuştur ve şu anda kapasitesinin 600 bin varil/gün'ü

¹⁰² Energy Information Administration of Iraq. 2005. Production-Export-Consumption.

geçmediği düşünülmektedir. 2001 yılı ile 2003 yılı Mart ayı arasında, Irak ve Suriye, 50 yıldan fazla bir süre önce inşa edilen 32 inç çapındaki petrol boru hattını kullanarak Banias'a uzanan petrol boru hattını kullanmıştır. Bu hat, Kerkük'ün kuzey petrol sahalarını ve Suriye'nin Banias limanını birleştirir ve Lübnan'daki Tripoli'ye kadar uzanmaktadır. Bu süre boyunca, çoğunluğu Güney Irak'tan gelen 200 bin varil/gün petrol, Humus ve Banias'taki Suriye rafinerilerine taşınmak için kullanılmıştır. Ancak, bu hat 2003 savaşından sonra petrol akışını durdurmuş ve daha sonra Mart 2004'te Dow Jones şirketi, Irak-Suriye petrol boru hattının tekrardan kullanıma hazır olduğunu ve günlük 250 bin varil taşıyabileceğini açıklamıştır.¹⁰³

1980'lerde Irak, Suudi Arabistan üzerinden geçen ve kuzeyindeki Yanbu limanında sona eren başka bir petrol boru hattı inşa etmiştir. Bu hat, günlük 1.65 milyon varil kapasiteye sahiptir, ancak Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle 1990 Ağustos'unda kapatılmış ve 2001 Haziran'ında Suudi Arabistan tarafından ele geçirilmiştir. Irak, ihracat kapasitesini maksimize etmek ve petrol sevkiyatlarını kuzeye veya güneye taşımak için 1975'te (Stratejik Boru Hattı) bir petrol boru hattı daha inşa etmiştir. Bu boru hattı, her yönde günlük 1.4 milyon varil kapasiteye sahip ve iki paralel hat içeren 700 bin varil/gün kapasiteye sahiptir. Kuzey-Güney sistemi, Kerkük petrolünün Arap Körfezi üzerinden ihracatını sağlar ve ayrıca Türkiye üzerinden Rumaila ham petrolünün sevkiyatına izin verir. Körfez Savaşı sırasında, bu stratejik boru hattı, Moderna'da bir pompa istasyonunun yok edilmesi ve güneydeki dört pompa istasyonunun tahrip edilmesi nedeniyle arıza yaşamıştır. 2003 Haziran'ında, Kuzey Petrol Şirketi, K-3 pompa istasyonunun onarımının ve stratejik boru hattının yeniden faaliyete geçirilmesinin uzun bir süre gerektireceğini belirtmiştir. Ayrıca, 1930'larda inşa edilen ve maksimum kapasitesi 100 bin varil/gün olan eski bir diğer boru hattı olan Musul-Haifa hattının varlığına da dikkat çekmek gerekir. Ancak, bu hat 1948'de İsrail'in kurulmasından bu yana kapalı kalmıştır. Irak bölümü ihmal edilirken, Ürdün bölümü hurdacılık ürünü olarak satılmış ve Ürdün, bu hattın artık mevcut olmadığını açıklamıştır. Irak'ın güneyinden ihracat enerjisini tanımak istesek, Irak'ın üç petrol yükleme istasyonu veya limanı olduğunu belirtmek gerekir: Basra Limanı, Al-Amaya Limanı ve Al-Zubair Limanı. Al-Zubair Limanı özellikle hazır giyim ve küçük miktarda petrol, doğal gaz sıvıları ve petrol gazı ile ilgilenirken,

¹⁰³ Energy Information Administration of Iraq. 2005. Production-Export-Consumption.

Basra Limanı en büyük olanıdır ve günlük 400 bin varil kapasiteli dört rıhtıma sahiptir. Bu limanın aslında belirlenen yükleme kapasitesi olan günlük 2 milyon varilin 1.6 milyon varili, 2004 yılının sonunda savaş hasarları onarıldıktan sonra ihraç edilmiştir. Mart 2004'ün başlarında, tamirati tamamlandıktan sonra Al-Amaya Limanı'nın petrol ihracatı için başlangıçta 300-400 bin varillik bir kapasite ile yeniden açılmıştır.¹⁰⁴

Tablo 4.3: Irak'ın petrol ihracatının değeri ve miktarı (2004-2006)

Varil Başına Fiyat (\$)	İhracat (günde/milyon varil)	İhracat Değeri (milyon dolar)	Yıl
31.60	1.48	17.330	2004
43.92	1.42	32.122	2005
55.20	1.44	29.802	2006

Kaynak: IMF Ülke Raporu İstatistiksel Ek No. 294. Irak.

Irak Cumhuriyeti, 802 bin varil/gün rafineri kapasitesi ve Ortadoğu'daki toplam rafineri kapasitesinin %8'i ile dördüncü sırada yer almaktadır ve rafineri sayısı 12'dir.

4.2.2.4. Petrol Endüstrisinin Gelecekteki Gelişmeleri

Hükümet, 2014 yılında savaş faaliyetleri nedeniyle hasar gören veya işlevini yitiren eski rafinerilerin rehabilitasyonu üzerinde çalışmaktadır. Küçük rafinerilerin bazılarını yeniden çalıştırdıktan sonra, kapasitesi 14 bin varil/gün olan Qayara rafinerisi, kapasitesi 27 bin varil/gün olan Çin rafinerisi, kapasitesi 10 bin varil/gün olan Haditha rafinerisi ve kapasitesi 10 bin varil/gün olan Kask rafinerisi aktif edilmiştir. Son zamanlarda, kapasitesi 70 bin varil/gün olan Basra rafinerisindeki yeni atmosferik damıtma ünitesinin çalıştırılması hakkında açıklama yapılmıştır. Bu da rafinerinin rafine kapasitesini 280 bin varil/güne yükseltmiş ve dördüncü ünitenin 2019 yılında çalıştırılması beklenmesine öncü olmuştur. Irak'taki en büyük rafineri olan Baiji rafinesinin kapasitesi 310 bin varil/gündür. Atmosferik damıtma ünitesi, kapasitesi 70 bin varil/gün olarak yeniden çalıştırılmış ve diğer ünitelerin 2020 yılında çalıştırılmasının tamamlanması planlanmıştır. Irak Petrol Bakanlığı'nın petrol ürünlerine yönelik yerel talebi karşılamaya çalıştığı belirtilmelidir. Mevcut

¹⁰⁴ Energy Information Administration of Iraq. 2005. Production-Export-Consumption.

rafinerilerin, rafine kapasitesini genişleterek ve dört yeni rafineri inşa ederek: Nassiriya 150 bin varil/gün hedefi verilmiş, ancak açıklanan projelerin çoğu birçok nedenle uygulamada zorluklarla karşılaşmıştır. Kerbela Rafinerisi bu projenin istisnasıdır ve inşaat işlerinin 2021’de tamamlanması hedeflenmiştir.

4.3. Irak'taki Petrol Rafinerilerinin Coğrafi Dağılımı

Petrol rafinasyonunun başlangıçları 1859 yılına dayanmaktadır. Drake Odenil, Amerika Birleşik Devletleri’ndeki Pensilvanya’da ilk kuyuyu kazmıştır. Bu tarihten sonra üretim artmaya başlamış ve 1886’dan itibaren sonraki otuz yıl boyunca birkaç petrol rafinasyonu ve pazarlama şirketi ortaya çıkmıştır. Petrol üretimi sınırlı ve sadece üretim bölgelerinde gerçekleşmiştir. 1860 yılında üretim 508 bin varilin üzerine çıkamamış, ancak 1861’de 2.1 milyon varile artış göstermiştir. Bu artış Amerika Birleşik Devletleri tarafından gerçekleştirilmiş ve üretimin ilk yıllarında toplam üretimin büyük bir kısmını elinde tutmasını sağlamıştır. Tüketim iki dünya savaşı sırasında artmış ve bu artış 1960 yılında günde 33.8 milyon varile ulaşmıştır.¹⁰⁵

Orta Doğu ve Arap dünyasındaki petrol ilk olarak Mısır’da üretilmeye başlanmıştır. İlk kuyu 1911 yılında kazılmış ve ardından 1913 yılında İran’da bu sürece dahil olmuştur.¹⁰⁶ Arap Körfezi ülkelerinde petrol rafinasyonu sanayisi, XX. yüzyılın otuzlu yıllarının ortalarına kadar modern bir sanayiydi, zamanla temel dönüşüm sanayilerinden birine dönüşmüş ve daha sonra yatırım hacimleri olan birçok dönüşüm sanayisinin üretim tabanını oluşturmuştur. Bahreyn Krallığı’nda ilk rafineri 1936 yılında kuruldu ve Suudi Arabistan Krallığı’nın petrolü boru hatlarıyla Bahreyn rafinerisine taşınmış ve burada rafine edilmiştir. 1945’te Suudi Arabistan Krallığı’nın Ras Tanura bölgesinde ilk petrol rafinasyon tesisi çalışmaya başlamış ve üretim kapasitesi günde 300 bin varile ulaşmıştır.¹⁰⁷

Irak’ta petrol endüstrisinin tarihi 1925 yılına dayanmaktadır. Bu yıl Irak Petrol Şirketi Limited ile Kerkük sahalarında bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşma Mart

¹⁰⁵ The New Encycpaedia Britannica. 1973. s.189,

¹⁰⁶ M.A. Al-Sumak. A. Saeed. 1981. “İraqi Petroleum between Foreign Control and National Sovereignty”, s.59.

¹⁰⁷ OAPC Yıllık Raporu. 2009. Arap ve Dünya Petrol Sanayisi.

1932 Anlaşması olarak bilinir ve daha sonra Musul Petrol Şirketi ve Basra Petrol Şirketi ile 1932 ve 1938 anlaşmaları ile devam etmiş ve 1934 yılında üretim sınırlı miktarlarda başlamıştır.¹⁰⁸

1938 yılında Irak, ticari miktarlarda petrol ihracatına başlamış ve II. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar yıllık üretimi yaklaşık 4 milyon ton olmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Irak Petrol Şirketi, Irak petrol endüstrisini bakım ve geliştirme çalışmalarıyla artırmış ve 1951-1952 yıllarında üretim yaklaşık 20 milyon tona ulaşmıştır. Ancak şirket, Irak yerel pazarı için yeterli miktarda benzin ve diğer petrol türevlerini sağlamamıştır. Şirket, Kerkük bölgesine yakın küçük bir rafineri işletmekteydi ve bu rafineri, Irak'ın petrol ürünleri ihtiyaçlarının üçte ikisini bile karşılamıyordu. Geçmiş yüzyılın 50'li yıllarında, Irak hükümeti, Kerkük'teki rafineriye el koydu ve Bağdat yakınlarında başka bir rafineri inşa etmek için bir Amerikan şirketiyle anlaştı. Bu rafineri, Daura Rafinerisi olarak bilinmektedir. 1964 yılında, Irak hükümeti, Irak Petrol Sektörünü yönetmek için Irak Ulusal Petrol Şirketi (INOC) adlı bir şirket kurdu. Daha sonra, Irak hükümeti petrol şirketini kamulaştırdı ve başka bir petrol şirketi olan Petrol Operasyonları için Irak Petrol Şirketi'ni (ICOO) kurdu. İlerleyen yıllarda Irak petrolü tamamen kamulaştırılmış bir hale geldi.¹⁰⁹

1970'lerin ortasında Irak, petrol endüstrisini genişletti ve rafineri üretimi arttı. 1976 yılında, Irak petrol endüstrisi yapısını düzeltmek için Petrol Bakanlığı kuruldu. Bu bakanlık, petrol sektörünü planlama, petrol rafinasyonu, gaz işleme ve iç piyasada petrol ürünleri pazarlama konularında birkaç bağlı kuruluşla yönetti.¹¹⁰ Bu sayede 1970'lerde, petrol ürünleri endüstrisinde hem miktar hem de kalite açısından önemli bir gelişme yaşandı. 1950'lerde petrol türevleri üretimi sadece kerosen ve benzinle sınırlıyken, yerel rafineriler 1960'ların ortalarından itibaren yeni petrol türevleri üretmeye başladılar. Bu türevler arasında gaz yağı, dizel yakıtı, uçak yakıtı, bunker yakıtı, yağlama yağları, şanzıman yağları ve sıvı gaz yer alıyordu.¹¹¹

¹⁰⁸ M.A. Al-Sumak. A. Saeed. 1981. "Iraqi Petroleum between Foreign Control and National Sovereignty", s.174.

¹⁰⁹ A.W. Azat. 1980. "The Oil Refining Industry in Iraq", s.21.

¹¹⁰ A.D. Mona. 2002. "The Oil Refining Industry in Iraq for The Period 1968-1998, s.58.

¹¹¹ A.K. Fadil. A.H. Rasul. 1989. "The Geography of Iraq's Industry", s.202.

Irak'ta 16 petrol rafinerisi bulunmaktadır ve ülkenin kuzey, orta ve güney bölgelerine dağılmışlardır. Ancak, bazıları savaşlar ve ekonomik yaptırımlar nedeniyle kapalıdır ve ekipmanların eskimesi nedeniyle Irak rafinerileri bu endüstrideki gelişmelere ayak uydurmakta geri kalmıştır. Elvend Rafinerisi, Irak'ın en eski rafinerilerinden biridir. 1927 yılında Khanqin Petrol Şirketi tarafından kurulmuş ve o zamanlar günlük 4.350 varil kapasiteli bir damıtma ünitesine sahipti.¹¹² Petrol ürünlerine olan ihtiyacın artmasıyla birçok rafineri kurulmuştur. 1938 yılında, Batı Irak'taki Anbar ilinde K3 pompalama istasyonunda modern bir rafineri kuruldu ve günlük 6.000 varil kapasiteye sahipti. 1953 yılında Basra şehrine yakın Güney Irak'ta Mefeniya Rafinerisi inşa edildi ve günlük 4.000 varil kapasiteli küçük bir rafineri olarak çalışmaya devam etti. 1973 yılında Basra'da modern bir rafineri inşa edilmesiyle ihtiyaç kalmadığı için çalışmaları daha sonra durduruldu. Ayrıca, 1953 yılında Bağdat'ta Daura Rafinerisi 24.000 varil/gün kapasiteyle, 1955 yılında Musul'da Qayyarah Rafinerisi yıllık 60.000 ton asfalt kapasitesiyle kuruldu. 1973 yılında, 30.000 varil/gün kapasiteli Kerkük Rafinerisi, 1978 yılında, Samawa Rafinerisi ve Beiji Rafinerisi 20.000 varil/gün kapasiteyle kurulmuş ve Kerkük petrolünü işlemektedir. 1981 yılında, Nasiriye Rafinerisi basit bir tesis olarak kurulmuş ve Rumaila petrolünü işlemektedir. Selahaddin ilinde, 1982 yılında Selahaddin Rafineri Kompleksi kurulmuş ve üretim kapasitesi 70.000 varil/gün olarak belirlenmiştir.¹¹³

1983 yılında Ninova ilinde Kesk Rafinerisi, 10.000 varil/gün kapasiteli bir mobil işleme ünitesinden oluşan bir rafineri kurulmuştur. Aynı yıl, Anbar Rafinerisi (Habbaniyah) kurulmuş ve idari olarak Daura Rafinerisi'ne bağlanmış ancak 1991 Körfez Savaşı'ndan sonra faaliyetleri durdurulmuştur. Selahaddin'de Cizre Rafinerisi 1985 yılında kurulmuş ve daha sonra 1991 yılında faaliyetleri durdurulmuştur. 1999 yılında, Irak'ın güneydoğusunda Maysan Rafinerisi kurulmuş ve üretim 2000 yılında başlamıştır.¹¹⁴

Tablo 4.4: Rafinerilerin ve üretim yerlerinin tarihsel gelişimi

Rafineri	Yıl	Günlük Üretim	Günlük Mevcut
----------	-----	---------------	---------------

¹¹² T. Shukr. 1978. The Iraqi Oil Economy, s.362.

¹¹³ A.M. Hamid. 2006. "Irak'ta Petrol Endüstrisi ve Rafinerisinin Modernizasyonu ve Gelecek Beklentileri", s.40.

¹¹⁴ A.D. Mona. 2002. "The Oil Refining Industry in Iraq For The Period 1968-1998", s.52-53.

		Kapasitesi (Bin Varil)	Kapasite (Bin Varil)
Elvend	1927	4350	Durduruldu
Hadita	1938	6000	14000 (2003'ten sonra durduruldu)
Mefeniye	1953	4000	10000
Daura	1953	24000	95000
Kayyara	1955	2000	10000
Kerkük	1973	30000	30000
Basra	1974	20000	150000
Semawa	1978	20000	30000
Beiji	1978	20000	150000
Nasıriye	1981	10000	30000
Selahaddin	1982	70000	30000
Kisk	1983	10000	30000
Habaniye	1983	10000	310000
Cezire	1985	10000	10000
Maysan	2000	10000	10000
Necef	2004	10000	10000

Kaynak: Hamid, Ammar Mahmud, 2006, s. 48.

Tablo 4.5'te 1970-2005 yılları arasında Irak'taki rafinerilerin enerji, üretim ve tüketim gelişimini göstermektedir. Irak rafinerilerinin tasarım kapasitesi 1970 yılında yaklaşık 115 bin varil ve rafineri üretimi yaklaşık 77.7 bin varil/gün idi ve bu, rafineri enerjisinin %67'sini oluşturmaktadır. Tüketim ise 61.9 bin varildir ve bu, üretimin %80'ine denk gelmektedir. Kalan üretim ihraç edilmektedir. Bu ürünlere olan talebin artması nedeniyle, rafinerilerin üretim kapasitesi artmış ve 1980 yılında rafineri üretim kapasitesi 350 bin varil/gün'e ulaşmıştır. Ancak, bu üretim kapasitesindeki artışa karşılık üretimde bir artış olmamıştır. Irak-İran Savaşı ve savaş alanına yakın rafineri ve tesislerin tahrip olması nedeniyle üretim düşüş göstermiştir. 1980 yılında tüketim 192.3 bin varil iken üretim 187 bin varildir. Bu durum yerel ihtiyacı karşılamak için komşu Arap ülkelerinden bu ürünlerin ithal edilmesine neden olmuştur.

Tablo 4.5: 1970-2005 yıllarında Irak'ta rafineri kapasitesinin, petrol ürünlerinin üretiminin ve tüketiminin evrimi

Yıl	Rafineri Kapasitesi (Bin Varil/ Gün)	Üretim (Bin Varil / Gün)	Tüketim (Bin Varil/ Gün)
1970	115	77.7	61.9
1975	180	135.5	98
1980	350	187	192.3
1985	515	344	289.6
1990	665	344.8	338.1
1995	680	447.8	404.4
2000	690	493.2	452.4
2005	700	477.4	513.6

Kaynak: Majid Saddam Salem, “Kerkük Valiliği'nde Petrol Sahalarının Jeostratejik Önemi”, s.140, 2009.

90'ların başında, özellikle 1991 yılında, petrol rafinerileri kapsamlı bir yıkıma maruz kalmıştır; İkinci Körfez Savaşı nedeniyle üretim, yedek parça eksikliği nedeniyle kapasitesinin altına düşmüş ve bu durum 1997'den sonra da devam etmiştir. 2003 yılına kadar üretim ve tüketim seviyeleri yakın ilerlemiş ve üretim kapasitesi 570 bin varile ulaşmıştır. Ancak 2003'ten sonra, Amerikan işgalinin ve özellikle petrol tesislerine yönelik tahribatın ekonomik sektörleri etkilemiş ve üretimin düşmesine neden olmuştur. Rafineri kapasitesi 1.7 milyon varile yükselmesine rağmen, üretim 2005 yılında 477.4 bin varile düşmüştür (Irak'ın yaşadığı koşullar ve petrol tesislerine yönelik yağma ve talan eylemleri nedeniyle).¹¹⁵

2003 yılından sonra Irak'a düzensiz bir şekilde giren araç sayısındaki artış nedeniyle, bu ürünlere olan talep artmış ve 53.620.005 bin varil tüketim gerçekleşmiştir. 1988 yılında araç sayısı yaklaşık 10.933.301 idi. 2005 yılında ise araç sayısı 2.098.702'ye yükselmiş ve bu veriler, 2006 yılı için Planlama Bakanlığı tarafından açıklanmıştır. İşgal sonrası yıllarda, bireylerin gelirlerindeki göreceli artış ve araç sayısındaki artış, ulusal elektrik kesintilerinin sık sık yaşanması nedeniyle vatandaşların özel

¹¹⁵ A.M. Hamid. 2006. “Irak'ta Petrol Endüstrisi ve Rafinerisinin Modernizasyonu ve Gelecek Beklentileri”, s.49.

jeneratörlere bağımlı hale gelmesi gibi nedenlerle petrol ürünlerine olan talepte artış yaşanmasına yol açmıştır. Genel olarak, Irak rafinerilerinin üretimindeki düşüşün nedenleri şunlar olabilir:¹¹⁶

Teknoloji, savaş ve kuşaklama sonucunda ortaya çıkmıştır. Nedeni ise tesislerin güncelleştirilmesi için çalışmalar yapılmamasıdır. Bakımın zayıflığı, araç ve gereçlerin eksikliği, rafinerilerin sık sık elektrik kesintileri yaşaması, bu tesislerin ve boruların zarar görmesiyle sonuçlanan sabotaj, yağ kaçaqlarının artması gibi sorunlar yaşanmıştır. Ayrıca, ham petrolün rafinerilere giren miktarı, üretim kapasitesinden daha az gerçekleşmiştir. Güvenlik durumunun kötüleşmesi, sınır kontrollerinin yetersizliği ve petrol ürünlerinin taşınması ve dağıtım sürecindeki yönetim ve mali yöntemlerin zayıflığı nedeniyle kaçakçılık yaygınlaşmıştır. Rafineri üretimi azaldı ve üretim ile tüketim arasındaki açığı kapatmak için özellikle benzin ithal edilmiştir. 2004 yılında 9.2 milyon litre/gün benzin ithal edilmiştir.

4.4. Irak'taki Petrol Rafinerilerinin Dağılımını Etkileyen Faktörler

Petrol rafinerisi endüstrisinin Irak'ta yapılabilmesi için gerekli doğal ve insan kaynaklarından oluşan bir dizi faktör gereklidir, ancak bu faktörlerin çekiciliği, endüstrinin farklı yerlerde farklı yerlerde yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Irak'taki petrol rafinerisi endüstrisinin dağılımı, bu endüstrinin tüm veya bir kısmı için gerekli olan faktörlerin bulunduğu belirli illerde yoğunlaştığını göstermektedir.¹¹⁷

4.4.1. Yerellik Faktörleri

4.4.1.1. Hammadde

Herhangi bir ülkedeki endüstriyel kalkınmanın temel bileşenlerinden biri olan hammaddeler, dünya genelindeki eski petrol rafinerilerinin ve Irak'taki rafinerilerin ana maddesi olan ham petrol nedeniyle, rafineri ürünlerinin üretiminde yüksek oranda kayıp yaşanması ve rafinerinin ürettiği petrol ürünlerinin az olması nedeniyle, ham petrolün taşıma maliyetleri pazar maliyetlerine göre yüksek olması nedeniyle,

¹¹⁶ T. Al-Ghadban. 2005. "Petrol Türevlerinin Fiyat Düzeltmesi", s.16.

¹¹⁷ Manners. 1964. "Geography of Energy", s.183.

endüstrinin mevcut eğilimine rağmen, petrol sahalarına yerleşen rafineriler, şu özellikleriyle dikkat çekmektedir:

- Rafinerinin ham petrol kaynağına yakın olması, ucuz yakıt sağlamasına olanak tanır. Ham petrol üretiminde eşlik eden doğal gazın kullanılması sayesinde, rafineri işlemi için gerekli yakıt, rafineriye giren ham petrol hacminin önemli bir kısmını oluşturur.
- Kaynaklara yakın rafineriler, belirli miktarda ham petrol depolama maliyetlerini üstlenmezken, pazar rafinerileri büyük miktarlarda depolama yapmak zorundadır. Petrol rafinerilerinin üretim kapasitesi, genellikle pazar yakınındaki rafinerilerden daha düşüktür, ancak ihracat veya pazar yakınlığı durumunda, bu durum değişebilir.
- Rafineri endüstrisi, sadece ham petrol gibi tek bir hammaddeye dayandığı ve boru hatları veya deniz taşımacılığı yoluyla kolayca taşınabildiği için, ham madde konumu rafineri yerleşim yerlerini belirlemez. Bu nedenle, rafineriler, hammaddelerden uzak yerlerde de yerleşebilirler. Bu durum, Irak'taki yeni bir rafineri olan K3 pompalama istasyonu, Samawa, Najaf, Diwaniyah, Dhi Qar, Kask ve Gharaf rafinerilerinin yerleşim yerlerinde olduğu gibi, ham petrolün taşınması için kullanılan boru hatlarına bağlıdır. Bu, rafinerilerin ilk aşamalarında yerleşim yerlerini belirlemede önemli bir faktördür.¹¹⁸

4.4.1.2. Pazar

Pazar, bir bölgedeki veya yerdeki petrol rafineri endüstrisini çekmek için önemli bir temel unsurdur ve bu, nüfusun büyüklüğüne, şehirlerdeki yoğunluğa, halkın yaşam standartlarına ve kültürel seviyelerine, ayrıca kullanılan makinelerin, endüstriyel, tarımsal ve hizmet makinelerinin, bu ürünlerle çalışanların yanı sıra toplumsal ve evsel kullanımlarına bağlıdır.¹¹⁹

Teknoloji faktörü, endüstrinin pazarlara yönelmesini ve farklı türlerde ham petrol kullanmasını artırmaya yardımcı olmaktadır. Teknolojik karmaşıklık arttıkça,

¹¹⁸ Manners. 1964. "Geography of Energy", s.183.

¹¹⁹ M.A. Al-Sammak. N.D. Al-Aqili. A.M. Amin. 1982. "Maden Kaynakları Coğrafyası (Irak ve Arap Dünyası)", s.235-245.

rafinerideki dönüştürücü ünitelerin sayısı artmış ve farklı türlerde ham petrol işlenebilmiştir. Bu, dönüştürücü ünitelerin varlığı ve ham petrol varilinin ürünlerin taşınması maliyetine kıyasla pazarlara taşınmasının daha düşük maliyeti nedeniyle, tüm ham petrol türlerinin petrol ürünlerine dönüştürülmesine yol açmıştır. Bu nedenle, pazar rafinerileri büyük şehirlerde yerleşik hale gelmiştir. Irak'ta petrol rafinerisi endüstrisinin yerleşiminde pazar faktörünün etkisi genel olarak kuzey bölgesinin Kerkük, Çinli, Haditha ve Selahaddin rafineri kompleksleri için bir pazar olabileceği söylenebilmektedir. Orta bölge, Dura, Samawa, Najaf ve Diwaniyah rafinerileri için bir pazar olarak kabul edilebilirken, güney bölgesi Basra, Maysan ve Dhi Qar rafinerileri için bir pazar olarak kabul edilebilmektedir.¹²⁰

4.4.1.3. Para Sermayesi

Para akışının endüstrinin bileşenlerinden biri olarak önemi, sadece üretim işleminin gerçekleştirilmesi için gereken paranın önemine değil, aynı zamanda endüstrinin makineleri, ekipmanları, taşıma araçları, hammadde ve yarı mamulleri gibi ihtiyaçlarının karşılanması için gereken paranın önemine dayanmaktadır. Endüstri, hammadde ihtiyaçlarını karşılamak ve işçi ve personel ücretlerini ödemek için değişken sermayeye ihtiyaç duyar ve aynı zamanda makineleri, cihazları, yapıları ve binaları kurmak için sabit sermayeye ihtiyaç duyar.¹²¹

Sermaye gereksinimleri, temel olarak endüstrinin doğasına ve teknolojik gelişimine bağlıdır.¹²² Petrol rafinasyonu gibi diğer petrol endüstrileri gibi, iki avantaja sahiptir: büyük sermaye yatırımları ve büyük üretim. Bu nedenle, bu endüstriye hacim ekonomisi denmektedir. Ürünlerin nihai pazarlama aşamalarında veya keşif ve üretim aşamalarında veya ikisi arasındaki ara aşamalarda büyük miktarda para gerekmektedir.¹²³ Bu endüstrinin birçok diğer endüstriden farklı olarak büyük yatırımları, sabit maliyetlerin toplam maliyetin büyük bir yüzdesini oluşturmalarına neden olmaktadır. Böylece toplam maliyetin daha fazla üretim birimine dağıtılmasıyla ortalama üretim maliyetinin azaldığı bir noktaya kadar devam eder.

¹²⁰ J. W. Alexander. 1963. Economic Geography.

¹²¹ M.A. Al-Sammak. 1987. "Oil Economy and Oil Policy", s.111.

¹²² M.S. Abdel-Hakim. Y.K. Youssef. G.H. Ibrahim. A. Ejlaal. 1980. "Arap Dünyasındaki Ekonomik Kaynaklar", s.415.

¹²³ S.M. Afifi. 1977. "Petrol Pazarlama", s.252.

Birimlerin kapsamı arttıkça, rafineri enerji birimi başına yatırım miktarı önemli ölçüde düşer ve rafineri kompleksi yüksek bir seviyeye ulaşım sağlar.¹²⁴

4.4.1.4. İtici Güçlerin Kaynakları

Petrol rafinasyonu endüstrisinde farklı makineler kullanılmakta, ancak endüstriyel işlemler sırasında bu makinelerin yönetimi için güçlü motorlara ihtiyaç duyulmaktadır. Şu anda, bu güç kaynaklarının en önemli kaynakları elektrik ve doğal gazdır. Motorlu güç varlığı, yakıtın ithal edilmesi sonucu ham maddelerin mevcudiyetinden daha önemli bir konumdur. Çünkü endüstri, ham maddelerden daha fazla yakıt miktarına ihtiyaç duymaktadır.¹²⁵

4.4.1.5. Ulaştırma

Taşımacılık, petrol endüstrisi için çok önemli ve tamamlayıcı bir aşama olarak kabul edilir ve uluslararası ticaret çerçevesine giren en büyük başlıca araçlardan birini temsil etmektedir. Ham petrol üretiminin üçte ikisinden fazlasının uluslararası ticaret kapsamına girdiği göz önüne alındığında, petrolün dünya genelinde eşit şekilde dağıtılmaması ve tüketen ülkelerin büyük ihtiyacı, endüstrilerinin dönmesi, şehirlerinin devam etmesi ve gelişmesi için petrol ve ürünlerinin üretim sahalarından tüketim pazarlarına taşınması için bir sistem bulunması zorunlu hale gelmiştir.¹²⁶ Ayrıca, boru hatlarının geçtiği ülkelerin ekonomik istikrar ve güven faktörlerini sağlaması ve taşımacılığın yerleşim yerlerinin belirlenmesinde önemli bir etken olması gerekmektedir. En iyi yerleşim yeri, rafinerinin ham maddeyi mümkün olan en düşük maliyetle elde ettiği veya türevlerini taşıdığı yerdir. Taşıma maliyeti, rafineri yerlerinin belirlenmesinde önemli bir kriterdir, çünkü üretim işlemlerinin çeşitliliği ve yoğunluğu nedeniyle taşıma maliyeti oldukça önemlidir. Irak'taki petrol endüstrisinde ana taşıma araçları boru hatları, tankerler ve demiryolu taşımacılığıdır. Boru hatları hakkında şunlar söylenebilir:

- Birinci grup: Ham petrol boru hatlarını küçük ve büyük rafinerilere taşır.
- İkinci grup: Petrol ürünlerini boru hatları ile piyasalara taşır.

¹²⁴ C. Issawi. M. Yaghana. 2010. "Orta Doğu Petrol Ekonomisi", s.181.

¹²⁵ A.M. Jawad. 2005. Rafineri Endüstrisi ve Geleceğin Yakıtı, s.150-151.

¹²⁶ M. El-Deeb. M. İbrahim. 2010. Ekonomik Coğrafya, "Çağdaş Bir Perspektif. İngiliz Mısır Kütüphanesi, Sanat Fakültesi- Ain Shams Üniversitesi. s. 828.

Irak, birinci sınıf bir petrol üreticisi ve kaynağı olan bir petrol ülkesidir. Petrolünün ticari önemi, tüketen dünya pazarlarına ulaştırılmadan önce önemli değildir. Bu nedenle, petrolün kuyudan tüketiciye taşınması, çıkarılması işleminden daha az önemli değildir. Bu, ülke içinde ve dışında geniş bir kara ve deniz taşıma ağı oluşturmayı gerektirir. Ayrıca, Irak'ın üretim sahaları yerel tüketim merkezlerinden uzakta olduğundan, tüketim hacmiyle orantılı verimli iç taşıma ağları kurulması gerekmektedir.¹²⁷

Irak'ta Suriye ve Suudi Arabistan'a kadar uzanan boru hatları vardır ve şu anda kapalı veya başka amaçlar için kullanılmaktadır. İdeal koşullarda, Irak'ın petrol ihracatı ve taşıma alt yapısı, 6 milyon varilden fazla taşıma ve yükleme yapabilecek durumdadır. Ancak Irak'ın petrol ihracat tesisleri (boru hatları, limanlar, pompalama istasyonları) ülkenin 20 yıldan fazla süren üç savaşında ciddi hasar görmüştür.¹²⁸ Irak'taki enerji altyapısı, 6999.15 km (4350 mil) uzunluğundaki boru hatları sistemi de dahil olmak üzere bir dizi boru hattını içermektedir.

Kuzey Havzası, Irak'ın %80'inden fazlasını kontrol etmektedir ve petrolün boru hatlarıyla Irak dışına taşınması gerektiği kıta konumu nedeniyle ihracat boru hatlarının yarısından fazlası yabancı topraklardan geçmektedir. Özellikle 1991 yılındaki savaş sırasında zarar gören ve şu anda yeniden faaliyete geçirilmek üzere olan kuzey-güney uzanan stratejik hat, günlük 1.4 milyon varil kapasiteye sahiptir.¹²⁹

4.4.1.6. İşgücü

Herhangi bir endüstrinin kurulması için gerekli olan unsurlardan biri iş gücüdür. Ancak, iş gücü diğer imalat olguları karşılaştırıldığında daha hareketli ve şekillendirilebilir olarak algılanmaktadır. Yani işçilerin bir bölgeden diğerine taşınması ve yüksek ücretlerle cezbedilmesi mümkündür. Ancak, bu unsurdaki rol, endüstri yerleşim yeri seçiminde endüstriden endüstriye ve fabrikadan fabrikaya farklılık göstermektedir.¹³⁰ Demir-çelik, iplik ve dokuma gibi bazı endüstrilerde, büyük sayıda işçi kullanılırken, petrokimya endüstrisi gibi bazı endüstriler ise teknik

¹²⁷ A.A. Abdul Wahab. M.A. Al-Samak. M. Amin. 1981. "Petrol ve Enerji Coğrafyası", s.137.

¹²⁸ K. Al-Kanani. B. Kazım. 2008. "Sanayi Yeri ve Bölgesel Kalkınma Politikaları", s.53.

¹²⁹ M.A. Al-Sammak. A.N.D. Al-Aqili. A.M. Amin. 1982. "Maden Kaynakları Coğrafyası (Irak ve Arap Dünyası)".

¹³⁰ Iraq Petroleum Energy Information Administration. 2005.

uzmanlık gerektiren işçiler gerektirdiği için daha az sayıda işçi istihdam etmektedir.¹³¹

Irak gibi diğer gelişmekte olan ülkelerde, işçi gücü üretim süreçlerinde temel bir unsurdur ve işçi gücünün üretim üzerindeki etkisi, işçi sayısı ve yeterlilik düzeyine bağlıdır. İşçi sayısı ise ülkedeki nüfusa bağlıdır, yeterlilik de teknik eğitimleri, becerileri ve uzman personel sayısına göre şekillenmektedir. Bu süreçler, teknoloji üniversiteleri, endüstriyel enstitüler ve yer bilimleri (jeoloji) bölümleri tarafından yetiştirilen insanlar tarafından sübvansede edilmektedir. Ayrıca, sağlık çalışanları ve yiyecek, giyim ve barınma gibi yaşam standartları da önemlidir. Üretkenlik arttıkça, bu araçların kaybedilmesi veya seviyelerinin düşmesiyle üretkenlik tekrar azalım eğilimi gösterebilmektedir. Rafineri endüstrisi için işçi gücü, ikincil faktörlerden biridir ve rafineri yerinin belirlenmesinde oldukça önem arz etmektedir. Endüstri kısmında az sayıda işçi çalışmaktadır ve sermaye yoğunluğu yüksektir, ancak petrol çıkarma işlemiyle karşılaştırıldığında, petrol rafinerisi endüstrisi daha fazla işçi çalıştırmaktadır. Rafine edilmiş bir ton petrolü, çıkartmak için gerekenin yaklaşık üç buçuk katı kadar işçi gerekmektedir.¹³²

4.4.2. Lokalize Faktörler

4.4.2.1. Dünya

Petrol rafinerisi endüstrisi, rafine ve işleme üniteleri, farklı boyutlarda depolama tankları ve su, elektrik, yangın söndürme üniteleri gibi genel tesis koşullarına ihtiyaç duymaktadır. Depolama tankları, ürünlerin farklı rafine ünitelerine akması için yüksek bir seviyede yerleştirilmelidir. Bu nedenle, rafinerilerin ihtiyaç duyduğu alanlar, mevcut ve gelecekteki ihtiyaçları karşılayacak şekilde geniş alanlara yayılmaktadır. Küçük rafineriler, 160 dönümden fazla alan gerektirirken, büyük rafineriler daha fazla alana ihtiyaç duyulmaktadır. Rafineri yerinin seçiminde, arazi alanı, maliyeti ve rafineri alanının gelecekteki genişlemeleri de dikkate alınmalıdır.

¹³¹ M.A. Hişam. 2008. Irak'taki petrol endüstrisinin gerçekliği ve beklendiği gibi Ekonomik Araştırmalar Dergisi. sayı 20. s. 16.

¹³² M.A. Al-Sammak. A.N.D. Al-Aqili. A.M. Amin. 1982. "Maden Kaynakları Coğrafyası (Irak ve Arap Dünyası)".

Ayrıca, rafineri arazisinin eğimi de kurulum ve gelecek yapılanmaları için önemlidir.¹³³

Kayaların sert veya dayanıklı olması, yapıların yerleştirilmesini ve toprağın işlenmesini gerektiren uygunluğunu belirlemek, kumlu yumuşak yerlerden uzak durmak, toprağın çökme eğilimini, deprem, sel veya yağmur suyu akışı nedeniyle oluşan erozyon ve aşındırma risklerini bilmek gerekir. Bu nedenle, ülkenin kuzey bölgesinde bulunan rafineriler güçlü bir jeolojik yapıya sahip alanlardadır, güneyde bulunan rafineriler ise jeolojik yapısında daha az dayanıklı bölgelerde yer almaktadır.¹³⁴

Mümkün olan diğer koşullar arasında, rafineri arazisi seçerken gelecekte rafine, depolama üniteleri, elektrik üretim istasyonları eklemek için genişleme alanlarına ihtiyaç duyulabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Irak'taki bazı rafineriler, gelecekteki genişlemeler için mevcut alanların bulunmaması nedeniyle zorluklarla karşı karşıyadır. Örneğin, Kerkük rafinerisi, petrol pompalama istasyonu K1'e yakın bir konumda bulunur ve modern bir rafineri, her ikisi de üretim kapasitesini artırmak veya tesislerini genişletmek için gerekli araziye sağlamakta zorluklar yaşamıştır. Diğer rafinerilerin aksine, gelecekteki genişleme amaçları için geniş alanlara sahip olanlar da bulunmaktadır.¹³⁵

Diğer gereksinimler arasında, filtre oluşturulurken makinelerin ve ekipmanların neden olduğu basınca dayanabilecek uygun toprak kalitesinin olması gerektiği yer almakta ve Irak'taki çoğu rafineride bu tür koşullar mevcuttur. Samawa ve Dhi Qar rafinerileri, çoğunlukla kil karışımlı alçıtaşı toprağı içeren çöküntü ovası bölgesinde bulunur ve yüksek basınca dayanmaya yardımcı olan alçıtaşı yapıları ile karıştırılmıştır. Kask, Qayyarah ve Kerkük rafinerileri ise taraçalı bölgede bulunur ve yüksek basınca dayanabilecek uygun kalker kayalarının güçlü jeolojik yapısına sahiptir ve gelecekte yapılabilecek için alanlar için de uygundur.¹³⁶

¹³³ A.K. Fadil. A.H. Rasoul.1984. "Irak Sanayi Coğrafyası", s.127.

¹³⁴ K.S. Alani. 1989. The Geography of Iraq, vol. 2, s.529.

¹³⁵ M.A. Al-Sammak. A.N.D. Al-Aqili. A.M. Amin. 1982. "Maden Kaynakları Coğrafyası (Irak ve Arap Dünyası)".

¹³⁶ J.M.H. Saad. M.S. Daw. A.B. Al-Mughairbi 2002. "Sanayi Coğrafyası Temelleri ve Uygulamaları ve Mekansal Dağılımları", s.54-86.

4.4.2.2. Sular

Su, tüm endüstriyel işlemlerde buhar üretmek için kullanılan damıtma kulelerindeki işlemler, rafine sanayisinde temel soğutma amaçlı kullanımı, yangın söndürme, içme veya kullanım amaçlı olarak temel bir bileşendir. Bu nedenle, bu endüstri tatlı suyun büyük bir tüketicisi konumundadır, çünkü ham petrolün bir litre rafine edilmesi için 18 litre tatlı su gerekmektedir. Kullanım doğrultusunda rafineriler tatlı su kaynaklarını sürekli ve düzenli olarak ihtiyaç duyarlar. Su varlığı, Irak'taki petrol rafinerilerinin mevcut konumlarında kalmasını teşvik eden kritik coğrafi kısıtlamalardan biridir. Bu rafineriler, tatlı su kaynaklarının boyunca dağıldığı Dicle ve Fırat nehirleri boyunca yerleşmiştir. Kerkük rafinerileri, Zab aşağısındaki kolu boyunca, Maysan, Meşhed Nehri boyunca ve modern rafineriler olan Kadesiya Nehri'nde Samawa, Kufa'da Kufa, Diwaniyah ve Dhi Qar'da ise Fırat Nehri kıyılarında yer almaktadır.¹³⁷

4.5. Irak'taki Petrol Boru Hatlarının ve Petrol Pazarlama Noktalarının Genişletilmesi

Sıvı ve gaz ürünlerinin taşınması için boruların kullanılması, birçok avantajı nedeniyle petrol ürünlerinin taşınması için en iyi yöntemlerden biri olarak kabul edilir. Bu avantajlar, sadece ülke içinde değil, aynı zamanda dış ticaret ve kıtalar arası taşımacılıkta da en iyi yöntem haline getirmiştir.¹³⁸

Boru hatları, hava koşullarından etkilenmediği gibi, ürünlerin taşınması için ek nakliye süreçlerine, boşaltma işlemlerine veya köprüler, limanlar ve büyük depolama tesisleri gibi ek tesislere de ihtiyaç duymaz. Ayrıca, boru hatları hareketsiz olduğu için sadece petrolün borular içinde hareket etmesi için gereken enerjiye ihtiyaç duymaktadır.¹³⁹ Ayrıca, boru hatları ile taşınan petrolün kaybı diğer yöntemlere göre daha azdır (özellikle tanker kamyonlarına kıyasla).¹⁴⁰

Irak, petrol ürünlerinin taşınması için iyi bir boru hattı ağına sahiptir ve Tablo 4.6'da, 1995 yılı için Irak'taki boru hatlarını ve uzunluklarını gösterilmektedir. Tabloya

¹³⁷ M.A. Al-Sammak. A.N.D. Al-Aqili. A.M. Amin. 1982. "Maden Kaynakları Coğrafyası (Irak ve Arap Dünyası)".

¹³⁸ A.H. Rasul. 1981. International Transport and Trade, s.54.

¹³⁹ S.A. Ghaleb. 1986. The Geography of International Transport and Trade, s.338.

¹⁴⁰ J.W. Alexander. 1963. "Economic Geography", s.347.

bakarak, araştırma alanlarından biri olan Enbar ilinin, 159 km uzunluğundaki ve yıllık 2100 m³ kapasiteli Latifiye-Enbar boru hattı aracılığıyla petrol ürünleri taşıma hizmetine sahip olduğu görülmektedir. Ancak, bu boru hattı 1995 yılında il için taşınan petrol ürünlerinin sadece %17'sini taşıyabilmiştir. Ancak, bu boru hattı 2003 yılında maruz kaldığı sabotaj nedeniyle çalışmaz hale geldi.¹⁴¹

¹⁴¹ M.A. Daeij. 2002. “The oil refining industry in Iraq for the period 1968-1998”, s.150.

Tablo 4.6: 1995 yılında Irak'taki petrol ürünleri boru hatlarının uzunlukları ve kapasiteleri

Boru Hattı	Uzunluk (km)	Kapasite (1000 m ³ /yıl)
Beiji - Hamam Alil	167	5250
Beiji - Kerkük	86	1600
Beiji - Bağdat Al-Mushahada	167	7300
Bağdat Al-Mushahada - Bağdat Al-Rusafa	52	3000
Bağdat Al-Daura - Bağdat Al-Rusafa	51	2000
Bağdat Al-Mushahada - Latifiya	111	3000
Latifiya - Anbar	159	2100
Bağdat Al-Rusafa - Diyala	25	1600
Bağdat Al-Daura - Basra Shuaiba	545	1500
Nasiriya - Kut	186	720

Kaynak: Mona Ali Duaij, 2002, s. 150.

Haziran 1972'de petrolün kamulaştırılmasından sonra, Irak hükümeti yeni petrol ihracat hatları oluşturmuş ve bu temelde Irak hükümeti diğer petrol taşıma hatlarını inşa etmeye çalışmıştır. Bu aşamada, önemli iki başarı elde edilmiş: 1975'te Stratejik Hat ve 1977'de Kerkük-Türkiye Boru Hattı inşa edilmiştir. Stratejik Hat'ın oluşturulma fikri, kuzeydeki petrol sahalarından güneye ve tersine petrol taşımak, ihracatta esneklik sağlamak içindir. Siyasi koşullara göre Arap Körfezi'ne ya da Türkiye, Suriye ve Lübnan limanlarına doğru kurulması düşünülmüştür. Ramadi şehri, güneyden Irak Kürdistanı'na petrol taşımak için Rumaila sahalarına bağlandı. Kerkük-Türkiye Boru Hattı'nın oluşturulma fikri ise, 1977'de Kerkük sahalarını Türkiye'nin Ceyhan limanına bağlama doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Bu aşamadaki en önemli taşıma boru hatları arasında şunlar yer almaktadır:

4.5.1. Kuzey Boru Hatları

Hat, 1977 yılında çalışmaya başlayan ve çapı 40 inç (1005 km uzunluğunda) olan Irak-Türkmenistan boru hattıdır (IT). Boru hattı sistemi, 1983 ve 1987 yıllarında iki kez genişletilmiş ve 2016 yılında Kuzey Petrol Şirketi tarafından günlük 1.75 milyon varil kapasiteye ulaşmıştır. Boru hattının geçtiği tesisler, Irak tarafında iki pompa

istasyonu ve iki ölçüm ünitesi ile birlikte 345 km uzunluğunda ve Türk tarafında üç pompa istasyonu ve bir ölçüm ünitesi içeren beş istasyondan oluşmaktadır. Bu hat, 1987 yılında önceki hatla paralel bir hat tamamlandığından büyük bir kapasiteye sahiptir.¹⁴²

1982 yılından sonra özellikle Suriye'nin Banias boru hattını kapatmasıyla, Irak-İran Savaşı sırasında petrol ihracatının yurtdışına tek çıkış noktası bu boru hattı olmuştur. Bu proje, Türkiye'nin petrol ihtiyaçlarının büyük bir kısmını karşılamaya yardımcı olurken, Irak'a Akdeniz'deki Türk limanları aracılığıyla petrol pazarlama imkanı sağlamıştır.

4.5.2. Stratejik Hat

Hat, güneydeki (Basra) petrol sahalarından üretilen petrolün Akdeniz limanları aracılığıyla ihracatının esnekliğini sağlamak ve aynı zamanda Irak'ın Kürdistan bölgesindeki (Kerkük) petrolünün Arap Körfezi limanları aracılığıyla ihracatını sağlamak için güney ve kuzey arasında oluşturulmuştur. Bu hat, 1975 yılında hayata geçirilmiştir ve iki paralel ana borudan oluşmaktadır. İlk boru (42 inç çapında) ham petrol taşımak için kullanılırken, ikinci boru (18 inç çapında) üç ara pompalama istasyonuna (Habbaniyah, Najaf ve Samawa) gaz sağlamak ve kablolu ağların koruma ve güçlendirme istasyonlarına hizmet vermektedir. Stratejik hattın uzunluğu 810 km'ye ulaşırken, kuzey yönünde kapasitesi yaklaşık 900 bin varil/gün olarak belirlenmiştir. Bu hattın oluşturulma fikri, Irak Petrol Şirketi'nin 1972'de kamulaştırılmasının ardından ortaya çıkmıştır. Böylece Irak, Suriye ve Lübnan baskılarından bağımsız olarak kendi petrol çıkış noktalarını kontrol edebilecektir. 1991 yılında, İkinci Körfez Savaşı sırasında stratejik hat, K3 istasyonunun yok edilmesi ve güneydeki dört pompalama istasyonunun tahrip edilmesi sonucu Haswa bölgesinde arıza yaşamıştır. Daha sonra tekrardan iyileştirilen stratejik hat, Irak'ın petrol ihracat boru hatları ağına yeni bir boyut kazandırmıştır. Kuzey ve batı sistemlerini, Basra'daki Rumaila ve Haswa'daki K3 istasyonları aracılığıyla güney sistemleriyle bağlamaktadır. Bağlantı sayesinde Kerkük petrolü Arap Körfezi veya

¹⁴² H.S. Al-Ani. 1969. Ekonomik Coğrafya, Dar Al- Tadamon Press, 2. kat, Bağdat, s. 529.

Kızıldeniz yoluyla ihraç edilebilirken, Basra petrolü Akdeniz'den ihraç edilebilmektedir.¹⁴³

Irak Kürdistanı içinde ham petrolü birden fazla amaç için taşıyan bir grup iç hat da bulunmaktadır. Bunlar:

4.5.2.1. Üretim sahalarından Kerkük'teki Pompa İstasyonuna Petrol Taşıyan Boru Hatları (K3)

1952 yılında Irak'ın Kürdistan bölgesindeki Ayn Zalah ve Batma/K3 sahalarını bağlamak için (12 inç) çapında ve 214 km uzunluğunda bir boru hattı inşa edilmiştir. Bu boru hattı, petrolü sahalardan Kerkük (K3) pompalama istasyonuna ve oradan da Trablus'a taşımaktadır. Hat, Dicle Nehri'nin batı kıyısında Qayyarah sahalarından geçerek güneydoğu-kuzeybatı yönünde eğimli arazinin güney kenarlarına paralel olarak uzanmaktadır. Jambur ve Bay Hassan sahalarının keşfi, Irak Petrol Şirketi tarafından 1955-1961 yılları arasında (6-16 inç) çapında ve 58-32 km uzunluğunda iki boru hattının daha inşa edilmesini sağlamıştır. Buradaki boru hatları, petrolü Akdeniz kıyısındaki ihracat limanlarına taşımak için kullanılmaktadır. İlk boru hattı güneyden kuzeye doğru taraçalı bölgenin ortasından geçerken, ikinci boru hattı aynı bölgede batıdan doğuya doğru uzanmaktadır.¹⁴⁴

4.5.2.2. Rafinerilere Giden Ham Petrol Boru Hatları

Petrol boru hattı, Irak'ın Kürdistan bölgesindeki Khanah petrol sahasından Hewlêr rafinerisine giden en eski petrol boru hatlarından biridir. 1927 yılında 16 km uzunluğunda inşa edilmiştir. Daha sonra, 1963 yılında Petrol Bakanlığı tarafından inşa edilen ve 138 km uzunluğundaki Khanah petrol sahasından Duhok rafinerisine ham petrol taşıyan bir başka boru hattı daha inşa edilmiştir. Bu boru hattı, K2 Baiji hattı ile birlikte çalışarak, 1955 yılında inşa edilen 212 km uzunluğundaki Duhok rafinerisine ham petrol taşıyan bir başka boru hattı ile birlikte çalışarak, ham petrol ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Ayrıca, Baba Gurgur petrol sahasındaki depodan rafineriye kadar ek üç petrol boru hattı bulunmaktadır. Bu hatlar, 2007 yılında 1,5 kilometreden daha kısa bir mesafede bulunmaktadır.

¹⁴³ S.S. Majid. 2009. Kerkük İlindeki Petrol Sahalarının Jeostratejik Önemi, s.181-183.

¹⁴⁴ A.A. Wahab. M.A. Al-Samak. M. Amin. 1981.

4.5.3. 2003 Sonrası Petrol Boru Hatları

Kürdistan Irak'taki petrol sahalarından üretilen petrolün taşınması için bölge hükümeti, 1994 yılında Tawke sahasından üretilen petrolün taşınması için tanker kamyonlarını kullanmaya başlamıştır. Bu sahadan üretilen petrol miktarı, 2011 yılında 50 bin varile kadar yükselmiştir. Genel Energy şirketi tarafından işletilen bu sahadan üretilen ham petrolün bir kısmı hala bu tanker kamyonlarıyla taşınmaktadır. Ancak şu anda, Kürdistan Irak'taki petrol sahalarından çıkarılan petrol, stratejik hatlar aracılığıyla dünya pazarlarına ihraç edilmektedir. Başlangıçta, Kerkük-Ceyhan hattı kullanılmaktaydı, ancak 2014 yılında üretimi artırmak ve petrol endüstrisini geliştirmek amacıyla, Kürdistan Bölgesi Hükümeti, Tawke sahasından petrol taşımak için bir boru hattı inşa etmeye karar verdi. Bu boru hattı, Duhok ilindeki Tawke sahası boru hattıyla bağlantılıdır ve Fishkhabour'a ulaşmaktadır. Hat, eski Kerkük-Ceyhan hattıyla bağlantılı olup ve petrolü dünya pazarlarına ihraç etmektedir. Bu proje, 2013 yılı sonunda tamamlanmış ve bu yıldan sonra Kürdistan Bölgesi, petrolünü bağımsız olarak ihraç etmeye başlamıştır. Bu hattın avantajlarından birisi, eski hatta (Kerkük-Ceyhan) göre daha kısa olmasıdır. Tawke sahasından Fishkhabour'a kadar olan uzunluğu 81 km ve Tawke sahasından eski hatta Fishkhabour'da bağlandığı noktaya kadar olan toplam uzunluğu 281 km'dir. Boru hattının çapı 36 inçtir ve ihracat kapasitesi yaklaşık 750 bin varil/gün olarak tahmin edilmektedir. Gelecekte, 2020 yılına kadar günlük yaklaşık 1 milyon varile yükselmesi beklenmektedir.

Federal hükümet, bu hattı durdurmak için sürekli baskı yaparak, Irak Kürdistanı'nın petrolünün Türkiye üzerinden ihracına izin verilmemesi için Türk hükümetine talepte bulunmuş ve karşılığında Basra sahasındaki petrolün Ceyhan limanına ihracı için yeni bir hat açılmasını önermiştir. Ancak Türk hükümeti, siyasi ve ekonomik çıkarları nedeniyle Irak hükümetinin önerisini kabul etmemiştir. Tamamlanan boru hatlarının yanı sıra, bölgedeki Doğal Kaynaklar Bakanlığı'nın ana boru hattı olan Taq Taq-Khurmala-Fishkhabur hattını genişletmek için bir planı vardır. Harita 4.1'de

stratejik hatlar gösterilmektedir. Bu plan, diğer petrol sahalarını ana boru hattına (Taq Taq-Khurmala-Fishkhabur) bağlamayı içerir.¹⁴⁵ Boru hatları iki bölüme ayrılabilir:

Tamamlanan boru hatları:

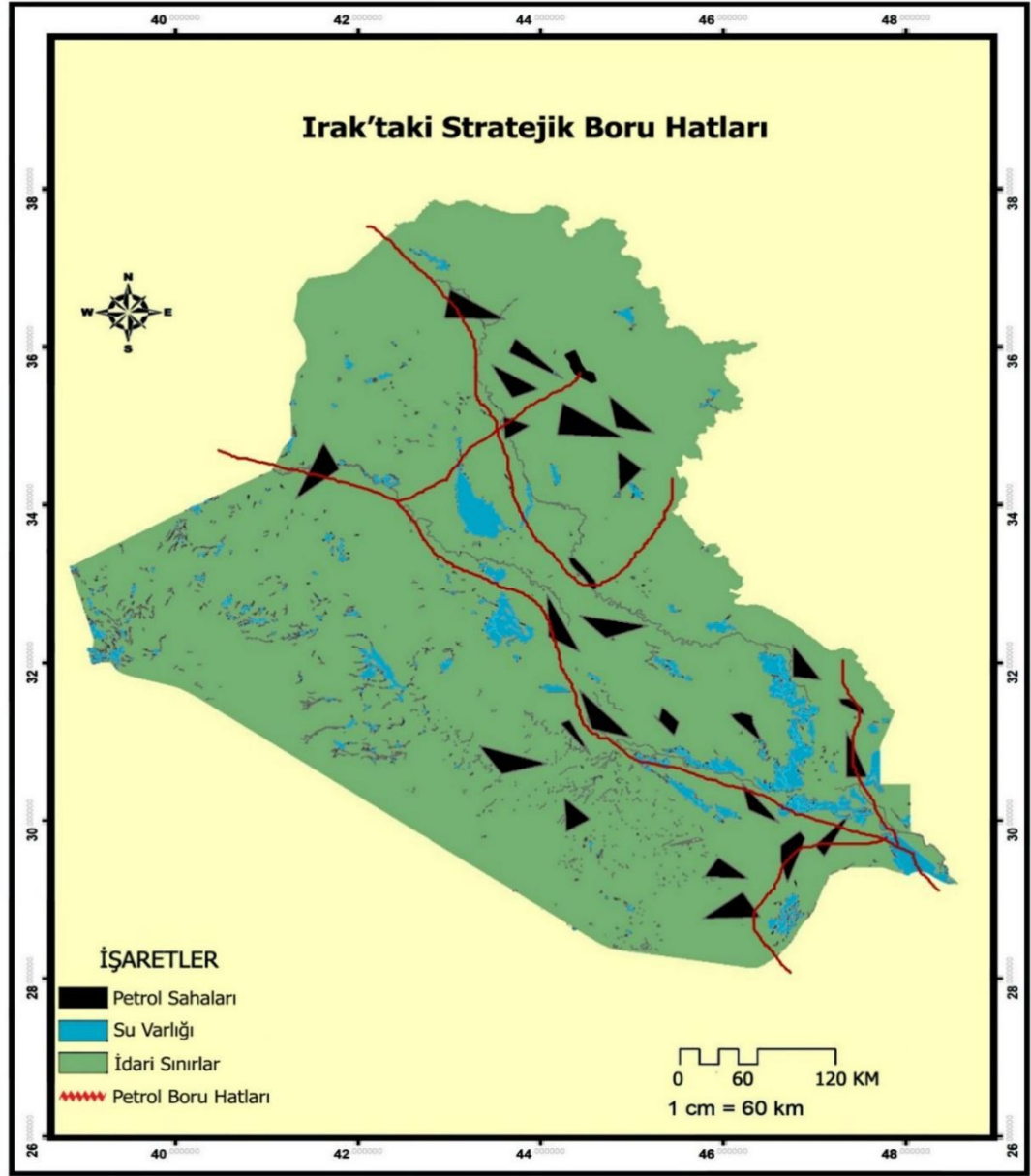
- Tauki: 18 km uzunluğunda ve 12 inç çapında ana boru hattı.
- Atrush-Shekhan: ana boru hattı, uzunluk 37 km ve çap 36 inç.

Bitmemiş (önerilen) boru hatları:

- Korda- Mir- Sengavi Bashor- Singavi Bakur- Çemçemal- Kara Hangir - Qushta - Ana boru hattı.
- Penguen- Yanan Arabat'ın Doğusu- Miran- Bazian Khalkan- Taq Taq.
- Akri Bajil- Atrush- Şeyhan- ana boru hattı.
- Sarsink- Atrush- Şeyhan ana boru hattı.
- Ain Safni- Şeyhan ana boru hattı.

¹⁴⁵ Ministry of Natural Resources-Oil Production. 2016. Export and Consumption Report.

Harita 4.1: Irak'taki Stratejik Boru Hatları

4.6. Irak Limanları

Irak'ın ticari limanları, dış ticaretinde ithalat ve ihracat açısından önemli bir rol oynadı ve bu limanlar arasında en önde geleni 1919'da üç iskele ile faaliyete başlayan Maqil Limanı oldu. Bu liman, 1960'ta 9 rıhtıma ve 1968'de ise Irak'ın dış ticaretindeki büyük genişlemeye bağlı olarak 15 rıhtıma ulaştı. Maqil Limanı yoluyla 1976 yılı için çeşitli malzemelerin yıllık ithalatı bin tonu buldu ve Irak'ın liman aracılığıyla gerçekleştirilen tüm ithalatların %94'ünü temsil etti. Maqil Limanı'ndan yapılan ihracatın %89'u da bu dönemde gerçekleşti. 1973 yılına kadar, Um Qasr

Limanı'na hiçbir mal gönderilmedi çünkü büyük ölçüde Maqil Limanı'na güveniliyordu.¹⁴⁶

Irak'ın en önemli diğer limanları:

4.6.1. Umm Qasr Limanı

Mina Um Qasr'ın ticari faaliyetleri 1974 yılından itibaren resmi olarak başlamış ve Irak'ın petrol gelirlerinin artmasıyla ticari faaliyetler de artış göstermeye devam etmiştir. Petrol fiyatlarının yükselmesi, ekonomik kalkınma planlarının uygulanmasını teşvik etmiş ve 1975 yılından sonra petrol gelirleri büyük ölçüde artmıştır. Bu, ithalat tarafından Um Qasr Limanı'na açık bir baskı yaratmasına neden olmuştur. Oluşan baskıyı hafifletmek için, dört rıhtımı olan Um Qasr Limanı'ndan yararlanmak gerekmektedir. Bu rıhtımlardan ikisi genel yükler için, biri konteynerler için ve diğeri kükürt ihracatı için kullanılmaktadır. 1976 yılına kadar, Um Qasr Limanı'ndan yapılan ihracat miktarı, Maqal Limanı'ndan yapılan ihracat miktarının sadece %10.5'ini geçmemiştir. Bu dönemde ithal edilen malların taşınması tamamen Maqal Limanı'na bağlıydı, çünkü o zamanlar malları kabul etmek için yeterli rıhtım ve depo sayısı bulunmaktaydı.¹⁴⁷

Um Qasr Limanı'nın Maqal Limanı'ndaki toplam işlenen yükün yüzdesindeki düşüş, o zamanlar limanın sınırlı imkanlarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca, Maqal Limanı, Irak'ın deniz ticaret hacmine uygun bir limandı, bu nedenle rıhtımların, depoların ve ilgili ekipmanların genişletilmesi burada yoğunlaşmıştır. 1978 yılında Um Qasr Limanı'ndaki rıhtım sayısı 18'e ulaştı, çoğu genel yükler için kullanılmaktaydı.¹⁴⁸

1979 yılının sonunda, üç yeni genel yük rıhtımı inşa edilmesine başlanmış, ancak 1980 yılı Eylül ayında başlayan Irak-İran Savaşı, projenin tamamlanmasını engellenmiştir. Nihayetinde, 1989 yılında tamamlandı ve Um Qasr Limanı, adlandırılmalarına göre iki bölüme ayrılan 21 rıhtımdan oluşmaktadır.

¹⁴⁶ M.A. Sari. 1982. Irak'ın Su Yollarının Irak'ın Petrol Dışı Ticaretine Hizmetindeki Rolü, sayı 8, s.234.

¹⁴⁷ M.A. Sari. 1982. Irak'ın Su Yollarının Irak'ın Petrol Dışı Ticaretine Hizmetindeki Rolü, sayı 8, s.235.

¹⁴⁸ Center for Gulf Studies. 1980. Iraqi Maritime Institutions, Gulf Studies Journal, Center for Gulf Studies, University of Basra, cilt. 12, sayı. 8.

- Eski yapılar (1-11).
- Modern yapılar (on bağlama yeri), rıhtım (12-21).

4.6.2. Irak Ticari Limanları

Yukarıdaki limanlara ek olarak, aşağıdakiler gibi bir dizi Irak ticari limanı vardır.¹⁴⁹

1. Mina Khour Al-Zubair: (ticari endüstriyel liman) ve 12 rıhtımdan oluşmaktadır. Bunların beşi genel yük için ve geri kalanı demir cevheri, fosfat, petrokimya ve nitrojen gübreleri gibi endüstriyel malzemeler için özel rıhtımlardır. Limanın rıhtım kapasitesi yılda 4.750.000 tondur.
2. Abu Flus Limanı: Üç genel yük rıhtımından oluşan küçük bir limandır, toplam kapasitesi yılda 750.000 tondur.
3. El-Muakil Limanı: 1919 yılında Irak'taki ilk liman olarak kurulmuş ve Basra Körfezi'nin kuzey ucundan sadece 135 kilometre uzaklıkta, Arap Denizi kıyısında yer almaktadır. Rıhtımların ön yüzü 2.5 kilometre uzunluğundadır ve 500 metre boyunda bir iskele ve 12 rıhtımı bulunmaktadır. Toplam rıhtım alanı 4000 metrekareye ulaşır ve rıhtımlarda 45 adet elektrikli vinç, 25 adet çatı ve farklı boyutlarda depo bulunmaktadır. Ancak, bu limanda bazı rıhtımlarda çukurlar bulunması nedeniyle gemilerin limandan kalkışı ve limana yanaşması engellenmiştir. Ayrıca, su derinliği ve dalga boyu yetersiz olduğundan büyük tonajlı gemilerin girişi mümkün değildir.¹⁵⁰

4.7. Irak Petrolünün Dünya Ülkelerine Pazarlanması

Irak petrolünün millileştirilmesi, 1 Haziran 1972'de gerçekleşti ve ham petrol pazarlama genel müdürlüğü, Irak Petrol Şirketi'ne bağlı olarak kuruldu. Kararların hızlı bir şekilde alınması ve pazarlama doğası nedeniyle, bu genel müdürlük, petrol işleri takip komitesiyle bağlantılı hale getirildi ve daha sonra Petrol Pazarlama Genel Kurumu olarak adlandırıldı. 1998 yılında SOMO, Irak Petrol Şirketi'nin 26 şirketinden biri olarak kuruldu. Petrol Pazarlama Şirketi (SOMO), 1998 yılındaki kuruluşundan bu yana Irak petrolünün satışı için sözleşme imzalayan şirket olarak kabul edilir. Irak hükümeti, önceden Irak'taki monopol şirketlerden ham petrolün

¹⁴⁹ M.A.H Manahel. 1996. Irak'ta Deniz Taşımacılığının Geliştirilmesi İçin Önerilen Bir Model.

¹⁵⁰ A.F. Al-Jourani. 2014. Irak Liman Sektörü, Beyan Merkezi için Çalışmalar ve Planlama, s.8.

küçük bir payını alıp, bunu ilaç şirketiyle takas etmek zorunda kalıyordu. Ancak SOMO'nun kurulmasıyla birlikte, Ulusal Petrol Şirketi'nin kurulması ve şirketin ekonomik bölümünde pazarlama departmanının oluşturulmasıyla Iraklı personelin petrol pazarlaması konusunda eğitilmesi sağlandı.

Şirketin pazarlama şirketi SOMO'nun, ihraç edilen petrol miktarlarını Amerikan, Avrupa ve Asya petrol pazarları arasında dağıtmaya çalıştığı görülmektedir. Avrupa pazarının payının neredeyse sabit kaldığı görülmektedir. Çalışma süresi boyunca Irak ham petrolünün Avrupa pazarındaki payı %22 ile %27 arasında değişmiştir. Amerikan pazarının payının 2005'ten sonra azalmaya başladığı görülmektedir. Amerikan pazarının payı, 2003-2005 yılları arasında %71 ile %63 arasında değişmiştir, ancak 2006'dan sonra düşmüştür. Bunun nedeni, Irak'taki terör saldırıları nedeniyle petrol tesislerine yapılan sabotaj eylemleri ve geleneksel olmayan petrol endüstrisindeki gelişmelerdir. Asya pazarı için, Irak petrol ihracatının miktarı ve payının arttığı görülmektedir. Bunun nedeni, Irak petrolünün bu ülkelere taşıma maliyetlerinin düşmesi ve coğrafi konumunun yakınlığıdır. Ayrıca, çoğu Asya rafinerisinin Basra hafif ham petrolüne uygun olması ve çalışma süresi boyunca Irak petrolünü ithal eden çoğu Asya ülkesinin büyük ekonomik büyüme oranları elde etmesidir.

4.8. Petrol İhracatının Irak'a Ekonomik Etkileri

Petrol üreticisi bir ülkenin ekonomik büyümesinin petrol gelirlerindeki artıştan kaynaklanması, sağlam bir ekonomik büyüme olarak kabul edilemez. Çünkü öncelikle ekonomik faaliyetlerin üretiminden kaynaklanmamıştır ve diğer yandan milli ekonomiye üretim kapasitesi eklememiştir. Bazı araştırmacılar, genel milli servetin tükenmesi sonucu gerçekleştiği için bu büyümeyi olumsuz bir büyüme olarak kabul ederler. Bu nedenle, ekonomik büyüme petrol gelirleri tarafından desteklenmeli, yani petrol gelirleri tarafından ekonomik faaliyetlerin harekete geçirilmesiyle sağlam bir ekonomik büyüme elde edilmelidir. Alt kısımda bazı destek ve faaliyet senaryoları belirtilmektedir. Bunlar:¹⁵¹

¹⁵¹ A.H.H. Al-Jubouri. 2018. Petrol Gelirlerinin Pozitif Etkileri.

- Vatandaşların maddi refah ve ekonomik refahlarının yüksek seviyelerine ulaşmalarını sağlamak için, bireysel gelir seviyelerini artırarak ve eğitim, sağlık, güvenlik, sosyal güvence gibi devlet tarafından sunulan hizmetleri artırarak, özellikle devletin halkın ihtiyaçlarını ve beklentilerini karşılayabilen demokratik bir siyasi sistem benimsenmelidir.
- İyi yatırım ve petrol gelirlerinin doğru yönlendirilmesiyle, doğrudan ekonomik büyümeye yansıyan gayri safi yurtiçi hasıla artışına yol açacaktır. Ekonomik büyüme, belirli bir süre içinde toplumun ürettiği mal ve hizmetlerin artışını sağlayacaktır.
- Petrol gelirleri, tarımsal ve endüstriyel kalkınmanın başlaması için gerekli olan temel tesislerin inşası, işletilmesi ve geliştirilmesi için genel harcamalarda artışa neden olur. Bu, çiftçilere ve zanaatkarlara sunulan kolay kredilerde genişleme ve çalışmalarını teşvik etmek için doğrudan yardımlar ve gümrük vergilerinden muafiyetler yoluyla gerçekleştirilebilir. Ayrıca, özel sektör zayıfsa veya yerel talebi karşılayamıyorsa, devlet büyük tarımsal ve endüstriyel projelere doğrudan yatırım yapabilir. Bu, özel sektörle birlikte tamamlayıcı bir rol oynayarak, sektörlerin bütünleşmesini hızlandırabilir, tarımsal ve endüstriyel toplum ihtiyaçlarını karşılamaya yardımcı olabilir.
- Petrol gelirlerindeki artış, petrol ihracatı yapan ülkeler için yabancı para birimlerinde artışa neden olur ve bu artış hükümet mevduatlarında artışa neden olacaktır. Bu da, hükümetin para gücünün artmasına yol açar ve bunun sonucunda ekonomik ve sosyal kalkınmayı destekleyen hükümet harcamalarında artışa neden olacaktır.
- Petrol gelirleri, egemen fonun oluşturulmasına katkıda bulunmakla kalmaz, aynı zamanda oluşturulmasının bir bileşenidir. Bu, petrol fiyatlarının yerel piyasalar yerine uluslararası piyasalara göre belirlendiği için uluslararası piyasalardaki dış şoklardan ekonomiyi korumaya ve korumaya yardımcı olmaktadır. Bu, egemen fonun olmaması durumunda eşlik eden petrol geliri olumsuz etkilerini azaltmaktadır. Petrol gelirleri, egemen fonun oluşturulmasına katkıda bulunan bir bileşendir ve uluslararası şoklardan ekonomiyi korumaya yardımcı olacaktır. Dış ticaret performansının iyileştirilmesi, petrol gelirlerinin (yabancı para birimleri) modern makineler, ekipmanlar ve cihazlar ithal etmek için kullanılması,

teknolojinin yerelleştirilmesi için teknik ve bilimsel yeteneklerden yararlanılması yoluyla gerçekleştirilebilmektedir. Bu, rekabetçi fiyatlarla mal ve hizmet üretimine ve hak ettikleri şekilde dünya pazarlarına girmeye ve sonuç olarak ihracatın artmasına ve ticaret fazlasının artmasına yol açacaktır.

- Yurtdışındaki yatırımların genişlemesi, petrol gelirlerindeki artışın yatırım yapmayı mümkün kıldığı anlamına gelmektedir. Yerel ihtiyaçların karşılanmasından sonra, Sudan, Somali ve Fas gibi doğal tarım kaynaklarına sahip ancak para eksikliği çeken ülkelerde özellikle tarımsal projelere yatırım yapmak fayda sağlayacaktır.¹⁵²

¹⁵² A.H.H. Al-Jubouri. 2018. Petrol Gelirlerinin Pozitif Etkileri.

5. BÖLÜM

5.1. Irak'ta Petrolün Geleceği

Irak, ulusal petrol endüstrisini yeniden düzenlemenin, petrol sektörünün bir kısmını veya tamamını özelleştirmenin olumlu yönleri üzerine tartışmalar devam etmekte. Bu konunun çözümü, önümüzdeki yıllarda uluslararası petrol piyasalarının rekabet edebilirliği ve önemli petrol üreticisi devletler ile özel uluslararası petrol şirketleri arasındaki ilişkiler üzerinde doğrudan etkiye sahip olacaktır. Irak'ın petrol ihracat seviyesindeki artış, önümüzdeki yıllarda uluslararası enerji piyasalarında önemli bir değişken olabilir. Yatırımcılar, şu anda Rumeyyə, Batı Kurna, Kurmala ve Kerkük'teki kapasiteyi genişletmeyi hedefliyor, ancak petrol taşıma ve işleme altyapısına yönelik devam eden saldırılar göz önüne alındığında Irak'ın ihracat yeteneklerini ne kadar hızlı artırabileceği henüz bilinmiyor.

Irak petrol endüstrisinin gelecekteki stratejilerinin belirsizliği hala devam etmektedir. Ancak yerel kuruluşlar ve gruplar, petrol varlıklarını hızla bireylere ve yerel gruplara fayda sağlayacak şekilde paraya dönüştürmekle ilgilenmektedir. Petrol kanunu taslağına ilişkin müzakereler devam ederken, Irak'ın önde gelen siyasi gruplarının çoğunun desteğini almıştır. Ancak Irak'taki Kürdistan bölgesel yönetiminin başkanı olan Kürt lider Mesut Barzani, anlaşmaya direnmekte ve Kürt bölgelerindeki alanların işletilmesi için halihazırda imzalanmış olan anlaşmaların lehine taviz aramaktadır.

Petrol yasasının kabul edilmesi, Irak'ın petrol endüstrisinin onarılması sürecinde ve ulusal uzlaşmayı engelleyen önemli bir değişkenin ortadan kaldırılmasında önemli bir kilometre taşı olacaktır. Petrol politikaları, gelecekteki petrol sahası gelişiminin ve gelecekteki gelişmeden elde edilecek gelirlerin nasıl kontrol edileceği, ülkenin birleşik bir merkezi hükümet yaratma yönündeki kırılgan çabalarını engelleyen temel faktörlerden biri olmuştur. Petrol sektörünün başarısı, Irak ekonomisinin başarısı için kritik öneme sahiptir ve petrol sektörü, bir petrol yasasının daha net bir tanımı olmadan verimli bir şekilde ilerleme gösteremeyecektir. Petrol üretimi ve satışı, Irak'ın GSYİH'sinin yaklaşık %70'ini ve hükümet gelirlerinin %95'inden fazlasını oluşturmaktadır. Bu nedenle, petrol sektöründeki ilerlemenin artması, Irak'ın

gelecekteki ekonomik yeniden yapılanması açısından önemli olacaktır (Irak petrol ve doğalgaz kanunu taslağı “büyük düğüm” henüz çözülememiştir).

Irak'ın batı çölünün oldukça verimli olduğu düşünülmekte ancak henüz keşfedilmemiştir. Bilinen 80 alanın altısı, 5 milyar varilden fazla petrol içeren “dev” olarak kabul edilirken, yaklaşık 23 tanesi “büyük” (500 milyon ila 5 milyar varil arasında) olarak sınıflandırılmaktadır. Büyük bir yatırım programı, Irak'ın önümüzdeki on yılda günlük 3 ila 5 milyon varil arasındaki tarihsel üretim seviyelerine kolaylıkla dönmesine olanak tanıyacaktır. Dolayısıyla Irak'ın petrol politikası ve sanayi yapısı önümüzdeki yıllarda uluslararası petrol endüstrisi üzerinde kritik bir etkiye sahip olacaktır.

Iraklı yetkililer, Akkas sahası da dahil olmak üzere Bağdat'ın kuzey ve doğusundaki Sünni topraklarındaki tahmini petrol ve doğalgaz miktarını artıran yeni çalışmaların varlığını kamuoyuna duyurmuştur. Yeniden yapılacak değerlendirmelerde, Sünni toplum liderlerine petrol endüstrisinin ilerlemesinde daha büyük bir pay vererek, Sünnilerin yeni petrol yasası üzerinde anlaşmasının yolu açılmıştır.

5.2. 2023–2030 Yılları Arasında Irak'ta Petrol Endüstrisi

Kuzey ile güneyi birbirine bağlayan stratejik boru hattını rehabilite ederek ve hattın her iki tarafındaki ihracat kapasitesini artırarak, farklı pazarlar ve ihracat yolları arasında seçim yapması için Irak'a yeni fırsatlar vermek üzere birlikte çalışmalar yapılacaktır. Strateji, Irak'ın ham petrolünün büyük kısmını, üretiminin yarısına kadarını Irak'ın kuzey sınırlarından geçirme esnekliğiyle Asya pazarlarına tahsis etmesine olanak tanıyan bir sistemin kurulmasını önerdiğinden, Irak tek bir bölgesel pazara aşırı bağımlılıktan kaçınmaya çalışmaktadır.

Uluslararası Enerji Ajansı'nın Irak'taki enerji beklentilerine göre, merkezi senaryoda toplam doğal gaz talebi önemli ölçüde artacaktır. 2020 yılında doğalgaz talebinin 20 milyar m³, doğal gaz ihtiyacının ise 70 milyar m³'e ulaşması beklenmektedir.

Gaz sanayi alanında artan yatırımlar sonucunda 2035 yılında, 2020 yılındakinin üç katına çıkacaktır ve 2040 yılına kadar artmaya devam ederek 80 milyar m³'e ulaşacaktır. International Business Monitor verilerine göre; Irak'ta ilişkili olmayan

gaz üretimi, Miran'ın geliştirilmesine başlanmasıyla 2020 yılına kadar 7 milyar m³'e çıkmıştır.

Irak, petrol üretiminin 2025 yılının ilk çeyreğinde 10 milyar m³ artırılacağı, kuru doğal gazın ise elektrik santrallerinde tüketileceği öngörülmektedir. Benzin istasyonlarının çoğu, elektrik sahibi istasyonlardan doğal gaz enerjisi projeleriyle ilgili petrol projelerine dönüştürülecektir. Gazın, doğal kaynakların yerel tüketime girmesinin önü açılarak, enerji üretim verimliliğini arttırılacak ve petrolün büyük bir kısmının ihracata dönüştürülmesi sağlanacaktır. Basra gaz şirketinin 2015 yılı raporunda zincirin önemli bir halkası olduğunu belirtmekle birlikte, Güney Irak'taki dev sahalardan (Rumeyle, Batı Kurna ve Zübeyr) petrol üretimine ilişkin gazın toplanmasını, işlenmesini ve pazarlanmasını amaçlamaktadır. Enerji arzını iyileştirme acil ihtiyacına rağmen, üretilen gazın çoğu yıllık 6 milyar m³ ve yalnızca Irak'ın Güneyi (yaklaşık 5-6 milyon m³ gaz) ile bağlantılıdır. Ayrıca, üretim sürecinde Strip Energy ve ötesinde bir yerli gaz tüketim üssü oluşturmak da biraz zaman alacaktır; ancak Basra yakınında 11 milyar dolar değerinde bir petrokimya kompleksi inşa etme anlaşması bölgesel altyapı gelişiminin sağlamlaştırılmasına yardımcı olacaktır. Yani 5,8 milyar m³ - Oxen Mobile Enterprise şirketinden- kuru gaz üretim istasyonlarının büyük bir kısmının 2025 yılında 5 milyon m³ fazla tüketim yapması beklenmektedir. Bu durumda 4.000 megawatt elektrik gücü anlamına gelmektedir. Tablo 5.1, petrol üretimine ilişkin temel performans göstergelerini yıllara göre göstermektedir (2015-2030).

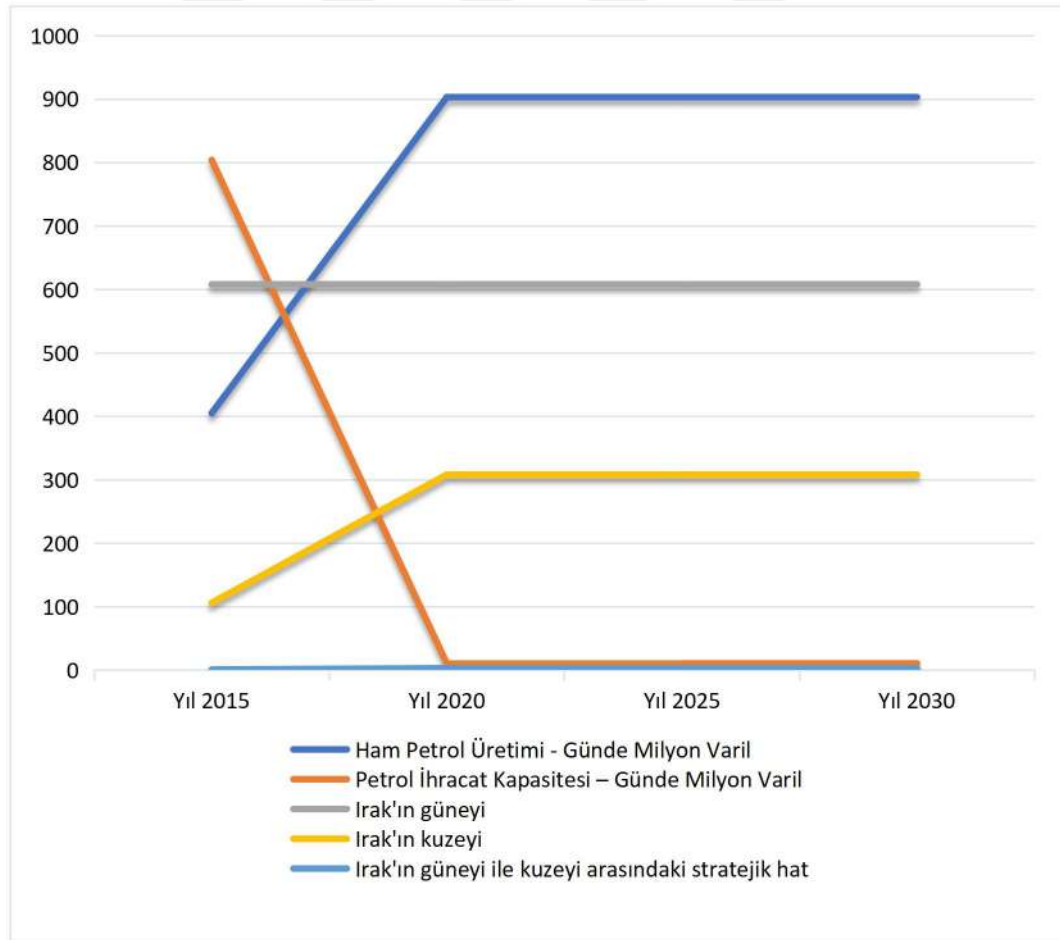
Tablo 5.1: Yıllara göre petrol üretimi ve ihracat kapasitesine ilişkin temel performans göstergeleri - hacimler ve üretim kapasitesi (2015-2030)

Anahtar Performans Göstergeleri	Yıl 2015	Yıl 2020	Yıl 2025	Yıl 2030
Ham Petrol Üretimi - Günde Milyon Varil	405	903	903	903
Petrol İhracat Kapasitesi – Günde Milyon Varil	804	10.3	10.6	10.6
Irak'ın güneyi	608	608	608	608
Irak'ın kuzeyi	106	308	308	308
Irak'ın güneyi ile kuzeyi arasındaki stratejik hat	0.9	3	3	3

Kaynak: İbrahim M.O.A. ve İbrahim H.O.A., 2023. Petrol ve Gaz Üretimine Yönelik Irak Ulasak Enerji Stratejisi: Zorlukların Analizi, Ekonomik Düzenleme Dergisi c.14/1, s.96-103.

Irak gaz endüstrisi, kökeninde kullanılan ileri teknolojinin eskimesi gibi birçok sorunla karşı karşıya kalmış durumdadır. Ayrıca büyük kapasitelerde doğalgaz fazlalığına neden olan doğalgaz taşıyıcılarının yanı sıra, rafineri istasyonları ve boru hatlarında kurulan birçok tesisin tahrip edilmesine yol açan mali dolandırıcılık sorunları ve güvenliğin sürekliliğinin sağlanamaması sorunları da gündeme getirilmektedir. Lisans sözleşmeleri yoluyla yatırım yapan yabancı şirketler ve Basra Gaz Şirketi, hidrokarbon zenginliğinin korunmasında ilişkili serbest doğal gazın çıkarılmasında ve Irak kanunlarına göre kullanılmasında önemli bir role sahip olacak, bu da kaçınılmaz olarak tek taraflı ihracat modelinin değiştirilmesine ek olarak Irak'taki enerji dengesinin yeniden yapılandırılmasına yardımcı olacaktır. Şekil 5.1'de petrol üretiminin yıllara göre (2015-2030) temel performans göstergeleri gösterilmektedir.

Şekil 5.1: Yıllara göre petrol üretimi ve ihracat kapasitesinin temel performans göstergeleri

5.3. Irak'ın Önündeki Seçenekler

Irak, tarihinin en yıkıcı döneminden acı bir şekilde çıkmaktadır. Her ne kadar tarihsel koşullar Irak'ı dünyadaki en büyük hidrokarbon kaynaklarından bazılarına sahip kılmış olsa da Irak, bir siyasi baskı döneminden ve fanatik milliyetçiliğin en karanlık biçimlerinden geçmiştir. Son olaylar, şiddet ve güvensizlikle karakterize edilen, yaygın yıkım ve çatışmalarla sonuçlanan trajediyi daha da derinleştirmiştir. Ancak Irak'ın düştüğü durum ona muazzam ve neredeyse benzersiz bir toparlanma ve refah fırsatı sunmaktadır; Gaz kaynakları onlarca yıldır yanlış yönetiliyor ve artık birçok ülkenin sahip olmadığı bir çıkış yolu sağlamaktadır. Irak'ın geleceğindeki her şey artık bu kaynakların ele alınması ve geliştirilmesi konusunda sağlam siyasi kararlar alınmasına bağlıdır. Irak herhangi bir eski, sabit lisanslama sistemi tarafından engellenmemekte ve büyük ölçüde temiz bir sayfa açarak yeni bir başlangıç yapabilecek konumdadır. Bu, daha basit ve daha iyi hedeflenmiş bir düzenleyici ve mali çerçevenin oluşturulmasını kolaylaştırmaktadır.

Irak'ın ileriye dönük yolu yalnızca ülkenin durumuna ve ihtiyaçlarına göre şekillendirilmelidir. Ancak önümüzdeki dönemde üç geniş siyasi seçenek kategorisi bulunmaktadır:

1. Irak, geçmişte sıklıkla denediği gibi petrol kaynaklarını kendi başına geliştirmeye çalışabilir. Bu modele göre, söz konusu üretici ülkenin hükümeti, uygun bir yatırım programını kendisi formüle edip finanse etmekte ve bunu ulusal bir petrol şirketi aracılığıyla uygulamaktadır. Bu yaklaşım kesinlikle belli bir modeli takip edebilir ve Suudi Arabistan, dış petrol şirketlerine (orijinal ARAMCO) yıllarca bağımlı kaldıktan sonra da olsa, bunu benimseyen az sayıdaki ülkeden biridir.

Yukarıdaki proje varlıklarının geliştirilmesi işletme rolünü üstlenebilecek kapasiteye sahip ulusal bir petrol şirketinin sorumluluğundadır. Elbette Suudiler Irak'ın bulunduğu en alt noktadan başlamadılar ve petrol endüstrisini neredeyse sıfırdan geliştirmemişlerdir.

2. Ev sahibi devlet NOC'i liderliği üstlenmeye teşvik edebilir. Modelde hükümet, uluslararası petrol şirketlerinin üretime yönelik sektörlere yatırım yapması için uygun

düzenleyici ve mali koşulları yaratmaktadır. Bu, devletin çok fazla sermaye tahsis etmekten kaçınmasına ve büyük iç teknik yetenekler veya çok sayıda kaynağa sahip aktif bir ulusal petrol şirketi oluşturmak gibi uygun operasyonel yetenekler geliştirmeden kaçınmasına olanak tanımaktadır. Katar bu yaklaşımı benimseyen ülkelere güzel bir örnektir. Bu yaklaşımı çekici ve dengeli hale getirmek için gereken siyasi ve kamu politikası becerileri hafife alınmamalıdır. Ancak temel yatırım ve operasyonlar, uygun gelir paylaşımı düzenlemeleriyle hem uluslararası petrol şirketleri (IOC) hem de ilgili hizmet sağlayıcılar gibi uluslararası şirketler tarafından üstlenilmelidir. OECD katılımcı ülkelerinin çoğu bu modeli izlemektedir.

3. Ulusal petrol şirketleriyle uluslararası petrol şirketlerinin ortaklıklara dayalı hibrit çözümlerin benimsenmesidir. Aslında, aktif bir ulusal petrol şirketinin ülkenin yatırım ihtiyaçlarını karşılamak için önemli, somut yabancı sermaye ve teknik uzmanlıkla birleştirildiği diğer iki seçeneğin birleşimidir. Bu yaklaşım, OECD dışındaki petrol ve gaz üreten ülkelerin çoğu (Mısır, Endonezya vb.) ve OECD içindeki bazı ülkeler (Norveç) tarafından benimsenmiştir. Yerel ve uluslararası ortaklar arasında birçok arayüze deneme ve yenilenme için izin veren genel bir yaklaşımdır.

Bu merkezi meseleyi ele almak için, Irak'ın tarihinin bu aşamasındaki durumunun ve kaostan çıkışının bazı benzersiz özelliklerini tanımlamamız ve analiz etmemiz gerekmektedir. Aşağıdaki özet noktalar dikkate alınmalıdır:

- Irak, baskı ve savaş ortamından çıktığı için sancılı ve riskli bir geçiş sürecinden geçen, ağırlıklı olarak petrol sektöründeki yatırımlara bağımlı bir ülke konumundadır
- Güvenlik durumundaki iyileşme ile ekonomik durumdaki iyileşme birbirini güçlendirmektedir.
- Iraklılar, yetenekli bir toplumdur. Kendi başlarına çok şey yapabilirler, ancak mevcut durum göz önüne alındığında, özellikle keşif ve geliştirme çalışmalarının yüksek fiyatları, dünya çapındaki önemli ekipman ve insan kıtlığı göz önüne alındığında bu durum onlarca yıl sürecektir.

- Irak'ın mali kaynaklarını hızlı bir şekilde yeniden inşa etmesi ve uzun ekonomik-sosyal ihtiyaçlar listesini karşılamak için sürdürülebilir bir yatırım akışı sağlaması gerekmektedir. Gelir akışı düzgün bir şekilde yönetilirse ekonomi gelişecek, işsizlik azalacak ve güvenlik durumu iyileşecektir.
- Irak'ın hidrokarbon üretimindeki büyük artışın faydalarını güvence altına alması gerekmektedir. Geçtiğimiz 30 yılda boyunca petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip en zengin ülkeler günde 3 milyon varilden fazla üretim yapamamıştır ve Irak bugün dünyanın en fakir ülkeleri arasında yer almaktadır. Bu, Irak'ın yalnızca onlarca yıldır süren kötü yönetim ve yatırım eksikliği nedeniyle acı çekmesi ile kalmayıp, aynı zamanda son yıllarda petrol fiyatlarındaki artışla birlikte diğer petrol üreticisi ülkelerin sahip olduğu önemli ölçüde artan gelir akışından da mahrum kaldığı anlamına gelmektedir.
- Irak'ta farklı fırsatlar mevcuttur; Halihazırda keşfedilmiş alanlar, hem üretim alanlarını (beş küresel alan dahil) hem de geliştirilmeyi bekleyen alanları ve henüz keşfedilmemiş alanları kapsamaktadır. Hem teknik hem de risk sermayesi gereklilikleri açısından çok az risk olduğundan, bu aşamada IOC desteğine veya katılımına acil bir ihtiyaç olmadığı sıklıkla söylenmektedir. Ancak mevcut kuyuların olduğu bu durumda bile verimliliği en iyi uygulama standartlarına ulaştırmak için Irak'ın üretimi canlandırması ve sürdürmesi gerekmektedir. Uzun yıllar boyunca savaşlar ve sabotajlar sonucu ciddi şekilde hasar gören, bakımsızlık ve yıkıma uğrayan, sınırlı miktarda yatırımla karşılanan altyapının, mevcut tüm tesislerin modernize edilip tamamlanmasına kadar büyük desteğe ihtiyaç vardır.
- Ani sıçramalar üzerine kurulu bir işletmede, hızlı düşüşü önlemek için sürdürülebilir yatırımlar yapmak önemlidir. Hükümet ve ulusal petrol şirketlerinin yanı sıra uluslararası petrol şirketleri, üretilen rezervleri yenilemek veya aşmak için uygulanabilir yatırım programlarını formüle etme ve uygulama zorluklarıyla karşı karşıyadır. Üretimi istikrara kavuşturmak her yıl daha büyük miktarlarda sermaye harcaması gerektirir ve önceki modeller incelendiğinde, Irak'ın talihsiz hırs eksikliğiyle yetinmediği sürece bu işi tek başına başaramayacağı açıktır. Bu model yalnızca Irak'ı geçmişte büyük ölçüde başarısızlığa uğratmakla kalmadı, aynı zamanda zorluk mevcut alanlardan ayrıntılı araştırma ve geniş yeni alanların

geliştirilmesine yöneldiğinde, gerekli uzmanlık ve kaynaklarının yerel olarak mevcut olmayacağını da gösterdi. Eğer hedef, önümüzdeki on yılda üretimi günde 6 milyon varile çıkarmak ve mümkün olan en erken aşamada, hatta yeni üretim akışlarından önce bile, büyük miktarda nakit akışı yaratmaksa, o zaman uluslararası boyuttan kaçınmak mümkün olmayacaktır.

5.4. Ulusal Yatırım ve Yabancı Yatırımlar

Irak, geleceği açısından büyük önem taşıyan stratejik malzemeye sahiptir. Petrol, aynı zamanda Irak'ın çağdaş rönesansının da temellerinden birini oluşturmakta ve tüm hayati eklemlerini besleyen ana atar damarı konumundadır. Irak halkı, özgürlüklerini ve yağmalanan zenginliklerini yeniden kazanmak ve bunları tekelci yabancı şirketlerin elinden almak için uzun yıllardır mücadele etmektedir.

Irak petrolü, ekonomideki etkin rolünün yanı sıra, siyasi tarih yazımında da önemli bir etkiye sahiptir ve hâlâ da öyledir. Yabancı para birimlerinden elde edilen petrol gelirleri, Irak hükümetine yönelik stratejik, siyasi ve ekonomik anlaşmaların değiştirilmesinde de önemli bir rol oynamaktadır. Devlet, bütçesinin ve kalkınma projelerinin finansmanı ve açığın kapatılması için kaynak, ödemeler ve yaşam standartlarının iyileştirilmesine, üretim ve hizmet sektörlerinin geliştirilmesine doğrudan ve dolaylı katkı sağlamaktadır.

Petrol, ülke ekonomisini geliştirmek için kullanılması gereken bir milli servettir ve yabancı petrol yatırımı, kapsamlı medeniyet anlamında gerçek bir kalkınma fırsatı sağladığından, ekonomik kalkınma için muazzam ufuklar açmaktadır. Irak petrolü, devasa rezervleri, gelecekteki üretimi ve dünya çapındaki ülkelere beklenen ihracat hacmi nedeniyle Irak'ın öngörülebilir geleceğinde ve küresel petrol sahnesinde önemli bir rol oynayacaktır.

Bu devasa yatırım projeleri, Irak'ın önümüzdeki yirmi yılda petrol ihraç eden ülkelere liderlik etme niteliğini kazanacaktır. Bu ancak uluslararası petrol şirketlerinin aktif katılımıyla gerekli sermaye, uzmanlık ve teknolojinin dengeli anlaşmalara başarılabilecektir. Irak'ın yükünü artırmayan ancak taşıması gereken şirketler, dikkatli çalışmalar yapmak, her türlü özen ve dikkati göstermek kaydıyla

petrol endüstrisine yönelik yatay ve dikey projeleri eş zamanlı tamamlayarak, kâr ve inşaat süreci arasında dengeli bir politika hedeflemelidir. Artan üretimin hızlı ve haksız bir tükenmeye yol açmaması için petrol üretim oranlarını artırma kararlarını alırken, tükenen ve yenilenemeyen değerli petrol kaynakları nedeniyle ulusal çıkarlarımız ve gelecek nesillerin çıkarları dikkate alınmalıdır. Sonuç olarak Irak'ın çeşitli ileri düzey hususlara uymak için araştırma ve üretimde akıllı bir politika izlemesi, yatay gelişimde öncelikle meşru ulusal çıkarlarını ve yabancı şirketlere bağımlılığını dikkate alması gerekmektedir. Petrol endüstrisinin gelişimi, özellikle petrol rafineri projeleri ve petrol türevlerinin kullanımı, iç talebin karşılanması, ihracata yönelik geliştirilmesi ve aynı zamanda gaz yatırımına odaklanması ile olacaktır. Yabancı yatırımlar, Irak'ın ekonomisinin istikrarına, uluslararası enerji piyasasında güçlü bir konum oluşturulmasına ve petrol piyasasındaki dalgalanmaların kontrol altına alınmasına katkıda bulunan entegre bir bağlantı oluşturmaktadır.

5.5. Kısa Vadeli Öncelikler

Uluslararası Enerji Ajansı'nın Ekim 2012'de Irak'ın enerji beklentilerini yayınlamasından ve Irak Ulusal Enerji Stratejisinin (INES) 2010-2030 yıllara göre geliştirilmesinden bu yana petrol sektörünün öncelikleri oldukça açıktır. INES, 2013'te zaman çizelgesi tutturulmadı ve tahmin edilmesi zor olan IŞİD ile çatışmanın yanı sıra bu çalışmalarda beceri eksikliği, kurumsal zayıflıklar, yolsuzluk ve yeterli bilgi eksikliğinden kaynaklanan gecikmeler dikkate alınmadı. Hükümet koordinasyonunun yanı sıra 2017'de petrol fiyatlarındaki düşüş nedeniyle finansman eksikliği 2011'de doların gerçek değeri üzerinden brent ham petrolünün varil başına 110 dolarlık temel varsayımına ulaştı. Sunulan planlar, özel sektörün rolünün arttırılması yönündeki çağrıya ek olarak, yankı uyandıran konuşmalar aracılığıyla hâlâ Irak hükümeti tarafından ustaca yönetilmekte, ancak bu planlara yeterince ilgi gösterilmemektedir. Üretim, 2020 hedef değerinin oldukça altında kalmış ve özellikle kuzeyden ihracat kapasitesi önemli ölçüde gecikmiştir. Rafinerilerin kapasitesi hedef değerin çok altındadır. Bunun nedeni ise Bayji rafinerisinin (IŞİD'e karşı yürütülen savaş nedeniyle) büyük oranda tahrip edilmesidir. En iyi ihtimalle yavaş yavaş ilerleme gerçekleşecektir. Ulusal Entegre Enerji Stratejisi'nin geliştirilmesinden bu

yana gaz çıkarma oranları arttı ve ilişkili olmayan gazın geliştirilmesinde çok az da olsa ilerleme kaydedilmiştir. Ancak pazarlanan gaz arzları, esas olarak Basra Gaz Şirketi nedeniyle artmıştır.

5.6. Irak'ın Gelecekteki Üretim Kapasitesi

Irak, dünyanın en büyük ham petrol üreticilerinden biri olmasına rağmen (günlük 4 milyondan fazla), yerel pazarın ihtiyaçlarını ithalat yoluyla karşılamak için ülke kaynaklarından yaklaşık 5 milyar dolar çeken petrol türevleri açısından muzdariptir. Bunun 3,5 milyar doları sadece benzin ve motorin ithalatına gitmektedir. Bu konu, hükümeti yakın zamanda, yakıt ithalatını durdurmak ve 2025 yılına kadar petrol ürünlerinde neredeyse kendi kendine yeterliliğe ulaşmak ve ardından yurt dışına ihracata geçmek amacıyla Irak'taki petrol rafinerilerinin kapasitesini artırmaya yönelik bir plan başlatmaya sevk etmiştir. Kuzey Rafinerileri Şirketi'nin mevcut toplam üretim kapasitesi günlük 210 bin varil civarında olup, Baiji Rafinerisi'nin desteğiyle bu kapasiteyi artırmaya çalışan ülke, bazı rafinerilerde zaman zaman toplam kapasiteyi etkileyen aksaklıklar yaşayabilmektedir.

Devlet ayrıca Diwaniyah rafinerisinin genişletilmesinin desteğiyle Merkezi Rafineriler Şirketi'nin rafinaj kapasitesini 2026 yılına kadar günde 500.000 varile çıkarmayı planlamaktadır. Ayrıca, Güney Rafinerileri Şirketi'nin toplam üretim kapasitesinin, petrol rafinerilerine yeni üniteler eklenerek ve geliştirilerek günlük yaklaşık 280 bin varile çıkarılması için çalışmalar devam etmektedir. Akaryakıt ithalatını durdurma planı, Kerbela rafinerisinden üretime başlanması öncesindeki temel aşamalara dayanmaktadır. Bu plan, benzin ve gazyağı ithalatını günde 15 milyon litreden, 7 milyon litreye düşürecektir.

Planın ikinci aşamasında Irak, ülkenin günlük yaklaşık 3 milyon litre benzin ve gazyağı ithalat ihtiyacını azaltmak amacıyla Basra rafinerisini genişletmeyi planlamaktadır. Bunu, Bağdat'ın kuzeyindeki Beyci'deki Al-Samoud Rafinerisi ve Irak'ın merkezindeki Diwaniyah Rafinerisi projelerinin genişletilmesine yönelik çalışmalar izleyecektir. Kalan ihtiyaç miktarını diğer petrol rafinerilerinin geliştirilmesi yoluyla telafi edilmesi düşünülmektedir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Geçmişte, petrol Irak ekonomisinin ana kaynağıydı ve ihracat gelirlerinin yaklaşık %90'ını oluşturmaktaydı. Ancak savaşlar, uluslararası yaptırımlar, yolsuzluklar ve petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar Irak ekonomisini ve vatandaşların yaşamını olumsuz etkiledi. Bugün, Irak hükümeti ulusal ekonomiyi çeşitlendirmeye, altyapıyı iyileştirmeye ve diğer endüstrileri geliştirmeye çalışmaktadır. Ancak petrol, hala hükümet gelirleri ve ihracat için önemli bir kaynak olarak kalmaktadır. Gelecekte, petrol Irak ekonomisinde önemli bir rol oynamaya devam edebilir. Bu durumda Irak hükümeti ekonomik istikrar ve sürdürülebilir kalkınma sağlamak için ekonomiyi çeşitlendirmeli, altyapıyı iyileştirmeli ve diğer endüstrileri geliştirmelidir. Ayrıca yönetimi ve yönetişimi iyileştirmeli, yolsuzlukla mücadele etmeli, siyasi ve sosyal istikrarı sağlamalıdır. Irak hükümeti, tarım, turizm, ticaret, hafif sanayi ve hizmetler gibi diğer sektörleri güçlendirerek ekonomiyi çeşitlendirebilir. Bu, yatırım için uygun bir ortam sağlamayı, altyapıyı geliştirmeyi, iş ortamını iyileştirmeyi, küçük ve orta ölçekli projelere, yeni projelere destek ve teşvik sağlamayı gerektirmektedir. Ayrıca, Irak hükümeti diğer ülkelerle ekonomik iş birliğini güçlendirebilir ve ürünlerinin ve hizmetlerinin müşteri tabanını sınır ötesinde genişletebilir. Bu çalışma, ticaretin artmasına, daha fazla yatırım fırsatı elde edilmesine ve hükümet gelirlerinin artmasına yardımcı olacaktır. Ayrıca, Irak hükümeti, yerel işgücünün verimliliğini artırmak ve yerel endüstrileri geliştirmek için gerekli becerileri geliştirmek adına eğitimi iyileştirmesi gerekmektedir. Vatandaşlara elektrik, su ve kanalizasyon gibi temel hizmetleri sağlamak için altyapı kaynakları düzenlenmelidir. Kısacası, Irak hükümeti ekonomiyi çeşitlendirmeli, altyapıyı iyileştirmeli ve diğer endüstrileri geliştirmeli, ekonomik istikrar ve sürdürülebilir kalkınma sağlamalıdır. Petrol, Irak ekonomisinde önemli bir rol oynamaya devam edebilir, ancak iyi yönetilmeli, yönetim ve yönetişim iyileştirilmeli ve yolsuzlukla mücadele edilmelidir. Belirtilenlerin gerçekleşmesi için Irak'ta

petrolün incelenmesi karmaşık ve zor bir konu olarak karşımıza çıkacaktır. Ancak bu konuda da sunulabilecek bazı öneriler vardır:

- Geçmişte: Irak'taki petrol endüstrisinin tarihini incelemek ve ülkenin bu sektördeki gelişimini geciktiren nedenleri analiz etmek, ayrıca Irak'taki petrol endüstrisinin sosyal ve çevresel etkilerini incelemek gerekmektedir.
- Şimdiki zaman: Irak'taki petrol endüstrisinin mevcut durumunu incelemek ve bu sektörle karşılaşan engelleri analiz etmek, ayrıca Irak'taki petrol endüstrisinin sosyal ve ekonomik etkilerini analiz etmek gerekmektedir.
- Gelecekte: Irak'taki petrol endüstrisinin gelecekteki eğilimlerini incelemek ve bu sektörün gelecekte karşılaşacağı fırsatları ve zorlukları analiz etmek, ayrıca Irak'taki petrol endüstrisinin ekonomi, çevre ve toplum üzerinde olası etkilerini analiz etmek gerekmektedir.

Son olarak, Irak'taki petrol endüstrisinin sürdürülebilir bir şekilde geliştirilmesi ve bu sektörün yönetimi, planlaması ve düzenlenmesinin iyileştirilmesi gerekmektedir. Irak'taki petrol endüstrisine yatırım yapılmasının teşvik edilmesi ve yatırımcılar için uygun bir yatırım ortamının sağlanması gerekmektedir. Irak'taki petrol endüstrisi alanında uluslararası iş birliğinin teşvik edilmesi, petrol üreten ve tüketen ülkeler arasında deneyimlerin, teknolojilerin ve bilgilerin paylaşılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- ABBAS A.N., “*Irak Ekonomisi: Petrol, Kalkınma, Aşk, Yönetim, Beklentiler 1950-2010*”.
ABD-ALLAH, H., 2003, “*Arap Petrolü*”. Ekonomik ve siyasi bir çalışma, Dar Al-Nahda Al-Arabiya. Kahire.
ABDEL-HAKİM, M.S.; Khalil, Y., Grace, Y., Ibrahim, H., Al-Saba'i, E, 1980, “*Arap Dünyasındaki Ekonomik Kaynaklar*”. Eğitim Yayınları. Kahire.
ABDUL, A.A.D., 1995, “*Irak'ın Dördüncü Yüzyılda Ekonomik Tarihi*”, 3. Baskı, Arap Birliği Araştırmaları Merkezi, Beyrut.
ABDUL, H. A., ve KHUDAİR, A.A., 1975, “*Irak Petrolünün Tarihsel Kökenleri*” Enformasyon Bakanlığı, Bağdat.
ABDUL, H.Z., ABDUL, M.R.A.S. ve ABDUL, R.H.A.M., 1979, “*Uygulamalı İstatistik*”, Dar Al-Hurriya Matbaacılık.
ABDUL, H.Z., 1974, “*Nüfus Sayımı*”, 2. Baskı, Matbaa Özgürlüğü Evi.
ABDUL, J., 2005, “*Center for Studies and Research of the Arab World*”, University, Al-Mustansiriya, Baghdad.
ABDUL, K.F., AHMED, H.R., 1989, “*The Geography of Iraq's Industry*”, Al-Irshad Printing Press, Baghdad.
ABDUL, R., 2012, “*Irak Coğrafyası*”. Arapça Ansiklopedi.
ABDUL, W.A., 1980, “*The Oil Refining Industry in Iraq*”, Al-Rafidain Development Magazine, College of Administration and Economics, Mosul, sayı. 3.

- ABDUL, W.H.R., 2004, “*Mezopotamya Medeniyeti: Dini Doktrin. Sosyal Yaşam*”, Felsefi Fikirler, Kültür ve Yayıncılık için Dar Al-Mada, Şam.
- ABDUL, W.A.M., AL-SAMAK, M.A., AMİN, M., 1981, “*Petrol ve Enerji Coğrafyası*”, Dar Al-Kutub Printing and Publishing House. Mosul Üniversitesi.
- ABDUL-HUSSEİN, A.H., 2012, “*Petrol Endüstrisi ve Güney Irak'taki Kalkınma Etkileri*”, Doktora Tezi. Edebiyat Fakültesi. Basra Üniversitesi. s.63.
- ABDUL-RAHMAN, N.M., AL-AZİRJ, H.A., 2009, “*Irak Petrol Endüstrisi*”, Adalet Baskı Evi. Bağdat.
- ABDUL-RAZZAQ, N.J. ve ABDUL-ALİ, A.S., 2015, “*Irak'ta Petrol ve Gaz Endüstrisi- Mevcut Eğilimler ve Bağımsızlık*”, 1. Baskı, Abu Dabi, Emirates Center for Strategic Studies and Research.
- ABDUL-WAHAB, A.S.Q., 2002, “*Kerkük Petrol Sahası, Petrol Çalışmaları*”, Sayı 1, Bağdat, Petrol Bakanlığı.
- ADNAN, F.A.J., 2014, “*Irak Liman Sektörü*”, Beyan Merkezi için Çalışmalar ve Planlama, s.8
- AFİFİ, S.M., 1977, “*Petrol Pazarlama*”, Publications Agency. Kuwait.
- AHMED, H.R., 1981, “*International Transport and Trade*”, Al-Hawadith Printing Press.
- AHMED, J.S.A.S., 2010, “*Sürdürülebilir Tarımsal Kalkınma ve Gereksinimleri Irak*”, Basra Üniversitesi / İktisat ve İşletme Fakültesi'ne sunulan yüksek lisans tezi.
- AHMED, J.A.Y., 2009, “*Oil and The Future of Oil in Iraq*”, master's thesis, unpublished, College of Administration and Economics, University of Kufa.
- AL-AHBABİ, N.J.A., 2010, “*The Geopolitical Weight of The Gulf Cooperation Council and Its Future*”, Doctoral thesis, University of Mosul, 2010.
- AL-ANİ, K.S., 1969, “*Ekonomik Coğrafya*”, Dar Al-Tadamun Printing House. 2. Bağdat.

- ALANİ, K.S., 1989, “*The Geography of Iraq*”, cilt. 2, Baghdad, Central Printing Press.
- AL-ASADİ, A., Al-Naba, 2010, “*News Network, Tarafsız Bir Tartışma: Irak'ın son Petrol Sözleşmeleri*”.
- AL-DEEB, M., MAHMOUD, I., 2010, “*Ekonomik Coğrafya Güncel Bakış Açısı*”, Anglo Egyptian Library, Edebiyat Fakültesi- Ain Shams Üniversitesi.
- AL-DEEB, M.M.I., 1990, “*Political Geography: Principles and Applications*”, 6th edition, Anglo Library, Cairo.
- AL-JUBOURİ, Z.R.S., 2010, “*The Reality of The Oil Policy and wWays to Reform it*”, Master's Thesis, College of Administration and Economics, University of Kufa.
- AL-JUBOURİ, A.H.H., 2018, “*Petrol Gelirlerinin Pozitif Etkileri*”.
- AL-KANANİ, K., KAZİM, B., (2008), “*Sanayi Yeri ve Bölgesel Kalkınma Politikaları*”, Safaa Publishing and Distribution House. Amman.
- AL-LAİBİ, J., 2015, “*Irak'ta Petrol Endüstrisi- Karışık Durum ve Kayıp Strateji*”, Irak Ekonomistleri Ağı web sitesi.
- AL-SAMMAK, M.A., NAAMAN, D.A.A., AZAD, M.A., 1982, “*Maden Kaynakları Coğrafyası (Irak ve Arap Dünyası)*”, cilt 1, Musul, Dar Al-Kutub Printing and Publishing.
- AL-SUMAK, M.A., 2015, “*Iraq 1921-2035, a Roadmap for The Birth of a New Iraq, a Contemporary Strategic and Geopolitical Analysis Framework of Independent National Thought*”, Khan Printing Press, 1st Edition.
- AL-SUMAK, M.A.S., 1981, “*Iraqi Petroleum Between Foreign Control and National Sovereignty*”, Ministry of Culture and Information, Mosul.
- AL-ZUBAİDİ, H., LATİF, K., 2007, “*Irak Petrolü ve Irak ve Bölgedeki Petrol Politikası ve Petrol İşletmeleri, Amerikan İşgalinin Gölgesinde Geleceğe Bakış*”, Cilt 1, Irak Araştırmaları Merkezi, Bağdat.

- ALEXANDER J. W., 1963, “*Economic Geography*”, Prentice Hall. Inc. Eagle Wood Cliffs. New Jersey.
- AMMAR, M.H., 2006, “*Irak'ta Petrol Endüstrisi ve Rafinerisinin Modernizasyonu ve Gelecek Beklentileri*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yönetim ve Ekonomi Fakültesi, Kerbela Üniversitesi.
- AMR, H.M., 2008, “*Irak'ta Petrol Endüstrisinin Gerçekliği ve Gelecekteki Gereksinimleri*”, Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Bilgelik Evi, Yıl / 7, Sayı 20, s. 17.
- Arap Para Fonu- 1, 2015, “Birleşik Arap Ekonomik Raporu”.
- ASLANOĞLU, V., Yücel, B.K., Boyazoglou, E., Chalabi, P., Erhan, Y., 2019, “*The Future of Irak Petrolü*”, Bellnet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Yönetim Fakültesi, Ankara, Türkiye.
- ATLAWİ, H., 2012, “*The Future of Arab Oil in The Face of Contemporary Economic Challenges with Reference to Algeria*”, Ministry of Higher Education, Zabana Ashour University, College of Economic and Commercial Sciences.
- AYDIN, M., Özcan, A.N., Kaptanoğlu, N., 2007, “*Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak'ın Geleceği ve Türkiye*”, Tepav Ortadoğu Çalışmaları.
- Basra Governorate Council, 2017, “*Oil and Gas Committee*”, Unpublished Data.
- BURJASS, H., AL-MAJDOUB, M., 2000, “*Arap Petrolü Üzerindeki Uluslararası Çatışma*”, cilt 1. Bisan Yayıncılık ve Dağıtım.
- CAFER, A.H., 2003, Article on Iraq's oil fields on the website: http://www.sotaliraq.com/file/article_2003_11_24_dr_jaafar_ali.html
- Central Bank of Iraq, 2016, “Annual Economic Report for 2015”, Baghdad
- Center for Gulf Studies, 1980, “Iraqi Maritime Institutions”, Gulf Studies Journal, Center for Gulf Studies, University of Basra, cilt 12, sayı 8.
- ÇEÇEN, A., 1998, “*Kemalizm*”, Çağdaş Yayınları, İstanbul, s.14.

- DANİEL, D., 1966, “*Milletlerarası Petrol Politikası*”, Kitapçılık Ticaret Yayınları, s.47.
- DEEPA, M., AL-NAZİFİ A.A., 2007, “*Stratejik Değerlendirme*”, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Bağdat, Beyrut.
- EKREM, A.Z.A.W., 2002, “*Irak ekonomisinde (1991-1995) Irak Ekonomisinin Finansal Dengesizlikleri*”, Arap ve Uluslararası Çevre Bilgelik Evi, Bağdat.
- Energy Information Administration of Iraq (Production-Export-Consumption), 2005, Translated Research and Articles Group, translated by Abdulhafız Abduljabbar. Center for Arab Studies and Research. Mustansiriya University. Baghdad.
- FADİL, A.K., RASOUL, A.H., 1984, “*Irak Sanayi Coğrafyası*”, Musul Üniversitesi Baskıları, Musul.
- FEHMİ, B., 2003, “*Irak'ta Sürdürülebilir Tarımsal Kalkınmaya Doğru: İnsani Yardım ve Yeniden Yapılanmadan Kalkınmaya Geçiş*”, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü, Roma.
- FERRUCH, D., “*Iraq Oil, Complex Beginnings in Iraq Oil*”, Bir araştırma ve çeviri makaleler koleksiyonu, çeviren: Abdul Hafez.
- FRANSEN, H., 2006, “*Irak Petrolünün Dünya Enerji Piyasasındaki Geleceği-Savaştan Sonra Stratejik Seçenekler*”, Körfez Petrolü Irak Savaşı Sonrası-Stratejiler ve Politikalar, Abu Dabi Emirates Center for Strategic Studies and Research
- GHALEB, S.A., 1986, “*Ulaşım Coğrafyası ve Uluslararası Ticaret*”, Musul Üniversitesi.
- HABİB, H., “*Irak'ın Hukukî Yapısında Türkmenlerin Yeri*”, Irak Dosyası, s.129
- HAİDER, H.A., “*Petrol Fiyatlarının Çöküşü ve Yansımaları*”, www.mustaqila.com web sitesinde yayınlanan araştırma.
- HAMEED, A.M., 2006, “*Updating The Oil Industry in Iraq and its Future Prospects*”, Unpublished Master's Thesis, College of Administration and Economics, University of Karbala.

- HAMİD, H.A.S., “*El-Muntafiq Emirliği ve Irak tarihi ve bölgesel bölge üzerindeki etkisi 1546-1918*”.
- HANNA, B., 1995, “*Irak: Osmanlı Döneminden Cumhuriyet'in Kuruluşuna Kadar Sosyal Sınıflar ve Devrimci Hareketler*”, Birinci Kitap, Arap Araştırmaları Vakfı, Beyrut, 2. Baskı.
- HANNOUSH, A., “*Irak: Mevcut Sorunlar ve Gelecekteki Seçenekler*”.
- HARİS, W., “*Modern Irak'ın Stratejik Konumu*”, Avrasya Dosyası.
- HASSAN, S.J.M., DAW, M.S., Al-Mughairbi, Al-Hadi, Bashir, 2002, “*Sanayi Coğrafyası Temelleri ve Uygulamaları ve Mekansal Dağılımları*”, Shomoa Culture Publishing and Printing House, Libya.
- HAZEM, A.B., 1989, “*The Rentier State in The Arab World in The Nation and The State and The State in The Arab World*”, 12. Arap Birliği Araştırmaları Merkezi, Beyrut.
- HUSSEIN, J.K., 2009, “*Hor Al-Hawizeh Sakinlerinin Acıları*”, Çevre Bakanlığı, Teknik Departman, Bataklıklar Departmanı, Temmuz.
- IDAN, A., 2006, “*Çatlamış Yüzeyler*”, cilt 2, Bağdat, Kerkük Geleceği Araştırma ve Araştırma Merkezi.
- Irak Tarihi ve Medeniyeti Çalışmaları, 1988, “*Şehir ve Sivil Yaşam*”, cilt 3, Bağdat, s. 18-24
- Iraq Petroleum Geology Newfield Exploration Company Tulsa, 2003, USA, s.4.
- ISSAWİ, C., YAGHANA, M., “*Orta Doğu Petrol Ekonomisi*”, Hasan Ahmed Salman tarafından çevrildi. Al-Muthanna Library Publications. Shafiq Printing House. Bağdat.
- İMAD, A.A.S.A.J. ve REDA, A.J.S., 2009, “*Irak'ta Su Sorunları, Gerçeklik ve Önerilen Çözümler*”, Al-Qadisiyah Hukuk ve Siyaset Bilimi Dergisi, 1. sayı, cilt 2.

- İSMAİL, O.H., 2006, “*Irak Ekonomisinde Yapısal Dengesizlikler*”, Tanı ve Tedavi Yolları, Irak Ekonomisinin Geleceğinde Bir Vizyon (Yazarlar Grubu), Irak Araştırmaları Merkezi, Beyrut.
- JAAFAR, A.S., 1992, “*Irak ve Orta Doğu Petrol Jeolojisinde Özet*”, Petrol Bakanlığı, Irak Keşif Şirketi.
- JAAFAR, B.M., 1986, “*Necef'in Dünü ve Bugünü*”, cilt 1, 2. baskı, Al-Adab Press, Necef.
- JALİLA, A.L.A.I.A., 2005, “*Irak'a Özel Referansla Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımları Etkinleştirme Olanakları*”, Doktora Tezi, Yayınlanmamış, Yönetim ve Ekonomi Fakültesi, Al-Mustansiriya Üniversitesi.
- JAMES, R., 2005, “*Paradigm in Distress?*”, Journal of conflict Resolution, s.4-49.
- JASSİM, M.A.K., 1961, “*Irak Coğrafyası*”, Kahire, Arap Çalışmaları Enstitüsü.
- JAWAD, A.M., “*Rafineri Endüstrisi ve Geleceğin Yakıtı*”, Selahaddin Rafineri Kompleksi'nin Geliştirilmesi için Bir Durum Çalışması ile birlikte Arap Petrol ve İşbirliği Dergisinde yayınlanan bir makale, Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü, cilt 25, sayı 90.
- JOHN, F.W., 1999, “*The Arab Shammar Tribe*”, Its Status and Political History, çeviren: Mir Basri, Dar Al-Hikma, Londra.
- JOSEPH, T., 1920, “*Marvellous Mesopotamia: The World's Wonderland*”, s.w. partridge & Co., ltd., London, s. 15.
- KAHRAMAN, A., 2008, “*Irak'ın Geçmişi, Bugünü ve Geleceği Üzerine Muhtemel Senaryolar*”, Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- KANASS, H.A.J., “*Sürdürülebilir Kalkınma Perspektifinde Irak'ta Petrol Rafinerisi Endüstrisinin Yerelleştirilmesi*”, Doktora Tezi, (Yayınlanmamış) Eğitim Fakültesi. Musul Üniversitesi.
- KOÇSOY, Ş., 1991, “*Irak Türkleri*”, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, s.28.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ö., 1978, “*Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*”, Ankara, s.67-73.

- LE DELA Port, 1997, “*Mezopotamya*”, 2. Baskı, çeviren: Muharrem Karam, Mısır Genel Kitap Örgütü, Kahire.
- MAJİD, S.S., 2009, “*Kerkük İlindeki Petrol Sahalarının Jeostratejik Önemi*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ibn Rushd Eğitim Fakültesi, Bağnan Üniversitesi.
- MANAHEL, M.A.H., 1996, “*Irak'ta Deniz Taşımacılığının Geliştirilmesi İçin Önerilen Bir Model*”, Basra Üniversitesi İşletme ve İktisat Fakültesi'ne sunulan doktora tezi.
- MANAZ, A., 2003, “*Geçmişten Bugüne Kuzey Irak*”, Stradigma Dergisi, sayı 1.
- MANNERS, 1964, “*Geography of Energy*”, London, s.183.
- MANSFIELD, P., 1975, “*Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*”, Sander Yayınları, İstanbul, s.98.
- MANSUR, E.R., 1989, “*Irak'ta Nüfus ve Kalkınma Çalışmaları*”, Yüksek Öğretim ve Bilimsel Araştırma Bakanlığı Yayınları, Bağdat.
- MEDHAT, K.A.Q., 2012, “*Financial, Administrative and Financial Corruption (Nedenleri, Ekonomik ve Sosyal Etkileri ve Bununla Mücadele Yolları)*”, Irak İktisatçılar Ağı'nda yayınlanan araştırma.
- Middle East, 2009, sayı 113.
- Milli Eğitim Bakanlığı, 2010-11, “*Güney Valiliklerindeki Bataklıklar Akademik Yılı İstatistikleri*”.
- Ministry of Natural Resources-Oil Production (MNR), 2015, “*Export and Consumption Report*”.
- Ministry of Natural Resources-Oil Production (MNR), 2016, “*Export and Consumption Report*”.
- Ministry of Oil. South Oil Company, 2017, “*Review of the performance of producing reservoirs for 2016*”, Fields Authority. Unpublished data.

- MİRZA, A., “2015 Bütçesi ve Bunun Belirlenmesi İçin Dolar Satış Tavanının Belirlenmesi”, websitesi: www.newsabah.com
- MOHAMED, A.H., 2008, “Irak Petrol Endüstrisinin Durumu ve Geleceği”, Ekonomik Çalışmalar Dergisi. sayı 20.
- MOHAMMED, A.A.S., 1981, “Irak Petrolü, Musul”, Musul Üniversitesi, s. 12.
- MONA, A.D., 2002, “The Oil Refining Industry in Iraq for The Period 1968-1998”, Unpublished Master's Thesis, College of Education, University of Baghdad.
- MUHAMMAD, A.A.K., “The Energy Crisis and The Coming Challenge”, Arab Thought House, Cairo.
- MUHAMMAD, A.A.S., 1987, “Oil Economy and Oil Policy: Foundations and Applications”, Dar Al-Kutub for Printing and Publishing, Musul.
- MUHAMMAD, A.S.A.M., 1981, “The Geography of Oil and Energy”, Dar Al-Kutub for Printing, Mosul.
- MUHAMMAD, Z.A.B., 2018, “The Problem of The Course of the Shatt al-Arab and Its Impact on Changing The River Border Between Iraq and Iran Between River Border: A study in Political Geography”, Basra Research Journal for Human Sciences, No. 3, cilt 43.
- MUHAMMED, A.S., 1989, “Midhat Paşa Döneminde Irak 1872-1869”, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sanat Fakültesi, Bağdat Üniversitesi.
- MUHAMMED, H.C., “Irak'taki Naip Darbesi”.
- MUSA, A., 2016, “Irak Gaz Üreticisi ve İhracatçısı- Potansiyel ve Engeller”, Irak Ekonomistleri Ağı web sitesi, 13 elektronik kopya www.iraqieconomists.net 14.
- NADİAİ M.F., “Coğrafi Çevrenin Mezopotamya Uygarlıklarının Ortaya Çıkışına Etkisi”, Anbar Üniversitesi, Bölüm: Tarih
- NASHWAN, J.A.N. 2002, “OPEC Ham Petrol Eğilimleri ve Fiyatları”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yönetim ve Ekonomi Fakültesi, Bağdat Üniversitesi.

North Oil Company, 2011, Planning and Monitoring Authority Planning Department.

OPEC, 2007, Annual İstatistical Bulletin. s.25-26

OPEC, 2009, Annual Report, Oil Industry in the Arab World and the World,

OPEC, 2013, Annual İstatistical Bulletin. s.38

OPEC, 2014, 10th Arab Energy Conference Abu Dhabi 21-23 Aralık.

OPEC, 2016, Annual İstatistical Bulletin, s.36.

OPEC, 2016, Annual Statistical Report for Kuwait

OPEC, 2017, Arab Exporting Countries Organization Annual Statistical Report.

OPEC, 2017, Monthly Oil Market Report January.

ÖNER, Ö., 2006, “*Irak Ekonomisinin Geliştirilmesi ve Yeniden İnşası*”, çeviren: Irak Araştırma Merkezi, Dar Al-Houra Company, for Trade, Printing and Publishing, Bağdat.

Planlama Bakanlığı, Merkezi İstatistik Bürosu, 2015, Irak, Oyoununa, Bağdat.

Planlama ve Kalkınma İşbirliği Bakanlığı, 2006, “*İstatistik ve Bilgi Teknolojileri Merkez Teşkilatı, Irak'ta Yoksunluk ve Yaşam Standartları Haritası*”, Bölüm I, Analitik Rapor.

RAHİM, H.Z. ve Muhammed H.A., 2016, “*Irak Petrolünün Niteliklerinin Fiyatlandırma Mekanizmaları ve İhracata Yansımaları (2013-2003)*”, Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi, Yönetim ve Ekonomi Fakültesi, Bağdat Üniversitesi, Sayı 97, Cilt 23.

RASHA Al-Issawi and Muhammad Yaghaneh, 2006, “*Middle East Oil Economics*”, çeviren: Hassan Ahmed Al-Salman, Al-Muthana Library, Baghdad.

SAADOUN, A.E., 2016, “*Basra İli'nde Doğal Gaz Taşımacılığı ve Gelecekteki Görünümleri*”, İnsan Bilimleri Eğitim Fakültesi. Yüksek Lisans Tezi. Basra Üniversitesi.

- SABRİ, F.H., 1986, “*Anwar Mahdi Saleh, Arap Körfezi Coğrafyası*”, Bağdat, Bağdat Üniversitesi.
- SAİF, D.M.H., 2007, “*The Private Sector and the Future of the Iraq Economy: A Vision for the Future of the Iraq Economy*”, Irak Araştırmaları Merkezi, Bağdat.
- SALEM, T.N., “*Irak Ekonomik Ortamı (Piyasa Sosyalizmi) (Kuşatmadan Sonra Değil Ekonomik Yaklaşımlar) Irak Ekonomisinde ve Arap ve Uluslararası Çevrenin Değişkenleri*”.
- SALEM, A., 2007, “*Irak Petrolü*”.
- SALEM, M.S., 2009, “*The Geopolitical Importance of Oil Fields in Kirkuk Governorate (A Study in Political Geography)*”, Unpublished Master's Thesis, College of Arts, Department of Geography, Baghdad.
- SAMİRA, K.A., 1980, “*Irak Sanayi Bölgeleri*”, Kültür ve Enformasyon Bakanlığı, Bağdat.
- SARİ, M.A., 1982, “*Irak'ın Su Yollarının Irak'ın Petrol Dışı Ticaretine Hizmetindeki Rolü*”, Eğitim Fakültesi Dergisi, Basra Üniversitesi, sayı 8.
- SHAFİQ, T., WAJİB, A.M., 2017, “*Politikalar ve Yönetim İçin Sağlıklı Petrol Planları*”, Yeni Sabah.
- Sirob Surveys, 1980, “*OPEC Publications on Oil and Development*”, Dar Al-Thawra for Press and Publishing, Baghdad.
- SÖNMEZOĞLU, F., 1996, “*Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*”, Der Yayınları, İstanbul, s.223
- TARİQ S., 1978, “*The Iraqi Oil Economy*”, Local Administration Printing Press.
- THAMER, A.G, 2005, “*Petrol Türevlerinin Fiyat Düzeltmesi*”, Ekonomik Reform Dergisi.
- The New Encycapaedia Britannica, 1973, 15th Edition London, s.189.
- THURAYA F. vd., 2007, “*Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*”, cilt 2 1914-1600, çeviren: Qasim Abdo, Al-Madar Al-Islami, Beyrut.

Ulusal Kalkınma Planı 2010-2014, 2010, Planlama Bakanlığı, s. 244-243.

UNDP, Human Development Report, 1994, New Dimensions of human Security
united Nation, New York, s.4.

United Nations Integrated Water Task Force for Iraq, 2011, “*Managing Change in
The Marshlands: Iraq’s Critical Challenge*”, United Nations White Paper,
United Nation.

USAME Abdel, R., 1982, “*Petrol Bürokrasisi ve Kalkınma İkilemi, Arap
Yarımadası'nın Petrol Üreten Ülkelerinde Kalkınma Çalışmalarına Giriş*”,
Kuveyt.

YAMANER, Ş., 2000, “*Misak-ı Milli ve Musul Sorunu*”, İstanbul, s.204.

10 th Arab Energy Conference, 2014, Abu Dhabi, United Arab Emirates, Republic
Paper 14. Irak, s.3.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

ORCID	
Adı Soyadı	KHALIDAH AWAD MOHAMMED MOHAMMED
Doğum Yeri	
Doğum Tarihi	

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Anbar Üniversitesi
Fakülte	Eğitim Fakültesi
Bölüm	Coğrafya Bölümü

YÜKSEK LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Coğrafya Anabilim Dalı

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	YDS () YÖKDİL (....) TOEFL (....) EILTS (..)
Türkçe	Tömer

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	Öğretmenler Enstitüsü
Görevi/Pozisyonu	Öğretmen
Tecrübe Süresi	29 yıl